

821
X-72

Shukur Xolmirzayev

*Kim-sasiz
hovli*

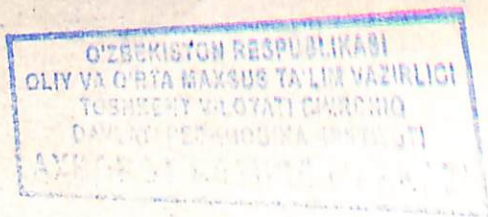
Shukur Xolmirzayev

1554

*Kim-sa-siz
horli*

Hikoyalar

Ikkinchi nashri

«O'ZBEKISTON»
TOSHKENT
2018

To'plab, nashrga tayyorlovchi:

La'lixon IGAMOVA

O'zbekiston xalq yozuvchisi Shukur Xolmirzayev kitobxonlarga juda ko'p hikoyalari, bir necha qissa va romanlari bilan yaxshi tanish. U o'zbek hikoyachilik san'atini Abdulla Qahhordan keyin yangi, yuqori bosqichga ko'tara olgan yozuvchilardan biridir. Uning asarlari milliyligi, turfa xarakterlarga boyligi, goho kutilmagan yechim bilan tugashi bilan ajralib turadi. Bu holat, ayniqsa, uning hikoyalarida yaqqol seziladi.

Mazkur «Hikoyalar xazinasini» rukni ostidagi «Kimsasiz hovli» to'plamidagi hikoyalar ham kitobxonni hayotning so'qmoqli yo'llariga boshlab kiradi, o'ylatadi, ranjitadi, quvontiradi, ularga turmush kechinmalarining turli qirralarini ko'rsatib beradi. Taqdim etilayotgan hikoyalarda o'sha davr ruhini saqlab qolish maqsadida shaharlar va ayrim atamalar nomi asliyatga asosan qoldirildi.

Ushbu to'plam barcha yoshdagi kitobsevar o'quvchilarga mo'ljallangan bo'lib, ularning oilaviy kutubxonalarini yana bir ajoyib kitob bilan boyitadi, degan umiddamiz.

ZOV OSTIDA ADASHUV

(Do'stimning o'g'liga aytganlari)

O'shanda yetti yoshlarda edim. Tog'da yashardik. Otam cho'pon, onam sut sog'uvchi. Bitta singlim ham bor. O'tovimiz Zovboshidan besh-olti chaqirim nari-dagi kungay betda edi. Biz bu yerga yozning boshlarida chiqib kelardik: ko'chlarimiz aravaga ortilgan, onam, singlim va men yuklar ustida o'tirardik. Otamiz aravaga qo'shilgan otni yetaklab borardi. U aravani bizda ot arava deyдилar, keyin bilsam, boshqa nomi – qo'qonarava ekan... Shunday qilib, kungay betda kuzning boshigacha yashardik. Otamning cho'pon-cho'liqlari ham bor edi, otam shular bilan ikki suruv qo'yni boqishar, onam qo'ylarni sog'ib, sutini separatordan o'tkazar, qatiq qilar, men bo'lsam, qo'zichoqlarning ketidan chopqillab yurib, onasiga emdirish payti kelganda ko'maklashar, keyin ularni ikki qoziqqa uchlaridan bog'langan ipdagi halqalarga boshini solib, ya'ni ko'ganlab yurardim. Otam ham, onam ham menga ko'z-quloq bo'lishar, ayniqsa, Zovboshi tomonga boraman desam, aslo yo'l qo'yishmas edi. Chunki Zovboshi xavfli joy, har xil yovvoyi hayvonlari bor, changalzorlari mo'l. Men buni uyimizdagi gaplardan ko'p eshitgan edim. Gohi bironta echkinning ortidan bir-ikkita qo'y ergashib zovostiga tushib ketgan bo'lsa, cho'liqlar uni izlamayoq, qo'l siltab qo'yishar edi. Chunki, u yerda bo'rilar ham ko'p bo'lar emish. Bir kuni otam: «Zov ostiga ikki polvon tushib ketdi», deganini ham eshitganman. Polvon

degani ayiq degani. Bitta cho'pon: «Arg'amchiyam bor ekan, ko'p chirilladi», degandi. Arg'amchi – ilon degani. Nima uchundir tog'da ko'p hayvonlarni, jonivorlarni o'z nomlari bilan atashmaydi. Masalan, bo'rini ham jondor deyishadi. Xullas, Zovboshiga borishimni taqiqlab qo'yishgandi, uydagilar. Odam degani qiziq bo'larkan: nimani taqiqlashsa, shuni ko'rging kelar ekan. Men ham Zovboshini ko'rgim kelar, lekin odobli bola bo'lganimdan, ota-onamning gapidan chiqmas edim. Buning ustiga, otam – orden olgan cho'pon. Shunday odamning o'g'li beboshlik qilsa yaxshimas-da!

Lekin kuz kunlarining birida o'z ixtiyorim bilan emas, sharoitning taqozosi bilan, beixtiyor, Zovostiga kirib qoldim. Naq bir kecha-kunduz u yerda adashib yurdim. Shuni sizga hikoya qilib bermoqchiman. Kuz kirib, tog' cho'qqilarini qor bosdi. Uyoqdan esgan sovuq shamol o'tovimiz chang'arog'idagi kigizni hilpiratar, shunda o'tov zir-zir titrar, shamol keragalar orasidan ichkariga kirsar, uy o'rtasida yashnab turgan cho'g'imizni ham yalab, o'chirib ketardi. O'tovni ko'rgan bo'lsangiz, u shunday bo'ladi: tepasi ochiq, tuynuk misoli. Shu tuynukka chang'aroq o'rnatilgan. Chang'aroq degani – gumbaz shaklida qilib xodalardan yasalgan panjara. Shu panjaraning ustini bir parcha kigiz yopib turadi. U kigizning bir uchiga chilvir bog'langan bo'lib, chilvirning ikkinchi uchi eshikning biron yeriga o'rab qo'yiladi. Havo ochiq kunlari va uy o'rtasidagi o'choqqa o't yoqilganda, ana o'sha ipning yordamida tuynuk ochiladi. O'tovni ko'tarib turgan qiyshiq, yovvoyi tol shoxlarini uvuq deyishadi. Shu uvuqlar keragaga mahkamlangan bo'ladi. Keraga degani – bir-bir yarim metr balandlikdagi shaxmatnusxa qilib yasalgan o'tovning poydevori.

Keragalarining uchlari bir-biriga yaqinlashgan joy – eshik. Bu ma'lumotlarni aytishimga sabab shuki, ko'p shaharliklar bularni bilishmaydi. Axir, bilgani yaxshida.

Qisqasini aytganda, tog'dan bizga qishning yaqinlashganidan xabar beruvchi shamol esa boshladi. Bir kechasi sevalab yomg'ir yog'ib o'tdi. Ertalab otamiz:

– Kampir, uyni buz, ko'chamiz cho'lga! – dedilar onamga.

Shuni ham aytishim kerakki, o'tovni tiklash va buzish faqat ayollarga tan, qadim-qadim zamonlardan shunday. Ular bu ishning piri bo'lib kelgan, juda o'rinlatishadi.

Lekin shoshilish kerak edi, cho'pon-cho'liqlar ham yordamga keldi, men ham qarab turmadim. Birpasda o'tovni o'ragan kigizlarni tushirdik, uyni yog'ochdan tiklangan tanasi qaqqayib qoldi. Keyin ularning ham chandilgan iplarini yechib, ayirib ola boshladik. Tushga qolmay, yukimiz ot aravaga ortildi. Bir piyoladan choy, bir kosadan qatiq ichdik-da, yo'lga tushdik. Cho'pon-cho'liqlar mollarni oldin haydashdi. Biz orqada – har galgiday bu gal ham men, singlim, onam yuklar ustida o'tiribmiz. Otam piyoda, otning yugani uchiga bog'langan tizimchadan ushlab ket-yapti. Tekis joylar kelganda, otga minib ham oladilar.

Xayr, tog'! Xayr, yurtimiz. O'rmonlar, xayr! Qo'zi boqib, irg'ishlab yurgan o'tloqlarim, xayr! Yana-gi yozgacha xayr sizlarga! Nima uchun cho'lga ket-yapmiz? Shuning uchunki, cho'lda hozir havo iliq, qishning yarmigacha ham o't bo'ladi. Bu paytga kelib, tog'ni qalin qor qoplab oladi. Cho'lda ham «yurt»imiz bor. «Yurt»imizga yaqin yerda jamoa xo'jaligining atrofi chipta devor bilan o'rab qo'yilgan qo'tonlari ko'p.

Quyosh chiqib turgan bo'lsa ham, nuri ojiz edi. yelkamizni isitmas, lekin yoqimli edi. O'rmon ichidan ketgan yo'lda boryapmiz. Bu – aralash o'rmon, ya'ni turli-tuman mevali va mevasiz daraxtlari ko'p bo'lgan o'rmon. Archa ham serob. Qarang, haqiqatan ham kuz tushib qolgan. O'rikning yaprog'i qizil, qontalash. Xuddi birov ularning shoxiga bir satil qizil bo'yoqni sepib tashlaganday. Pastga egilgan yaproqlari sariq ipakday mayin. Ko'zga shunday jozibali ko'rinadiki, uzib-uzib, g'arch-g'urch tishlaging keladi. Onda-sonda, goh o'ng, goh so'l tomonimizdan kaklik sayrab qoladi. Unga qo'shilib yonimdagi qafasda turgan kakligimiz ham sayraydi. Men quvonaman, kaklikka taqlid qilgim keladi. Hakkalar ko'p, ular daraxtlarning chakalak shoxlari orasida tipirchilab, yaproqlarni uchirib yurishadi. Xuddi bizni izma-iz ta'qib etib borayotganday, *goho shoshib* chiqib, g'oq-g'oq deganicha uchadi. *Tog'da yashaganingdan* keyin tabiatning ko'p sirlarini bilib olarkansan... Hoziroq sizga aytib qo'yay, *agar u sirlardan* bexabar bo'lganimda, kim biladi, Zovostidan qaytib chiqolmay, anavi yo'qolgan qo'ylarning ahvoliga tusharmidim! Masalan, hakkani bizda ayg'oqchi qush deyishadi. U boshqa jondorlarni, xavf kelayotganidan xabardor qilib turadi. Lekin, biz xavfli dushman emasmiz, shunday bo'lsa ham, u ovozin baland qo'yib uchgani uchgan. Nima ham deysiz? Qush. U bizning ko'nglimizni qayerdan bilsin? Kakliklarga qiron keltiruvchi ovchilar deb o'ylayaptida. Mayli, o'ylayversin, uning ishi.

Bu o'rmondan chiqib, jar yoqalab keta boshladik. Oyog'imiz ostida darz ketgan mallarang tovalar. Arava taqir-tuqur qiladi. Yo'lda donlab yurgan malla to'rg'aylar childirab uchadi. O'ng tomonimizda o'rmon cho'zilgan. Chap tomonimiz... chap tomonimiz

bir-ikki terak bo'yi pastlik. Uyoqqa qaramaslikka harakat qilaman. Qarasam, boshim aylanib, dumalab ketadiganday bo'laman. Lekin, baribir ko'z qirimni tashladim. Shunda pastlikdagi yengil tuman bosib yotgan o'rmonlarni ko'rdim, o'rmonlar adog'i juda uzoqda, uyoqdagi tog' etagiga tutashgan, tog' esa, quyidagi jarlikni otning taqasidek o'rab olgan. Shunda birdan Zovboshida ketayotganimizni payqadim. Zovboshi... bu so'z ham tog'liklarga xos so'zdir. Zov degani – xuddi biz yurib borayotgan yo'l bo'lsa kerak. Zovosti-chi? Anavi ko'z zo'rg'a ilg'aydigan pastlik, undagi changalzorlar bo'lsa kerak.

– Ota, ota! Zovboshi shumi? – deb baqirdim.

Onam nimagadir mening tizzamga turtib qo'ydi.

Singlim ham:

– Qani? Shumi? Viy, muncha chuqur! – dedi.

Otam juda gavdali, og'ir, kamgap odam. Egnida chakmon, oyog'ida kirza etik. Chakmonning ustidan ikkita belbog' bog'lab olgan. Boshida telpak. Yozda ham, qishda ham telpakni yechmaydilar, issiq kiyinib yuradilar... Otam gapimni eshitdi: yelkasi osha bir qaradi-da:

– Ha! – deb to'ng'illab qo'ydi, so'ng otni Zovdan chetlatib hayday boshladi.

Yo'l nishab edi. Tushib ketyapmiz. Goho otning tuyog'i silliq toshda sirg'alib ketadi. Otam to'ng'illab, uni to'g'ri yo'lga soladi. Onam bir qo'li bilan singlimning, bir qo'li bilan mening bilagimdan mahkam ushlab olgan. Zovboshi... biz pastga tushganimiz sari zov ham pasaya boshladi.

Etakka tushib, yana yalpi archazor oralab ketdik. Bu yerlar juda ham nam ekan. Chamamda, Zovboshida yoqqan yomg'ir suvi shu qadar tiniq, uning xushbo'y

hidi shu qadar anqiydiki, entikib ketasan kishi! Yo'q, men bunaqangi kuzni ilgari ko'rmaganman. Ko'rgan bo'lsam ham, qadriga yetmaganman, chunki yosh bo'lganman-da. Hozir maktab yoshidagi bolaman. Demak, esliman! Bu o'rmonning ham etak tarafini tuman qoplab olgan ekan. Qayerdan paydo bo'lgan bu tuman? Bilmayman. Balki Zovostidan oqib kelgandir. Tumanga kirdik, buning ham o'z gashti bo'lar ekan. Xuddi tushdagi, ertakdagi bir makonga kirib borayotgandek sezasan o'zingni. Oqish tuman yelkalarini, boshingni silab o'tadi. Hayratlanasan. Yana nimagadir qo'rqasan.

- O'ranib o'tiringlar, nam tortasiz, - dedi otam.

Bu gap ham men uchun yangilik bo'ldi, demak, tumanda kishi nam tortar ekan. Chophonimga o'ranib, qalpog'imni bostirib oldim. Onam singlimni bag'riga tortdi. Juda baland archalar orasidan chiqib, rezgi archalar orasidan yurayotganimizda, bir ariqqa duch keldik. Bu ariq ham emas, suv urib ketgan arna edi. Otam otni u yoqqa haydadi, bu yoqqa haydadi. Yo'l yo'q. Arnasi tushmagur yo'limizni naq ko'ndalang kesib o'tgan. Oxiri arna qirg'oqlari pasaygan joyni topdilar-da, otni shitob bilan haydadilar. Ot tipirchilab pastga tushdi va uning oldingi oyoqlari tizzasigacha loyga botib ketganini ko'rdim. Otam, chamamda, otni tislantirmoqchi bo'lib, yuganni silkitdilar. Lekin ot buni tushunmadimi, olg'a sakradi. Yana sakradi va narigi betga chiqib oldi-yu, aravaning odam bo'yi g'ildiraklari loyga botib qoldi. Ot jonivor kuchanib olg'a intiladi. Arava silkinadi. G'ildirak jilgan bo'ladu-yu, yana chuqurroq botadi. Otam egarga chiqib, u betga sakrab o'tib oldilar. Keyin yuganni tortib:

- Hay! Cho', cho'! - deb hayqira boshladilar.

Qani arava jilsa! Ot zo'riqib intiladi, uning ko'krigidan o'tqazilib, arava biqinlariga bog'langan ayili uzilgudek bo'ladi. Oxiri otam g'azab bilan loyga tushdilar. Aravaning bir g'ildiragiga yelkalarini tirab, otga madad berib, yana:

- Cho'! Cho', jonivor! Ha! - deya boshladilar.

Oxiri bundan ham natija chiqmasligi ma'lum bo'ldi.

Onam:

- Qo'ying, otasi. O'zingizni ko'p urintirmang! Biz tushaylik, arava yengil bo'ladi, - dedilar.

Onam bir amallab tushib oldilar. Keyin otam men bilan singlimni ko'tarib, sohilga opchiqib qo'yidilar. Aravaga bir balo bo'lganmi? Shundan keyin ham chiqmasa bo'ladimi!

- Yuklarniyam tushiraylik! - dedilar onam.

- E, tushirib o'tiramizmi, - dedi otam. - Men picha shox-shabba kesib kelay, g'ildirak ostiga tashlasak, shoyad chiqib ketsa!

Shunday deb otam aravadan belkurak bilan boltani sug'urib oldilar. Belkurakni yerga sanchib qo'yib, boltani ko'targancha, o'rmonga kirib ketdilar. Biz sohilda junjikib qoldik. Bu yerda kakliklarning ham ovozi eshitilmas, o'zimizning kaklik ham qafasda hurpayib olgan edi. Menimcha, namgarchilikda kaklik sayramasa kerak. Oradan sal vaqt o'tmay, tuman qoplagan o'rmondan boltaning gup-gup ovozi eshitila boshladi.

- Ena, men ham boray, qarashaman, - dedim.

- Yo'q, jilma! Bu yerda adashib ketasan, - dedilar onam.

Men nari-beriga yurib, g'ildiraklariga qarayman. Naq yarmi botib ketgan-a! Ot jonivor zo'riqqanidan ko'zlarini olaytirib pishqirib qo'yadi, ko'krigidan va sonidan aylanib o'tgan tasmalar tagi ter bo'libdi.

Pishqiradi, chuqur-chuqur nafas oladi. Singlim qo'rqoq, onamning bilagidan ushlab olgan.

- Ena, qop ketsak-a? - deydi.

- Nafasingni o'chir! - deydi onam.

Men, ota-onam ishlayotganda tek turib o'rganmagandim. Albatta otamga yordamga borishim kerak, deb ahd qildim. Qanday yordam beraman? Hozir izlari bilan boraman... Shoh ko'tarishib kelaman... Keyin, yo'lda otam meni maqtaydi, onam ham yelkamni silab qo'yadi. Hamma vaqt shunday bo'lgan.

- Xo'p, bormasam bormadim! - dedim-da, bir muddat cho'nqayib o'tirdim. Tuman qoplagan o'rmon sokin, shunday sirli ediki, go'yo o'n qadam yursam, bu tumandan chiqaman-u, buning sirini ham bilib olaman. «Uf», deb turdim-da, yura boshladim.

Keyin otamning iziga tushdim va birdan chopgan edim, onam baqirdi. U kishi quvadi, ushlab oladi, deb chapga burildim, keyin o'ngga burildim, keyin to'g'riga qarab yugurdim va bitta rezgi archaning qoshiga yetib to'xtadim. Qarasam, onam yo'q... Ha, zo'rman! Qutulib ketibman, deb o'yladim. Xo'sh, otam qayerda? Tek turib quloq soldim. Shundoq yonginamdan boltaning taq-tuq ovozi kelardi. Jo'nab qoldim. Novcha archa ostidan o'tdim. Kattakon qoya dumalab yotgan ekan, uni ham aylanib o'tdim. Kichkina yalanglikka chiqdim. Otam qani? E, boltaning tovushi mana buyoqdan kelyapti-ku? Shu yoqqa qarab yurdim. Aralash bo'lib o'sgan daraxtzorga kirdim...

Nima qilayki, men shu yerda adashdim. Keyin bilsam, boltaning ovozi meni aldagan ekan. U o'rmonda aks sado berib, har tarafdan eshitilayotgan ekan. Men gangib yuraverib, chopaverib, naq Zovostiga kiradigan yerga borib qolgan ekanman.

Endi boltaning ovozi ham eshitmasdim. Ota-onam, singlim va aravamizni ham izlay-izlay charchagan, adashganimga iqrar bo'lib, ularning ketib qolishganiga ham ishonar edim... Nima qilishim kerak? Atrofqa qarayman. Yoninamda ikki odam bo'yi qoya turibdi. Uning tepasidan suv sizib tushyapti. O'sha yerda mitti buloq bo'lsa kerakki, suvning yo'lida maysalar o'sgan. Odatda, shunday bo'ladi: hamisha suv oqib turadigan ariqdagi toshlarni ham zuluksimon maysalar qoplab oladi. Unda toshlarga oyoq qo'yish ham xavfli, sirg'alib ketadi kishi. Nima qilish kerak? Alanglayman. Sal narida ayri archa o'sgan, tanasi bitta-yu, bir qarich ko'tarilgach, bo'linib ketgan. Uning chakalaklari shu qadar tig'izki, qush ham uchib kira olmasa kerak. Qiziq: archaning quyi shoxlarida bittayam yaproq yo'q, hammasi to'kilib ketgan. Ana, tagida ko'rpa bo'lib yotibdi. U yerga borgim keldi, lekin yuragim dov bermadi. Men, hamon ota-onam bilan ko'rishishga umid qilar, ular meni izlab topishlariga ko'z tutar edim. Shuning uchun, ularni chaqira-chaqira xirillab qolgan tomog'imni yana ishga solmoqchi bo'ldim. Biroq, endi nimadandir qo'rqdim. Ovozimni chiqarmasligim kerak, deb o'yladim. Shunisi qiziqki, biz hali Zovboshidan o'tgan bo'lsak ham, men hozir naq shuning og'zida turganimni o'ylamas, o'zimni o'rmonda adashgan, uning qayeridadir qaqqayib qolgan, deb o'ylar edim.

Nima qilish kerak? Jim o'tiraversam, o'tiraveraman. Yig'lagandan ham foyda yo'q. Aqlni ishlatish kerak. Xo'sh, nima qildim endi? Nima qilib bo'lsa ham odam yurgan so'qmoqni topishim kerak. So'qmoqni topib, shu yo'l bilan ketsam, albatta bir «yurt»ga

borib qolaman. Tog'da «yurt» deganda cho'ponlar qo'nadigan, o'tov tikadigan yerni ham tushunishadi. Ehtiyotkorlik bilan atrofimni ko'zdan kechirdim, yerga tikilib, nari-beri yurdim. O'z izlarimni ko'rdim. Yo'q, bu izlardan ketmayman... Menga so'qmoq kerak!

Qoyaning tagidan o'tgan edim, ne ko'z bilan ko'ray-ki, ro'paramda uzungina yolg'izoyoq so'qmoq cho'zilib yotibdi! Irg'ib shu yo'lga tushib oldim. Qiziq, tuprog'i oq bo'lsayam loy ekan-a. Nega buning tuprog'i oq? Ha-a, so'qmoq yoqalab ketgan qoyalarning tagi oq ekan, shundan uvalanib to'kilgan. Qaniydi biron odamning izini ko'rsam, shunda bu so'qmoqdan odam yurganiga ishonardim. Axir, bu hayvonlar yuradigan so'qmoq bo'lishi ham mumkin-da! Ajabo! Omad deganlari shu-da! Besh-olti qadam bosgan edim, so'qmoqning nishabiga sirg'alib tushgan kattakon etik izini ko'rdim. O'! Maza! Bu yerdan odam o'tgan, kim bo'lsayam odam o'tgan! Nega uning izi nishabda qolgan? Nima balo, u nishabga tushib ketganmi? Yo'q, nishabga tushmagan bo'lsa kerak: shu yo'ldan ketgan-u, bundagi izlarini uvalanib tushgan tuproq bekitgan bo'lsa kerak... Shunga qaramay, men nishablikni ko'zdan kechirdim. So'ng yana uch-to'rt qadam qo'yan edim, yana nishabga sirpangan izni ko'rdim. Bo'ldi! Ovchi yurgan. O'shanda so'qmoq nam bo'lgan. Shuning uchun oyog'i sirpangan! Bu yoqdagi izini uvalangan tuproq bekitgan, nishabdagi izlari qolgan.

Yuryapman-u, notanish odamning qayoqqa borganini meni qiziqtiraverdi. Agar ovchi bo'lsa, biron kamarga boradi. Kamarlar, odatda, tog'ning belida, shamoldan pana, atrof yaxshi ko'rinadigan yerda bo'ladi. Agar yurtga borgan bo'lsa, bo'ldi! Tog'da otamni tanimaydigan odam yo'q. «Ollomurod cho'-

ponning bolasiman!» desam, bas. Darrov bir hamrohga qo'shib, otga mingazadi.

Qarabsizki, cho'lga ketib boryapmiz-da! Bir mahal yo'l kengayib ketdi. Shunda tepaga qarab, do'ppim tushgudek bo'ldim. Men yoqalab kelayotgan qoyalar juda balandga ko'tarilib ketganday edi. Shunda qandaydir daraning sohili ostidan ketayotganimni payqadim. «Zovboshi!» degan so'z yodimga tushdi-yu, bunga ishongim kelmadi. Bu so'zni tezroq miyamdan chiqarib tashlab, yana orqaga qaytmoqchi bo'ldim. Biroq, qarasam, pastni qoplab yotgan tuman qorayganday. Osmonga qaradim: och-tund rangda.

Obbo! Kech tushib qolibdi-ku? Axir, uydan chiqqanimizda peshindan o'tgan edi. Nima qildim? Qorong'iga qolmay, odamlarga yetay! Endi so'qmoqdan chopqillab keta boshladim. Sezib qoldimki, so'qmoq pastlab boryapti. Bu pastlagani sari dara sohili ham ko'tarilib ketyapti... Yuragimga birdan vahima kirdi-yu, darrov o'zimni to'xtatib oldim. Sevinib ketdim, axir, «yurt» degani ham suvdan uzoqda bo'ladimi? Suv-chi? Suv pastlikda bo'ladi-da! E, kallavaram!.. Endi chopa boshladim.

Qosh qoraydi shekilli... Yorug'dan chiqqanimda, balki hozir atrof qorong'i bo'lib ko'rinarimidi? So'qmoq birdan ikkiga bo'lindi-yu, biri sohil yoqalab ketganini, biri pakar archalarni aylanib o'tib, pastlikka ketganini ko'rdim. Hayallamay ikkinchi so'qmoqqa tushdim. Bir oz yurgan edim, badanim junjika boshladi. Ha-a, suvga yaqinlashyapman-da, shuning uchun so'vqotyapman. Suv urib ketgan joydan o'tib, shoxlari kesilgan archaga duch keldim - quvonib ketdim. Demak, buni odamlar kesgan. Shu yerda uy bor!

Shunda qulog'imga suvning sharillab to'kilayotgani eshitildi. Ho', ish degani mundoq bo'пти-da! Cho-ponimning barini belbog'imga qistirib olib, o'n qadamcha bosgan edim, qarasam, jildirab suv oqayotgan ariq bo'yiga yetibman. Uning narigi betida kichkina bir uycha turibdi! Uychaning ayvoni ham bor, supasi ham.

- Hov, amaki! - deb chaqirganimni bilmay qoldim. Birdan tislaniib, boyagi shoxi kesilgan archaga yetdim, tirmashib beliga chiqib oldim. Siz cho'ponlarning itini bilasizmi? «Eshakday iti bor ekan», deyishadi bizda. Ana shunday ko'ppaklar cho'ponda bo'ladi! Ularning qo'riqchilari shu-da! Bo'rilarining jazosini beradigan azroillari ham shu! Cho'pon uchun olamda itdan qadrli maxluq bo'lmasa kerak! Kezi kelganda o'zlari yemay, ovqatini shu itiga beradi. Men begonaman! Hozir chopib chiqsa nima qilaman! G'ajib tashlaydi meni! Archaning shoxida o'rnashib olib, yana chaqirdim:

- Hov, «yurt» egasi! Ho, boy bobo! Amaki!

It ham hurib chiqmadi, uy egasi ham ko'rinmadi. Hayron bo'ldim; biron yoqqa ketishganmi? E, kalla! Hozir tog'da cho'pon qoldimi axir? Ko'chganda, cho'l qayerdasan, deb!

Archadan sekingina pastga tushdim. Ikkilanib ariq bo'yiga yetdim. Ariq suvi kattagina xarsangdan burilib tushayotgan ekan. Shu joyi sharillayapti. Gangib uyga qarayman, suvga qarayman, orqamga qarayman. Xo'rsinib cho'nqaydim-u, suv sharillab to'kilayotgan chuqurga qarab, undagi suv ustini o'rgimchak to'rlari o'rab olganini ko'rdim. Etlarim jimirlab ketdi. Suvning yuzini o'rgimchak o'rab olibdimi, demak, bu yerdan mol-pol suv ichmagan yaqin orada.

Men nuqul cho'ponlar o'tovda, kapada yashaydi, derdim. Rost. Lekin hammavaqt bir xil yaylovga

keladigan cho'ponlar ba'zan mana shunday uychar ham yasab qo'yishadi. Suv yaqin, loy qilish oson. Yaylovda bunday uylarni uchratish mahol. Keyin, bunday uylarning bir hikmati bor: cho'pon o'tovini buzganda, «yurt»da hech narsa qoldirmaydi. Bunday uydan ko'chganda, oshiqcha narsalarini tashlab ketaveradi... Men o'g'rilik degan gapni keyinchalik eshitganman: tog'da tulki ko'p, shu haqda aytishar edi: «Anavi xolaning xo'rozini o'g'irlab ketibdi. Kapasiga kirib, cho'pqaymog'ini o'g'irlab ketibdi!»

Ariqdan hatlab, uyga yaqin bordim. Shunda yana qo'rqib to'xtadim: bu kimsasiz uy, uning biqinida yoki takxonasida nima yo'q deysiz? Lekin qarashimda odamlar yashagan uyning turishi menga madad bo'ldi: har holda bu kimsasiz, yovvoyi, o'rmonli darada bunday qo'noqning bo'lishi ko'p yaxshi-da!.. Har ehtimolga qarshi deb, yerni timirskiladim. Katta bir tosh qo'linga ilindi. Uni olib, supaga sakrab chiqqan edim, o'choq boshida menga o'qrayib qarab turgan qopqora, junlari hurpaygan maxluqqa ko'zim tushdi. Nima bu? U battar hurpaydi va «miyav», deb ovoz chiqardi. So'ng dik-dik sakrab, supa labiga yetdi-da, o'zini pastga tashlab, g'oyib bo'ldi... Yopiray! Bunday katta mushukni birinchi ko'rishim edi. O'tgan yili yaylovga kelayotganda, yo'lda bir cho'ponning karvoniga yetgan edik. Shunda bitta sariq mushukni ko'rgan edim, juni naq yerga tegib turardi. Nimaga bunday deb so'rasam, «otasi tulki, onasi mushuk» deyishgandi. Keyin buning sirini bilib olgandim, goho cho'ponlar o'zlari oshiqcha deb bilgan mushuklarini va molga yaroqsiz bo'lib qolgan itlarini tashlab ketishadi. Shunda agar mushukni biron jondor yeb ketmasa, u

o'z qavmiga yaqin biron hayvon bilan topishadi. Mu-
naqa sariq mushuklar o'shalardan tarqaladi.

Xullas, qora baroq mushuk g'oyib bo'ldi. Men bu
mushukni odatdagi mushuklardan emasligini bildim
va o'zimga «ehtiyotkor bo'l» deb, bir-ikki qadam
bosdim. Toshni pastga tashlab, oyog'imning loyini
supa chetiga qoqdim...»

Qorong'i tushib qolgan, yigirma qadam naridagi
qora narsaning nimaligini ko'ra olmas edim. Biroq,
unga tikilib, qoramolning tappisi - go'ng ekanini
fahmladim. So'ng o'zim tushib kelgan so'qmoqqa
qaradim, uning shoxi kesilgan yalang'och archagacha
bo'lgan bo'lagini ko'rdim, xolos. Qarasam, tomning
tepasidan oppoq tuman meni o'rab oladiganday tu-
shib kelyapti. U, xuddi bulutga o'xshaydi. Juda chiroyli
edi! Hatto, xursand ham bo'ldim. Biroq, shu onning
o'zida meni yana vahima bosdi va ruhim tushdi:
ana xolos! Odamlar yo'q, bu tashlandiq kulba!.. Endi
nima qilaman? Shu haqda o'ylab, nima qilib bo'lsa
ham bu tunni shu yerda o'tkazishdan boshqa choram
yo'qligiga aqlim yetdi. Erta nima bo'ladi? Uni ertangi
kun ko'rsatadi! Nahotki, ertagayam darani tuman
bosib yotsa... Dara, dedim-u, etim jimirlab, ko'nglim
bu joyning Zovosti ekanini aytib turar, lekin men bu
fikrga o'zimni ko'niktirgim kelmas edi.

Xo'sh, ish boshladim bo'lmasam!

Bunday mahalda qiladigan birinchi ishing - o't
yoqish bo'ladi. Nima uchun? Bilmayman... Hozir kun
sovuq emas. Terlaganimdanmi, badanim ham issiq-

qina edi. Lekin nuqul o't yoqqim kelar edi. Buning
sababi shunga o'rganganimda bo'lsa kerak. Chunki
oqshom tushdimi, bas, o'tovimiz yonidagi katta
o'choqda o't lovillar, goho uning cho'g'i uyga kiritilib,
o'rtadagi yero'choqqa to'kilar, biz uning atrofida qur
tutib o'tirishardik...

Aytmoq-chi, bilaman-ku: olamda insondan zo'r
narsa yo'q! Hamma jonivorlar insondan qo'rqadi. Men
ham insonman. Bundan tashqari, insonning qo'lidan
o't yoqish keladi. Hayvonlar esa, o'tdan qochadi.
Demak, tezda o't yoqsam, xavf-xatardan ham qutula-
man. Ana gap qayerda!.. Men shosha-pisha cho'p-
cho'pchak izlashga tushdim. Ayvonda xas ham yo'q
edi. Supadan sakrab tushgandim, eshigi ochiq tak-
xonada qalanib yotgan shuvoqqa ko'zim tushdi. Apil-
tapil ichkariga kirdim-u, bir qo'ltiq shuvoqni ko'ta-
rib, qochib chiqdim. Go'yo takxonada bir hayvon, hech
bo'lmasa, anavi yarim mushuk pusib yotibdi, orqam-
dan chovut soladi! Supaga chiqib, shuvoqni o'choq
boshiga eltib qo'ydim. Xo'sh, endi yondirish kerak. E,
gugurt qani! Bu uyda yashagan odamlardan aylan-
sang arziydi! Shundoq devordagi mixga sanchib qo'-
yilgan gugurtni ko'rdim. Ola solib, bir shuvoqni
oyog'imda toptadim, keyin uni o'choqqa tiqib, tagidan
olov berdim-u, garangsib qoldim. Buning foydasini
sezmadim. Agar o'choq ustida choydosh bo'lsa, boshqa
gap edi. E, lapashang! Uyga qaramaymanmi? Eshik-
ka burildim. Eshik zanjirlangan, taqa qulf ilingan.
Obbo! Sekin deraza yoniga bordim. Itargandim, ochil-
madi. Romning chetidan ushlab bir tortdim, ochilib
ketdi. Shunda birovning uyiga so'roqsiz kirayot-
ganim uchun sal-pal xijolat ham tortdim. Lekin nima
qilay? Bir narsasini kamaytirib qo'ymayman-ku?
Ertaga yaxshilab bekitib ketaman. Bu yerda bir kecha

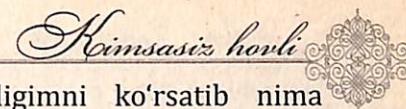

qo'nganimni bilgan dara hayvonlari ham bir-ikki kun bu xonadonga yaqinlashmaydi!

Sekin ichkariga qadam bosdim. Dimog'imga turshak, mayiz hidi urildi. Ha-a, demak, bu mevalardan ham bor ekan-da. Oz-mozgina olib yeymiz. Uy egasiga g'oyibona rahmat aytamiz. Xafa bo'lmas, axir, odam qimmatmi, mevami? Onam bechora nuqul gap orasida: «Odam topilmaydi, narsa topiladi!» deyдилar. Bechora onaginam! Hozir uning ahvoli qanday ekan?... Eh, onajon! Gapingizga ko'nmadim-da, o'zboshimchalik qildim! Lekin men sizlarga, o'zimizga yaxshilik qilmoqchi edim-ku?! Hay, mayli. Bo'lgan ish bo'ldi endi...

Uy juda ham qorong'i ekan. Gugurt chaqqandim, ko'zim to'rdagi yog'och sandiqqa tushdi. Uning ustida uchta ko'rpa taxlab qo'yilgan, tagida bitta kigiz ham ko'rinar edi. «Ha, shulardan bittasini olib yotaman!» deb o'yladim. Yana gugurt chaqib, poygakka qaradim. Bir qop tiralib turibdi, ichida nima bor, kim biladi deysiz. Choydishi topolmadim. Keyin, o'zlari bilan cho'lga olib ketgan, degan qarorga keldim. Qozon bor ekan, lekin unda nima pishiraman. Qolaversa, bu tashvishlarning nima keragi bor: men choyga juda ham xumori emasman, bir o'zimga ovqat pishirishning ham hojati yo'q... Jindek non topsam, ha-ha, non topsam, bas! Anavi ariqning suviga botirib yeyman-qo'yaman. Agar bir kosa qatiq yoki bir-ikki bo'lak go'sht bo'lgandami! Afsus! Boriga qanoat qilish kerak. Men o'z uyimda emasman. Qopning orqasidan bir ro'molga tugib qo'yilgan qoqnon topdim, allaqanchasini o'ngirimga solib, tashqariga chiqdim. Jiyda, mayiz izlashga ham hafsalam bo'lmadi...

O'choqda yonayotgan o'tning so'nishini tomosha qilib o'tirarkanman: «Nima qilaman bu yerda? Uyga

kirsam-chi? O'zimning borligimni ko'rsatib nima qilaman?!» deb o'yladim. O't so'ngach, supa pastini qoplab olgan tumanga qaradim-da, uyga kirib, derazani berkitdim. Gugurt chaqib, xonani yana ko'zdan kechirdim. So'ng paypaslab, taxmondan ko'rpa bilan kigizni tushirdim. Kigizni yozib, ko'rpani soldim. So'ng biroz ikkilanib turib, boshqa ko'rpani ustimga yopdim.

Deraza tagida yotibman. Charchagan ekanman, ko'zim ilinyapti. Lekin qo'rqyapmanmi, uxlagisi kelmagan odamday ko'zimni ochaman. Derazaga tikilaman, tashqariga quloq solaman. Bir mahal ayvonda nimadir gurs etdi. Boshimni ko'tarib qaradim. Ustun tagida ko'zi binafsharang bo'lib, oqshomgi mushuk turibdi. «Ha, uyga kirib bo'psan!» dedim. Derazani tortib qo'yib, boshimni yostiqqa qo'ydim. Kechasi ikki marta uyg'ondim. Badanimni nimadir taladi, burgamikin, deb o'yladim. Lekin uyqu zo'rlik qildi, qotib qolibman.

Odatdagicha sahar vaqtida uyg'onib ketdim. Qayerda yotganimni ancha vaqt eslolmadim. So'ng irg'ib turib, derazadan qaradim. Tuman yo'q, chap tomondagi dara sohilini quyosh nurlari yoritib turar edi. Kayfim chog' bo'lib ketdi. Derazani lang ochgandim, tag'in o'sha mushukni ko'rdim. Nima balo? U shu yerga o'rganib qolganmi? Yoki bir vaqt bu uyning xonaki mushugi bo'lganmi? O'choq tomonda ekan, tag'in «miyav» dedi-da, supadan tushib ketdi. Derazadan hatlab, tag'in izimga qaytdim. Ko'rpa-to'shakni yig'ishtirib, sandiq ustiga taxlab qo'ydim. Tashqariga chiqqan yerimda yana qaytdim. Qop

orqasidan yana picha qoqnon olib, qo'ynimga soldim. So'ng har ehtimolga qarshi deb pichoq izladim. Lekin topolmadim.

Supadan tushgan yerimda, yana takxonaga qaragim keldi: xarilar orasidan uzun hassa topdim. Suyanib, buloq boshiga bordim. Atrofni tomosha qildim. Chamamda, bu yer kichkina qishloqcha edi. Yana to'rtta mana shunaqa kulba qaqqayib turibdi. Har birining takxonasi bor. Yana, oldida kenggina maydon, maydon adog'ida go'ng, qiy uyumi. Tomosha bilan bo'lib, nima qilishim kerakligini unutgan ekanman. Birdan eslab qoldim-u, yig'lagim keldi. Biroq otamning: «Yig'idan foyda yo'q, o'g'il bola yig'lamaydi», deb aytgan gaplarini esladim. To'g'ri-da, yig'lab o'tirsam, birov meni yo'lga solib qo'yadi-yu, men otamonamni topib olamanmi? Yo'q, albatta. Harakat qilish kerak.

Beixtiyor ariqdan hatlab, kecha tushib kelgan so'qmog'imga chiqib oldim. Ana shunda men Zovostida ekanimni bildim. Ishondim va oyoqlarim titray boshladi. Tezgina bu yerdan ketishga, tezgina anavi sohil ostidagi so'qmoqqa chiqib olishga intildim. Har holda, jar tagida bo'lganingdan ko'ra, uning teparog'ida bo'lganing yaxshi-da!

Keyin birdan bir yo'l - Zovning boshiga chiqib olish. O'sha yerga chiqib olsam, marra meniki! Kechagi aravamiz izini ham toparman. So'ngra, u yerdan tog'ning etaklari ko'zga yaqqol ko'rinadi. Cho'lning qayoqda ekanini bilib olaman-da, o'rmonning xoli joylari bilan yurib, bu yerlardan chiqaman. Naryog'ida yo'l topish oson. Xo'sh, tepaga qanday chiqib olsam bo'ladi? Bu savolga javobni tezgina topdim: mana,

ro'paramda sohilni yoqalab so'qmoq yo'l ketgan. Har holda bu ovchilarning yo'li bo'lishi kerak. Bunday yo'l, albatta tepaga chiqadi. Tog'da ko'p yurganman, bunday yo'llardan.

Yo'l tepaga chiqmaganda ham, tepaning bironta buzilgan yeridan o'tadi-ku! O'sha buzuq joylardan yurib, men ham tepaga chiqib olaman-da!

So'qmoq tobora pastdagi o'rmondan ajralib, tepaga ko'tarilib borar, bu meni xursand qilar edi. Lekin nimagadir suv ichgim kela boshladi. Shu meni tashvishga soldi. Nima qilay? Suv ichayin deb pastga tushamanmi? Yo'q, chidayman. Tushsam, yana qaytib chiqishim kerak. Chiqqunimgacha yana chanqab qolishim mumkin. Kun bo'yi pastga tushib, tepaga chiqib yuraveramanmi? Chidayman... Eh-he, pastning manzarasi antiqa ekan.

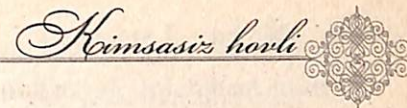
Men ariq deb o'ylaganim, kichkina soy ekan. Sohillarini qamish bosib ketgan. Ular sap-sariq. Lekin ichida cho'chqa bor. Tog'da yovvoyi cho'chqadan ko'pi yo'q. Buni tog'da yurgan kishi yaxshi biladi. Biroq, cho'chqadan qutulishni biladigan kishi uchun u xavfsiz. Qutulishni bilmasang, unda holing xarob. Men yo'limda bir gala cho'chqaga duch kelib, ulardan eson-omon qutuldim. Buni keyin aytib beraman... Soyning sohilini qoplagan qamishlardan sal narida va sal berida chakalakzor, archazorlar. Ayniqsa, narigi sohildagi archa shu qadar zichki, ustidan bemalol yurish mumkindek tuyuladi. Ko'm-ko'k o'tloqning o'zi-ya!.. Muyulishga yetib to'xtadim. So'qmoqning adog'ini ko'ray, deb qaragandim, ro'paramda ufqni qiyalab o'tgan taqasimon tog' ko'rindi. Dong qotib

qoldim. Men Zovostida edim, to'g'rirog'i, Zovosti bilan Zovboshining orasida, tog'liklar tili bilan aytganda, «qat»dan o'tgan so'qmoqda edim. Bir tomondan buni bilganim ham yaxshi bo'ldi. Nimaga desangiz, o'zimni biroz bosib oldim: demak, yana ham ehtiyotkor bo'laman endi... Biroq xo'pam yo'l tutgan ekanmenda! Tepaga chiqish qiyin deb soy yoqalab ketsam bormidi? Nima balolarga yo'liqar edim.

Zov betining manzarasi ham chiroyli edi, buni tan olmay bo'lmaydi. Bu metindek tik devorning ko'pdan ko'p joylari darz ketgan. Ana shu darz ketgan joylardan kichkina bo'lib o'rik, yovvoyi bodom va na'mataklar o'sgan. Ularning bunday yovvoyi, kimsasiz joyda o'sishi nima uchundir kishida rahm-shafqat uyg'otar ekan. Xuddi aziz bir narsang bu yovvoyi joylarda adashib qolib ketganday. Ularning mevasidan ham inson zoti foyda topmaydi. Qushlar, kalxatlarga yem bo'lib ketadi...

Lekin hozir, yoshim bir yerga yetib o'ylayman: ana o'shanaqa joylarning bo'lgani ham yaxshi, do'stlar! Ular bizga Vatanimiz tuprog'i qadim-qadim zamonlarda qay ahvolda, qay yovvoyi ko'rinishga ega bo'lganini yaqqol ko'rsatib turadi. Endi o'ylab qarasam, mening o'sha vaqtda adashib, o'zimga-o'zim yo'l topib, hayotga intilishim ham ko'p zavqli bo'lib tuyuladi. Axir, o'zingiz o'ylab ko'ring, bizning olis ajdodlarimiz o'zlariga o'zlari shunday qilib yo'l ochgan emasmi? Shu yo'l bilan tajriba orttirib, aqllarini peshlagan emasmi? Shu yo'l bilan inson sifatida taraqqiy qilgan emasmi?..

Men tag'in ham yuqorilab ketib borardim, Zovosti ko'z ilg'amas pastlikda qolib ketardi. Shuning uchun endi pastga qaramas edim. Qarasam, boshim aylanadi. Bu yerdan tushgan odam pastga yetolmasa kerak... Bir payt sezib qoldimki, tepaga qarash ham kishining boshini aylantiradi: yuraging «shuv» etadi-da, yer-u osmon chirpirak bo'ladi, ko'ngling aynab, tek qotib qolasan. Men bu ahvolda uzoqqa bora olmasligimni sezdim. Nimaga desangiz, bir muyulishga yetganda, yurib kelayotgan yo'linga qaradim-u, osmon uzilib, oyog'im ostiga tushganda ham izimga qaytolmasligimni sezdim. Bu yerga qanday yetib qoldim? Hayron bo'ldim. Endi birdan bir yo'l – tepaga chiqib olish, yo'lni davom ettirish! Shunday ekan, o'zimni bu yo'lga ko'niktirishim kerak. Shunday ko'nikayki, aslo ikkilanmay! Lekin qanday qilib?.. E, axir, bu so'qmoqdan odam yurgan-ku, deb o'yladim men. Odam bo'lganda ham mendaqangi kichkina odam emas, kattakon ovchi yurgan. U, shu tor so'qmoqqa sig'ibdi. Men sig'maymanmi? Bu yo'l men uchun tor ko'chaday gap-ku, aslida! Shunday, do'stim Berdimurod! Olg'a! Olg'a!

Navbatdagi muyulishdan o'tish qiyin bo'ldi, yo'l nishab edi. O'ylab-o'ylab o'tishga qasd qildim. O'tib oldim. Biroq, so'qmoqning kichrayib qolganini ko'rib, kapalagim uchib ketdi... Shu yil bahorda o'tovda eshitgan bir hikoyam yodimga tushdi, anavi, qor bosgan tog' bag'irlarida ham mana shunaqangi «qat»dan o'tgan so'qmoqlar ko'p bo'lar ekan. Shunday so'qmoqlarning biri tog'ning tepasida joylashgan bir qishloqqa olib borar ekan. U qishloq ahli bir zamonlar yovdan qochib, tog' ustiga chiqib ketgan ekan. Shu so'qmoqdan faqat bir kishi yura olar ekan, yurganda

ham yelkasini devordan uzmay yurar ekan, deb hi-koya qilgan edi otamning oshnasi. Agar ikki kishi bir-biriga ro'para bo'lib qolsa-chi? Unda chek tashlar ekan. Qaysinisi yutsa, shu yerda qolar ekan. Yutqazgani o'zini pastga tashlar ekan...

Men o'shanda bu hikoyani eshitib, ko'p o'ylagan edim: odamlar mard bo'lar ekan-da, a? Masalan, yutqazgan kishi pastga tashlagisi kelmasa, yoki u, yutgan kishidan kuchliroq bo'lsa, unda sherigini bir musht bilan jarga qulatib, o'tib ketsa bo'lmaydimi? Yo'q, bo'lmas ekan... Chunki lafz bor ekan ularda. Hozir u qishloqqa olib boradigan so'qmoq kengaygan, deyishadi. O'sha so'qmoq devorini teshib, qoziq qoqib chiqibdilar. Qoziqning ustiga shox-shabba bosilgan emish, endi u yo'ldan eshak ham bemalol o'tar ekan... Shu hikoya yodimga tushib, nazarimda ro'paramdan birov kelayotgandek bo'laverdi. Ovchi bo'lsa, meni ko'tarib oladi, deb o'yladim. Yoki men uning oyoqlari orasidan ham nariyoqqa o'tib olaman... Aytmoq-chi, uchrasin, uchrasin ovchi! Odam uchrasin! Menga odam kerak-ku?! Lekin hayvon uchramasin, hech-hech! Unda holim xarob bo'ladi... Unda, onajonim, xayr! Otajonim, xayr! Kichkina singlim, o'tovimiz, molimiz, kakligimiz, xayr!

Buzuq joyga yetdim. Buning ko'rinishi g'alati-ya! Toshleri qizil, qum toshmi deyman. Bo'yim baravar antiqa cho'qqilar sho'ppayib turibdi. Katta bir qoya yonidan o'tgan edim, oyog'im ostidan chirillab bir sela chil ko'tarildi... Chil degani kaklikdan kichikroq bo'ladi. Lekin go'shti kaklikning go'shtidan mazali deyishadi. U hamma vaqt shunaqa buzuq joylarda yashaydi. «Sela» deb kaklik va chillar galasiga aytisha-

di. Men bir nafas to'xtab qoldim-da, yana jilgan edim, tag'in bitta chil ortimdan ko'tarildi va unga qarayman deb dong qotib qoldim... Boyagi, yo'q, kechagi qora baroq mushuk menga ergashib kelayotgan ekan. U sakrab chilni havoda tutib oldi; biroz tislandi-da, panjalarida bosib turib, menga «miyov» deb qaradi. Men uning ko'zlarida qandaydir g'amginlikni ko'rdim. «Bu yovvoyi, meni yemoqchi», deb o'ylagan o'yim boshimdan uchdi. «Bu odamlarning uyida yashagan mushuk-ku? – deb o'yladim. – Odamlar esa, buni tashlab ketishgan... Albatta tashlab ketayotganda, ko'zini bog'lab tashlab ketishgan. Bo'lmasa egasini qoralab topib boradi-da! Endi bu bechora odamlarni sog'ingan chamamda! O'-o', falokat! Chilni yeydi-ya?» Lekin baribir undan qo'rqdim. Orqamga qaray-qaray, qarshimdagi boshqa qoyadan aylanib o'tdim. Yana qaragandim, oyog'im toyib ketdi... Toshga yopishdim. Aytmadimmi, bunday joylarda ehtiyot bo'lish kerak, deb. O'pqonga tushib ketishimga sal qoldi-ya!

Ana shu o'yiqlarning oxiriga yetib, bir to'da yovvoyi cho'chqaga duch keldim. Ular hayron bo'lgandek taqqa to'xtab, qozondek boshlarini ko'tarib qarashdi. Men ham serrayib turib qolibman. Shunda chetda turgan kichikroq bir cho'chqa «huq» etib ovoz chiqardi-da, suzmoqchi bo'lgan novvosdek boshini egib olib, menga yugurdi. Men hang-u mang bo'lib qoldim va jonholatda yonboshimdagi xarsangga tirmashdim. U xarsangga yetib kelganida, men tepada edim. U xarsangni aylana boshladi. To'zg'ib qolgan boshqa cho'chqalar ham to'xtab, menga qarab turishardi... Agar shu cho'chqaning o'rnida o'rtacha bir it bo'lganda ham xarsangga sakrab chiqar, hatto, uloq ham bu

ham yelkasini devordan uzmay yurar ekan, deb hi-
koya qilgan edi otamning oshnasi. Agar ikki kishi
bir-biriga ro'para bo'lib qolsa-chi? Unda chek tashlar
ekan. Qaysinisi yutsa, shu yerda qolar ekan. Yutqaz-
gani o'zini pastga tashlar ekan...

Men o'shanda bu hikoyani eshitib, ko'p o'ylagan
edim: odamlar mard bo'lar ekan-da, a? Masalan,
yutqazgan kishi pastga tashlagisi kelmasa, yoki u,
yutgan kishidan kuchliroq bo'lsa, unda sherigini bir
musht bilan jarga qulatib, o'tib ketsa bo'lmaydimi?
Yo'q, bo'lmas ekan... Chunki lafz bor ekan ularda.
Hozir u qishloqqa olib boradigan so'qmoq kengay-
gan, deyishadi. O'sha so'qmoq devorini teshib, qoziq
qoqib chiqibdilar. Qoziqning ustiga shox-shabba
bosilgan emish, endi u yo'ldan eshak ham bemalol
o'tar ekan... Shu hikoya yodimga tushib, nazarimda
ro'paramdan birov kelayotgandek bo'laverdi. Ovchi
bo'lsa, meni ko'tarib oladi, deb o'yladim. Yoki men
uning oyoqlari orasidan ham nariyoqqa o'tib olaman...
Aytmoq-chi, uchrasin, uchrasin ovchi! Odam uchrasin!
Menga odam kerak-ku?! Lekin hayvon uchramasin,
hech-hech! Unda holim xarob bo'ladi... Unda, onajonim,
xayr! Otajonim, xayr! Kichkina singlim, o'tovimiz,
molimiz, kakligimiz, xayr!

Buzuq joyga yetdim. Buning ko'rinishi g'alati-ya!
Toshlari qizil, qum toshmi deyman. Bo'yim baravar
antiqa cho'qqilar sho'ppayib turibdi. Katta bir qoya
yonidan o'tgan edim, oyog'im ostidan chirillab bir sela
chil ko'tarildi... Chil degani kaklikdan kichikroq bo'-
ladi. Lekin go'shti kaklikning go'shtidan mazali de-
yishadi. U hamma vaqt shunaqa buzuq joylarda
yashaydi. «Sela» deb kaklik va chillar galasiga aytisha-

di. Men bir nafas to'xtab qoldim-da, yana jilgan edim,
tag'in bitta chil ortimdan ko'tarildi va unga qarayman
deb dong qotib qoldim... Boyagi, yo'q, kechagi qora
baroq mushuk menga ergashib kelayotgan ekan. U
sakrab chilni havoda tutib oldi; biroz tislandi-da,
panjalarida bosib turib, menga «miyov» deb qaradi.
Men uning ko'zlarida qandaydir g'amginlikni ko'rdim.
«Bu yovvoyi, meni yemoqchi», deb o'ylagan o'yim
boshimdan uchdi. «Bu odamlarning uyida yashagan
mushuk-ku? – deb o'yladim. – Odamlar esa, buni
tashlab ketishgan... Albatta tashlab ketayotganda,
ko'zini bog'lab tashlab ketishgan. Bo'lmasa egasini
qoralab topib boradi-da! Endi bu bechora odamlarni
sog'ingan chamamda! O'-o', falokat! Chilni yeydi-ya?»
Lekin baribir undan qo'rqdim. Orqamga qaray-qaray,
qarshimdagi boshqa qoyadan aylanib o'tdim. Yana
qaragandim, oyog'im toyib ketdi... Toshga yopishdim.
Aytmadimmi, bunday joylarda ehtiyot bo'lish kerak,
deb. O'pqonga tushib ketishimga sal qoldi-ya!

Ana shu o'yiqlarning oxiriga yetib, bir to'da yovvoyi
cho'chqaga duch keldim. Ular hayron bo'lgandek taqqa
to'xtab, qozondek boshlarini ko'tarib qarashdi. Men
ham serrayib turib qolibman. Shunda chetda turgan
kichikroq bir cho'chqa «huq» etib ovoz chiqardi-da,
suzmoqchi bo'lgan novvosdek boshini egib olib, men-
ga yugurdi. Men hang-u mang bo'lib qoldim va
jonholatda yonboshimdagi xarsangga tirmashdim.
U xarsangga yetib kelganida, men tepada edim. U
xarsangni aylana boshladi. To'zg'ib qolgan boshqa
cho'chqalar ham to'xtab, menga qarab turishardi...
Agar shu cho'chqaning o'rnida o'rtacha bir it bo'lgan-
da ham xarsangga sakrab chiqar, hatto, ulok ham bu

xarsangda bemalol o'ynab yurgan bo'lardi. Lekin u chiqa olmadi. Chiqa olmaydi ham! Chunki u to'g'riga yuradigan hayvon! Unga to'g'rima-to'g'ri kelgan kishining holiga voy! Tumshug'idan chiqib turgan oppoq tishlari bilan yorib ketadi. Shuning uchun ham tog'liklar cho'chqaga duch kelgan-da, unga chap berishni yaxshi bilishadi. Sal chap berdingmi, bo'ldi, u o'tib ketadi. Iziga qaytib kelguncha sen xoliroq joyga borib olasan!.. Ana shunday! Hayvonlarning xulq-atvorini bilish kerak. Cho'chqalar aylanib, aylanib, xuddi men kelgan so'qmoqqa o'tishdi. Men bo'lsam, vaqtini boy bermay, xarsangdan sakrab tushib, olg'a jildim. Tepaga chiqib oldim. Qatqaloqdek yorilgan xarsanglar ustida turar ekanman, etak tomondan mushukning miyovlagani eshitildi. Nima bo'ldi unga? Cho'chqalar bilan kutilmaganda uchrashib qoldimi? Cho'chqalarning u bilan nima ishi bor? Yo boshqa falokat ro'y berdimi? Yoki o'zlarining hafsalasi pir bo'lib qolib ketishdimi? Qayta ko'rmadim ularni.

Shunday qilib, men Zovostidek dahshatli joydan osonlikcha qutuldim. Agar ilgariroq tabiat sirlariga qiziqmagan, hayvonlar, atrofimizni o'rab turgan sharoit haqida hech narsa bilmaganimda, kim biladi, men u yerdan qanday qilib chiqolardim?.. Lekin keyinchalik ham Zovostiga bo'lgan qiziqishim susaymadi. Mana, hozir zoologman, hayvonlarni o'rganuvchiman. Yaqinda Zovboshiga boraman. Uning sirlarini ochaman, ilm bilan, tajribalarimga asoslanib u yerga bemalol kiraman... Endi o'ylayman: har holda, qiziquvchanlik bo'lgani yaxshi ekan, do'stlar!

Aytmoq-chi, endi hikoyaning davomini ham aytib berayin: buni qarangki, men Zovboshining biz aravada yurgan tomonidan emas, nari tomonidan chiqqan ekanman. Shuning uchun sohilni, o'sha taqasimon tog'lar tizmasini aylanib, aravamiz qoldirgan izlarga tushgunimcha kun kech bo'ldi. Men shu qadar ochiqdim, holdan toydimki, ko'z oldim qorong'ila-shib, gandraklab borardim. Lekin odamlarga intilardim! Bitta inson qorasini ko'rsam, der edim... Nihoyat, unday inson ham ko'rindi. Tog'dan kechikib ko'chgan bir cho'ponning qo'ylarini ko'rib, uning iti menga tashlanishini ham o'ylamay, oxirgi kuchimni yig'ib chopdim. Unga yetdim, keyin nima bo'lganini bilmayman... Cho'ldagi tipovoy qilib qurilgan uyimizda ko'zimni ochdim... Otam meni topib olgan ekan. Ot choptirib borib qolibdi. Cho'pon meni chakmoni bilan bekitib: «Suyunchisiga nima berasiz?» deb so'rabdi. Otam bir qo'y va'da qilibdi. Keyin cho'pon kulib, meni unga ko'rsatibdi... O'sha kuni uyimizda katta ziyofat bo'ldi. Boshqa cho'ponlar ham otliq bo'lib, meni izlagani ketishgan ekan, kelishdi... Otam meni urishmadi. Faqat: «Bolam, turmushda ham shunday qilib aql-farosat bilan yo'l topsang bo'lgani. Bu adashuv senga saboq bo'lsin!» dedilar. Onam ham, gapimga quloq solmading, deb ta'na qilmadilar.

1971

OLAM TORTILISH QONUNI

Husan akani mahallada katta-kichik hurmat qilari, zero, uning o'zi ham goho xasdan past, tuproqdan xokisor bo'lib ketardi. Yo'lda kim uchrasa salom berar, lekin o'sha odam alik oladimi, yo'qmi, bu bilan ishi

bo'lmas, o'z vazifasini astoydil ado etgandek, yo'liga keta berardi. Oilada ham shunday edi. Olti qizining eng kichkinasi bilan ham sizlashib gaplashar, ammo ular o'zini nechog'lik hurmat qiladi, bu bilan ham ishi bo'lmas edi. U go'yo odamlarni hurmat qilish, lekin ulardan buning evaziga bir nima talab etmaslik uchun tug'ilgandek edi.

Bunday odamlarni har qancha maqtasa kamlik qiladi. Biroq, u kishining yana bir jihati bor ediki, uni kuzatgan odam ba'zan g'ashlanardi ham. Masalan, o'zidan amalda sal balandroq kishiga yo'liqsa titrab-qaqshab turar, go'yo u odam Husan akaning qismatini shu damdayoq hal etib qo'yadigandek tuyulardi. Lekin, undan ham o'ziga biron-bir iltifot kutmas edi. Hovlida tok kesib yurar edim, Husan aka ochiq darvozani ehtiyotkorlik bilan taqillatib kirdi. Ming yillik qadrdonini daf'atan topgandek, shodiyonalik bilan ko'rishib:

- Sizni muborakbod etgali keldim, - dedi.

- E, - dedim men. - Nima bilan?

- Jiyanli bo'ldingiz, og'ajon!

- Q-qanaqa jiyanli?

- Shu... men o'g'il ko'rdim. Bilasiz-ku... Shunga xursand bo'lganimdan... kelar hafta tug'uruqxonadan chiqadi yangangiz... Shunga chillasi chiqmasayam mayli, bir ziyofat qilmoqchi edik. Shunga aytib keldim. Yo'q demaysiz endi. Bilaman, ishli odamsiz. Komandirovkangiz ko'p. Shunga... Iltimos-da. Xo'pmi? Yo'q demang.

Husan akaning mana shunday suyilib, hatto, chuchmal bo'lib ketishi menga yoqmasdi. Shunchalar qatorlatib gapirib tashladiki, uni tabriklashni ham esdan chiqarib qo'ydim.

- Shu deng... nozik do'stlardan ham aytganmiz. Ular albatta kelishadi. Shunga...

- Xo'p, xo'p. Bir og'iz so'zingiz, Husan aka.

- Qulluq, qulluq. Boshim osmonga yetdi, jon uka. Yanagi shanba. Soat oltilarda. Ishdan chiqadigan paytingizga to'g'ri bo'ldi.

- Tushundim.

- Xo'p, menga javob.

- O'tirsangiz...

- Rahmat. Minnatdorman.

Husan aka ketdi. Men, darvozani yopib, ichkariga kirdim. Negadir xit edim. «Odam ham shuncha suyilib, xokisor bo'lib ketar ekanmi? Nega shunaqa ekan-a!» Borib, yana tok kesa boshladim. Xayolim tag'in u kishida. O'zi shahardan chetda, bobosidan qolgan yerda yoz oylari dehqonchilik qiladi. Vaqtida agronomlik kursini ham bitirgan, bir necha muddat o'z kasbi bo'yicha ishlagan ham. Keyin nima ham bo'lib, feldsherlik o'qishiga kirgan. O'sha yillarda u kishi bilan tanishgan edim. O'pkam qattiq shamollab, kasalxonaga tushdim. Nafas olishim og'ir edi. Xayriyat, o'sha kuni Husan aka navbatchi ekan. Yonimdan jilmadi. Lekin meni sal bopladi ham. Nafas olishim og'irlashgan sari ukol qila berdi. Nima balo, o'zim qo'pol bo'lsam ham, terim yupqa ekanmi, ukol aks ta'sir qilib, badanimga qizilcha toshib ketdi. Bir hafta qashib, bo'lganimcha bo'ldim. Lekin Husan akaga bari-bir rahmat aytdim. Nima dey? Shunday qilib, tanishib qolgan edik. Uyiga ham boradigan bo'ldim. Domino o'ynaymiz. U kishi goho agronomlik qilgan paytlaridan gapirib qolar, ayniqsa, qovun urug'larining asl navlari yo'qolib ketganidan shikoyat qilar, jamoa xo'jaligida ishlab yurgan chog'larida nuqul «amiri» navidan ektirgani, lekin tarozi bosmasligi, brigadaning

govun planini sira bajarmaganidan, oxiri, tanqid eshita-eshita ishdan ketganini so'zlar edi.

Fahmimcha, bu kishining ichida birovga aytmaydigan gap ham bor edi. Dilida orzulari ko'p bo'lgan. Shubhasiz, bu odam kattakon bir rahbar, arbob bo'lishni orzu qilgan... Lekin buning uchun nima qilish kerakligiga aqli yetmagan. Arbobblik zinasidan ko'tarilmoq uchun zarur bo'lgan ichki qobiliyat yetishmagan unga. Oqibat, u kishi o'zidan sal amali katta odamlarga sirli bir nimaga qaraganday qaraydigan bo'lgan va bu narsa qon-qoniga singib ketgan. Endi u kishi nuqul o'shandoq odamlar davrasida bo'lishni istar, davrasiga kira olmasa, o'zi ularni biron-bir bahonada chaqirib, o'tirishni istar edi. Mana, hali meni ziyofatga aytib ketdi. Men aminman, ziyofatda oddiy, o'zi qatori (o'zi o'ta hurmat qiladigan) odamlarga nisbatan, o'zidan «yuqori» odamlar ko'p bo'ladi.

Haqiqatan ham shunday bo'ldi. Shanba kuni borsam, darvoza og'zi turli markali, turfa mashinalarga to'lib ketgan. Hovlida bamisoli to'y bo'lyapti. Kirdim. Ziyofat ko'ngilxushlik bilan o'tdi. El qatori chiqdim. Uyga kelib, xotinimga gapirib berdim.

– Qiziq odam, – dedi ayolim. – Yana kimlar bor edi?

– Faqat sen yo'q eding... Uchta jamoa xo'jaligi direktori, beshta brigadir, ikkita bo'lim boshlig'i, oltita vrach... Mahalla oqsoqoli, magazin direktori...

– Yana?

– E, qo'yaver. O'ziyam bo'lganicha bo'ldi deyman. Endi bir oy nonga ham pulni hisoblab sarflaydigan bo'ldi!

– O'ziga ziyon.

– Men ham shuni aytyapman-da.

Oradan ancha vaqt o'tdi. Husan aka bunaqa ziyofatlaridan keyin xiyla vaqt ko'rinmay ketardi.

Ko'rinmay ketdi. Men ham ish deb, komandirovka, deb shaharma-shahar yurdim.

Yil deganingiz ham hash-pash deguncha o'tadigan bo'lib qolgan. Tug'ilgan jiyanimiz Sodiqbekning bir yoshga to'lgani ma'lum bo'ldi. Husan aka erta kuz kunlarining birida uyga kelib, meni ziyofatga taklif etdi:

– Iltimos endi... yo'q demasangiz... Nozik mehmonlar kelishadi, albatta. Yo'q demaysiz, jon inim... Ishondim... Shanba kuni. Soat oltida... Naq ishdan chiqib kelasiz... Kutaman-a?

Men odatdagidek ko'ngil g'ashlik bilan gapni qisqa qildim. Borishga so'z berdim. Lekin da'atan bora olmadim. Qo'qonda edim. O'sha kuni shaharga yetib kela olmadim. Ertasi Husan aka erinmay uyga keldi.

– Uka, sizdan umidimiz bul emas edi-ku, jon uka? Rosa kutdik-da, og'ajon... Ko'chaga chiqib qarayman deng. Qani ko'rinsangiz... Barcha mehmonlar kelishdi... Jamoa xo'jaligi direktorlari... Vrachlar... Brigadir, bo'lim mudirlari... faqat siz yo'qsiz-da... Shunday bo'lmapti-da... O'zingizning jiyaningiz... Tug'ilgan kuni...

Men Sodiqbekning tug'ilgan kunlari hali ko'p bo'lishi, Husan akam qo'li ochiq, mehmondo'st ekanini aytib, o'shandoq ziyofatlarga jon deb borishga so'z berdim.

Falokat oyoq ostida deydilar. Kelasi yil ham o'shandoq tug'ilgan kuniga bora olmay qoldim. Husan aka tag'in ertasi kelib, ko'p ranjib gapirdilar. Bu gal u kishiga juda rahmim kelib: «Shu dahmazalar juda shartmi!» degim keldi. Lekin nachora. U kishi shunaqa odam. Bir hisobda bunaqa odatning nima yomon tomoni bor? U kishi bundan zavq oladi. Tamom. Bu gal ham Husan aka ketgach, men u kishi to'g'risida xayol surib qoldim. «Har qalay omadsiz odam deb

bo'lmaydi... Yo omadsizmi? – deb o'yladim. – Qiziqda... Bo'lmasam, ularni chaqirib, bor budini sarf qilib nima topadi? Bu odamni xushomadgo'y deb ham bo'lmaydi... Siniq, orzumand odam... Uning dilidagini bilib bo'lsaydi?!»

Dunyoda nima ko'p, o'lim ko'p. Ajal degan yosh-u qarini saralab o'tirmas ekan. Sodiqbek qattiq shamollab qolibdi. Kasalxonaga olib boribdilar. Husan aka uning boshidan jilmabdi. Rosa ukol qipti. Yaxshi so'zlar bilan ovutmoqchi bo'libdi. Lekin foydasiz.

– Shunaqa bo'p qoldi, inim, – dedi u kishi oqshom mahali, endi Termizdan kelib o'tirgan edim. – Ha, uka, Olloh ko'p ko'rdi Sodiqbekni... Qarang-a... Nachora, umri qisqa ekan. Bir ko'rsatib, diydoriga to'ydirmayoq oldi-qo'ydi... Quruq jasadim yuribdi, og'a...

Men dong qotib turardim. Husan aka haqiqatan ham cho'kib qolgan. Titraydi, qaltiraydi. Rangida rang yo'q. Boyoqish! Shunda bildimki, bu ota haqiqatan ham Sodiqbekni tilab olgan ekan! Axir, olti qiz ko'rgandan keyin o'g'il topgan edi-ya! Nomard falak.

U kishining ko'nglini ko'tarmoqchi bo'ldim:

– Sodiqbekning umrini boshqa farzandlaringizga ulashib bergan bo'lsin, Husan aka... Hali yana farzand ko'rasiz, ishonavering. Rasmi, o'zi shunday bo'ladi. Meniyam bir qarindoshim ketma-ket sakkiz qiz ko'rgandan keyin, yana ketma-ket to'rt o'g'illi bo'lgan edi.

U kishi jimgina, yumshoq, do'mpaygan qorni ustiga baquvvat, semiz qo'llarini qo'yib, munis turar edi. Birdan miyamga bir nima urdi: «Nega turibdilar? Biron narsa kerakmikan? Qanday aytсам bo'ladi?»

– Xo'sh, Husan aka, uyga kiraylik.

– Yo'q, yo'q. Ertaga ertalab chiqaramiz Sodiqbekni. Shunga sizni aytgani kelib edim.

– Obbo, – deb yubordim. – Shunga ham aytadimi? Oyog'im bor, o'zim boraman-da. Quloq bor, eshitdik... Yaxshi emas, Husan aka. Uyga boring. Bu yurish sizga yarashmaydi.

– Boring, – dedi u kishi darvozadan chiqar ekan. – Shunga... do'st-yoronlar keladi... Nozik mehmonlar... Shunga bir kecha saqlab turmoqchi bo'ldik...

Yuragim siqilib ketdi. Negadir bu odam shu topda ko'zimga ... ko'rinib ketdi. Tezgina izimga burildim. Buyam oz ekan. Ertalab soat beshlarmidi, to'rt yarimlarmidi, telefon jiringlab qoldi. Rahbarimiz. «Soat ol-tiga yaqin samolyot keladi! Mehmonlar bor. Siz kutib olishingiz kerak. Agar bu yerda qolishni istashmasa, to'g'ri Xorazmga uchasiz!» Obbo, buyog'i qandoq bo'ldi endi?

Uyqu qochdi. Tosh yog'sa ham saharlab Husan akanikiga o'taman, deb o'yladim. Lekin yigirma minut o'tar-o'tmas, ko'chada «Volga» signal berdi. Chiqsam, o'zimizning haydovchi.

– Ha?

– Keldim, – dedi u. – Xo'jayin aytdilarki, soat oltiga qolmay kelishi ham mumkin ekan.

– E, shu ishniyam... Soatga qarasam, o'n minuti kam olti. Kiyim-boshga ham qaramay, mashinaga o'tirdim. Samolyotlar ba'zan qandoq kelishi o'zingizga ma'lum. Olti yarim, yetti yarim bo'ldi. Sakkizdan oshganda keldi. Mehmonlar to'rt kishi edi. Yuklarini olish uchun ham yarim soat ovora bo'ldim. Mehmonxonaga olib kelganimizda, soat to'qqiz edi. To'qqiz! To'qqizgacha murdani saqlab o'tiradimi! Aslida kecha ko'milishi kerak edi!

– Xo'sh, tamaddi qilamizmi? – deb so'radim mehmonlardan.

– Ha, choy ichsak bo'ladi, – dedi kattasi. – Keyin to'g'ri Xorazmga. Vaqt o'tmasin, do'stim!

Soat o'n birlarga yaqin ularni olib, vokzalga chiqdim. Endi orqaga qaytgim kelmadi. Tuzuk kiyinmagan bo'lsam-da, uyga bir telefon qildim-u, mehmonlar bilan «Samarqand – Urganch» poyezdiga o'tirdim. Ketdim. To'rt kun deganda qaytib keldim. Hamon kayfiyatim yaxshi emas edi.

– Xotin, setkani ol. Men Husan akaning uyiga chiqib kelay.

– Shunaqa qiling, – dedi ayolim. – O'zlari ikki marta chiqdilar. Ishonmaysizmi?!

– Nima deb?

– Qaydan bilay.

Uchrashuvni qarang!

Endi ko'chaga chiqib edim, mung'ayibgina kelayotgan Husan akani ko'rdim.

– E, – dedi Husan aka. – Him...

– Uzr, shu... – deb chaynaldim. – Ish degani... Yaqinda bo'shamoqchiman...

Husan aka mung'ayib bosh iring'adi. So'ng o'zicha ming'illab gapira ketdi:

– Ko'p kutdik. Ko'chaga chiqib qaradim... Yo'qsiz... Nozik mehmonlar kelishdi. Ikkita jamoa xo'jaligi direktori. Uchta vrach... To'rtta agronom... Rahmat ularga... Sizni deb marhumni biroz kuttirdim ham... Faqat siz... uka...

Men quruq surat bo'lib, u kishiga qarab turardim. Husan aka tag'in shu ohangda ancha gapirdi-da, meni daf'atan unutgandek bo'lib, o'tib ketdi. Nima qildim endi? Udum. Sekin u kishining uyiga bordim. G'amboda bo'lib o'tirgan qariya qarshi oldi. Ta'ziya bildirib chiqdim. Endi men Husan aka bilan baqamti o'tirib gaplashishni istardim. Lekin u kishi odamovi bo'lib qolgan, ba'zan meni ko'rmagandek o'tib ketardi. Shunda... «Husan aka og'ir yotibdi», degan gapni

eshitib qoldim. Borsam, sob bo'p qolgan. Ko'zlarida nur yo'q. Doktorlar bilan gaplashdim. «Shol, – deyishdi. – Tanasi ishlamay qoldi. Yordam berib bo'ldik. Endi parhezniyam hojati yo'q. Nima istasa yesin, nima gapirsa gapirsin».

Husan akaning yonida biron soat o'tirdim. U kishi bir og'iz ham gapirmadi, bir nima yemoqchi ekanini aytmadi ham. Tasodifni qarangki, joni uzilayotganida ham u kishining boshida edim.

Yolg'onchi qilmasin, u kishining uyida ko'rganim ko'pgina rahbar shaxslar o'sha jamoa xo'jaligi direktorlari-yu vrachlar, bo'lim boshliqlari ham shu yerda, bu xokisor, mehmonnavoz odamning qazosi yaqinligini eshitib kelishgan ekan. Lekin, Husan akaning tabiatidagi eng dahshatli narsa shu ediki, na menga, na-da anavilarga parvo qilmas, onda-sonda ayoli bilan, qizlari bilan so'zlashar, ularga tegishli gap qilardi. Falon kishidan qarzi bor ekan, uzgani yaxshi bo'пти. Katta qizi o'g'lini tabibga ko'rsatishi kerak. Ko'z og'rig'i bor. O'zi o'lsa, katta amakisi qabri yoniga qo'yishsin. Shuni aytishim kerakki, Husan aka tamomila hushyor edi. Meni ham, mehmonlarni ham tanib turar edi. Biz u kishidan hamma vaqt iliq-issiq so'zlar eshitib o'rgangan edik! U odamning mana shular bilan o'tirishdan olam-olam zavq olishini ham yaxshi bilardim! Bu – uning ushalmagan orzulari, armonlari haqqi ko'ngliga malham bo'lishini ham tushunib yetgan edim. Hozir yana hammamiz uning qoshida edig-u, lekin shu topda uning uchun yo'q edik.

Men u kishining oxirgi so'zini eshitib qoldim.

– Bolam Sodiqbek, meni tashlab ketding-a... Sensiz... Yoningga boryapman... Yolg'iz eding... Men ham yolg'iz... – Shunday deb yuzini chetga burdi.

Nazarimda bizdan – mendan va anavi mehmonlaridan yuzini burdi. Sezdimki, biz bu odamga hech mahal kerak bo'lmaganmiz! Yo'q, aniqrog'i, kerak emas edig-u, buni endi sezgandi.

– Sodiqjon... – dedi u yana.

Ha, biz unga kerak emas edik.

Uning uchun eng kerakli, bor narsalar – farzandlari, oilasi, eng tabiiy–insoniy tashvishlar edi.

1978

QUSH TILI

*«Tangrim, bolalar bilan hayvonlarni
o'z panohingda asra».*

Bu Amerikalik rejissyor Kramer
yaratgan filmning nomi

Jahongir bir tavaqali eshikdan tashqari chiqdi. Ro'parada katta bog'. Ulkan-ulkan daraxtlar. Osmon ham katta, shishadek tiniq. Tepadan gala-gala qora qushlar uchib o'tyapti. Havodan turfa ko'katlarning hidi keladi. Har yoqda turli hasharot ovozlari vizillaydi, dizillaydi. Bola uy biqinidan esayotgan bosiq shovshuvni eshitdi-da, o'sha yoqqa o'tdi. Uzun ariq bo'yida ham azim daraxtlar. Tepa shoxlari osmonga tekkudek. Quyi shoxlari yerga egilgan. Yaproqlari katta-katta, shapaloq-shapaloq. U, daraxt shoxlarida o'ynoqlab yurgan chipor qushlarga hayajon bilan qararkan, bir yerdan qiyq-qiyq etgan ojiz tovush keldi. Jahongir alanglab qaradi. Ariqning u betidagi qalin xazonlar ustida bir qush yalpayib yotar, bir qanoti dumi tomon surilib qolgan, sarg'ish tumshug'ini ochib qag'illar edi. Jahongir u yoqqa ikki qadam bosgan edi, qushcha jonholatda «qiyq-qiyq» etdi-yu, tepadan bir balo yog'ildi: barcha chipor qushlar quyulib, Jahongirning

ustida charx urib aylana boshladi. Shamollari tegdi, bolaning yuziga! Jahongir ko'zlari ola-kula bo'lib, burila solib qochdi, yo'lakka kirdi.

– Ada! – deb baqirdi.

Eshik ochilib, birovning tepakal boshi ko'rindi.

– Ada! Anuv yerda bir qush yotibdi! Ucholmaydi! Qanoti mamundoq bo'lib qolgan. Obering menga!

Dadasi ichkariga qarab qo'yib, eshikni yopdi.

– Yur. Hovliqima... Dam olgani kelgan odam shoshmaydi.

Tashqariga chiqishdi. Jahongir otasining qo'lidan tortib, ariq bo'yiga olib borar ekan, qushlar yana chug'urlashib, endi ota-bola ustida quyun bo'lib ucha boshladi: ular go'yo bularni qo'rqitmoqchi, orqaga qaytarmoqchi bo'lishardi.

Qamariddin xazon ustidagi qushni ko'rib:

– Mayna-ku! E-e, – dedi. So'ng ariqdan hatlab o'tib, qushni ko'tardi. Qushcha jonholatda xazonlarga yopishgan ekan, ikki-uch bargni gajak tirnoqlarida changallab tipirchiladi. Qamariddin uning osilgan qanotini tortib ko'rdi. Biqin patlariga puflab qaradi. – O'q yegan... Birov otibdi buni... Paq etkazib otibdi! Shu yerga kelib yiqilganga o'xshaydi.

– Menga bering!

– Yo'q. Buni davolash kerak.

– Nimaga otibdi?

– Yomon odam-da. Yaxshi odam qushlarga ozor bermaydi.

– Bu o'lmaydimi?

– Nega o'lar ekan? Lekin bu yerda yotaverganda o'lar edi. Yo mushukka yem bo'lardi.

– Uyga opketamiz-a?

– Opketamiz... tuzalsa. Ammo, mayna odamga o'rganadi. Yur... Hamma qushlar ham odamga o'rganadi.

Nima uchun buning nomini mayna deyдилar, bilasanmi?

– Yo‘q.

– Hali aytib beraman.

Divanda «Vokrug Sveta» jurnalini varaqlab o‘tirgan Ikroma o‘rnidan sapchib turdi.

– Nima u?

– Mayna. Yoding bormi?

– Qaydam... Doka bor.

– Ozgina ber.

– Menga bering maynani!

– Qo‘lingni cho‘qiydi, o‘g‘lim. Qara, og‘zini och-yapti... Yur, bir yerga borib kelamiz.

Uzun, qizil gilam to‘shalgan yo‘lak televizor ko‘riladigan zalga eltadi. Qamariddin dermantin qoplangan eshikni tiq-tiq urdi. Xalat kiygan Oqila opa chiqdi.

– Voy, mayna-ku?

– Yarador. Ariq bo‘yida yotgan ekan. O‘g‘ilchamiz ko‘rib qopti. Oqila opa Qamariddinning gapini bo‘lib, boqqa chiqiladigan ikki tabaqali eshikka qarab oldida:

– Kattaning o‘g‘li qilgan, – dedi. – Miltig‘i bor! Har kuni otadi.

– Qanaqa kattaning?

– E, anavi dachada kim turadi?

Ariq bo‘yidan o‘tgan devor orqasida bir ministrlikka qarashli dacha bor. U yerda, odatda, odam kam bo‘lardi. Temir darvozasi og‘zida o‘qtin-o‘qtin «Volga»lar tizilib ketadi.

– Ha-a, – dedi Qamariddin. – Yosh bola! Gaplashib qo‘yamiz u bilan... otasi bilan!

Oqila opa boshini sarak-sarak qildi.
– Hamma shunday deydi. Bittasiyam yurak yutib bormaydi.

– Biz boramiz! Bizning qo‘rqadigan joyimiz yo‘q... Yod bormi?

– Hozir. – Oqila opa xonaga kirib, qornidagi yozuvli joyi tirnoqda ko‘chirilgan shisha idishcha chiqarib berdi. – Ozgina qolgan ekan.

– Rahmat, Oqila opa! – Ota-bola orqaga qaytishdi.

– Ada, bitta ushlab ko‘ray.

– Sabr qil.

– Nega mayna deyдилar buni?

– Ko‘p usta qush bu, o‘g‘lim. Har qanday joni-orning ovoziga taqlid qiloladi. Xohlasa, mushuk bo‘lib miyovlaydi. Xohlasa, it bo‘lib hurishi mumkin... Bulbulga o‘xshab sayrab ham qo‘ya oladi. Ana shuning uchun buni mayna deb ataganlar: boshqa qushlarni, hayvonlarni mazax-u mayna qilgani uchun.

– Odamniyam mayna qiladimi?

– Buning uchun uni o‘rgatish kerak. – Qamariddin birdan mamnun kuldi. – Buni gapirishgayam o‘rgatsa bo‘ladi. Hozir aytib beraman.

Qamariddin xonada qushni qag‘illatib, qanoti va biqiniga paxtaga shimdirilgan yod bosib, doka bilan bog‘laguncha, «aytib berdi».

– Rahmatli momomizning bir xolasi bo‘lar ekan. Befarzand ekan. Eri bir kelishida cho‘loq mayna olib keladi. O‘shanda bizning yurtida mayna bo‘lmagan. Xo‘p de, Ikroma! Mayna keyingi yillarda paydo bo‘lib ko‘payib ketdi. Xullas, momomizning xolasi cho‘loq maynaga mehr qo‘yib, parvarish qiladi. Keyin tilga o‘rgatadi!.. Ulug‘oy degan qo‘shnisi bo‘larkan. O‘sha devordan mo‘ralasa, mayna darhol: «Uluq, Uluq!», deb qichqirarkan. Shunaqa. Keyin mayna o‘lib qoladi. Uni yarim gaz bo‘zga o‘rab ko‘mishadi. Go‘ri ustida o‘sha xolamiz ko‘p yig‘lagan ekanlar... Shundoqki,

bu taqlidchini gapga o'rgatish mumkin!.. So'ngra, bu jonivor go'shtni yaxshi ko'radi.

- Go'sht bor-a, opa?

- Kolbasa bor, - dedi Ikroma. - Adasi, endi buningiz shu uyda turadimi?

- Bo'lmasa qayerda turadi? Shkafga solib qo'yamiz.

- Kechirasiz, va'dangizni bajaring. Bizga alohida xona berishsin... Tutuningizga toqatim yo'q. Buning ovozini ham o'zingiz maza qilib eshitib yotasiz.

- E, xotinboy!.. Bo'pti. Va'da berishdi-ku! - Qamariddin ro'paradagi derazadan ko'rinib turgan beton devorga ishora qildi. - Anu yoqda bitta amaldor yashaydi. O'g'li otgan emish buni. Hali u arzanda bilan o'zim gaplashib qo'yaman!

- Xudo xayringizni bersin, shu yerga tinch keldik, tinchgina ketaylik. Shunaqa qilsangiz, jo'navoraman. O'zim uydan xavotirdaman. Salimlarning eshigini buzishgandan beri...

- Ularning eshigi chiroyli edi, shuning uchun buzishgan. Biznikiga birov qaramaydi.

- Ada, menga bering!

- Xo'p. Mana... Ikki qo'llab ushla. Tirnog'i o'tkir! Ana shunday. Qo'rqma!

Jahongir ikkinchi qanoti ham qo'shib bog'langan qushni o'zidan olisroq tutib tikildi. Kafti ham sezyaptiki qushning biqini qappayib puchayadi. Dokadan issig'i o'tadi.

- Bog'ga chiqaylik!

- E-e! Bu yotishi kerak!.. O'zimiz boqqa chiqamiz. Bunga xo'rak olib kelamiz. Chigirtka teramiz. Mayna chigirtkani juda yaxshi ko'radi. - Qamariddin shkafni ochdi, quyi tortmasini tortib, ichiga qushni qo'ydi. Mayna yotib oldi, so'ng dik-dik sakrab, tortmaning to'riga qochdi.

- Yuringlar!

Ikroma jurnalni yopib, shippagini kiydi. Jahongir xavotirlanib derazaga qaradi-yu, ko'zlari kattayib ketdi: devor boshida bir necha mayna tizilib o'tirishar, qig'-qig' degan ovoz chiqarib, bu yoqqa qarashar edi. Qamariddin kuldi.

- Buning sheriklari!.. Yod qo'yayotganimizda, ovozini eshitib kelishgan. Yuringlar, qaytib ketishadi... Qushlar ham taqdirga tan beradi, o'g'lim.

Jahongir shkafni yana bir ochib qarab, qayta yopdi. Bog'ga chiqishdi. Ikroma ko'rinmadi. Ota-bola beixtiyor uy biqiniga o'tishdi. Ana xolos! Boya mayna yalpayib yotgan xazon ustida bir baroq mushuk cho'nqayib o'tirar, qo'lini yalar edi.

- Maynangning baxti bor ekan! - dedi Qamariddin. - Sal kechiksang bormil!..

- Mushuk yomon-a, ada?

- Uni yaxshi ko'radigan odamlar ham bor, o'g'lim. Odamzodning fe'li o'zi g'alati. Bir nima deb bo'lmaydi... Bilasanmi, biz - odamlar ham qaysidir hayvonga, qaysidir qushga yoqamiz. Qay birlari bizni yomon ko'rishadi... Xo'sh, o'z tillarida bizni muhokama qilishadi...

- Nima?

- Ularning ham o'zlari tushunadigan tillari bor. E, bu olamda hamma jonli narsalarda til bor! Biz uni tushunmaymiz, xolos!

- Nimaga?

- Bilmasam... Ana, bilmas ekanman! Balki shunisiyam yaxshidir? Har jonzot o'z sir-asrori bilan yashagani qiziq emasmi? - Ular imorat oldiga o'tib, to'g'ri ketgan tekis yo'lka chiqdilar. Ikroma teraklar soyasida jurnal o'qiyotgan ekan, bularga qo'shildi.

Bog' adog'iga tushib, o't-o'lanlar orasidan chigirtka, qo'ng'iz izladilar. Havo issiq, o't-o'lanning hidi og'irlashib qolgan edi. Asta-sekin ota-bolaning mashg'ulotiga Ikroma ham qiziqdi. Bir soatlar chamasi izg'ishib, talay chigirtka, bitta qo'ng'iz, ikkita jigarrang kapalak tutishdi.

- Zerikaman deyayotgan eding, senga ham ish topildi, - dedi Qamariddin Ikromaga.

- Terlab ketdim!.. Maynangiz ham bor bo'lsin! Lekin uning chirqillashiga men chidolmayman.

- Xo'p!.. Biz chidaymiz-da! Nasib bo'lsa, ishga bir sho'ng'iylik, Kamoliddinning qo'shig'iyam quloqqa kirmaydi keyin.

Qamariddin - texnikumda «Qadimgi dunyo tarixi» o'qituvchisi. Gazetalarga tarixiy mavzularda maqolalar ham yozib turadi. Maqolalari, albatta, mavsumiy bo'ladi. Bu galgi maqolasi «Toshkent - Kushon imperiyasining shimoliy chegara shahri» degan sarlavha ostida yozilgan esa-da, bu haqiqatni shubha ostiga oladigan olimlar ham yo'q emas. Masalan, O'rta Osiyo antik tarixining bilimdoni professor Masson bu masalaga bir oz shubha bilan qaraydi.

Holbuki, u kishining rafiqasi - antik san'at bilimdoni Galina Anatolyevna Pugachenkova bu masalaga zarracha shubha qilmaydi... Qamariddin maqolaning bosilishiga ham ishonadi: chunki Toshkent shahrining 2000 yoshga to'lishi respublikada keng nishonlanadi, demak, u to'g'rida maqolalar ko'plab e'lon qilinadi.

Uyga yaqinlashganda, Jahongir o'zib ketdi. Xonaga kirib, shkafni ochdi. Mayna shay bo'lib turgan ekan, dikonglab to'rga qochdi.

- Mayna, mayna! Senga chigirtka opkeldim, - dedi Jahongir.

Qamariddin maynani olib, qog'oz chetini ochdi. Ariqdan topilgan yolg'iz chuvalchang o'rmlab chiqayotgan ekan. Mayna bo'ynini ichiga tortib unga tikildi-yu, shu zahoti chiq etkazib chuvalchangni cho'qidi. Ko'z ochib-yumguncha yutib yubordi.

- Ada, yedi!

- Yeydi, yeydi!.. Bu go'sht-ku!

- Menga bering! O'zim beraman!

- Qo'lga ehtiyot bo'l.

Mayna yomon xo'ra ekan, yo juda ochiqqandi. Bular bir soatda tergan luqmani hash-pash deguncha yo'q qildi, «yana ber!» degandek sap-sariq og'zini ochdi.

- Yosh ekan, - dedi Qamariddin. - Bu yil tuxumdan chiqqanga o'xshaydi... gapga o'rganishi oson.

- Gapiradi, a?

- Bilishimcha, bunga bir xil so'zni takrorlayverish kerak. Masalan, «Jahongir!»... Yo'q, bu bo'lmaydi. Boshqa so'z kerak. O'sha xolamizning maynasi «Uluq» degan-ku! Shunga o'xshash so'z topaylik. Uluq, buluq... Baliq... E, jiyanim bor-ku, Xoliq!.. Xoliq de. Bo'ldi. O'rganadi.

- Xoliq, Xoliq, - dedi Jahongir.

Mayna «qiyq», deb qo'ydi.

- Ada, Xoliq, dedi!

- Aldama.

- Xoliq, Xoliq...

- Men juda qiynalib ketyapman, - dedi Ikroma.

- E, tirik jonmiz-da! - deb kuldi Qamariddin, so'ng maynani silab, jiddiy tortdi. - Ana shu tirik jon ekanimiz bizni tabiatga bog'lab, o'rtada aloqa o'rnatib turadi. Bir vaqtlar o'zimcha tasavvur qilganman. Ko'z oldingga keltir. Tog' bag'ri! O'rmon, unda qush-hayvonlar bor, deylik. Odam ham bor. O'sha yerga

tushib qoldim. Nima qilaman? Turgan gap: birinchi galda «bu yerda odam bormi?» deb o'ylayman, uni izlayman. Odam zoti yo'qligiga ishonsam, albatta, qushlar yoki hayvonlardan do'st topishga intilaman. Robinzon Kruzodek! Qushlar ham, hayvonlar ham bo'lmasa-chi? Unda, shak-shubhasiz, bir yashil daraxtni ko'nglimga yaqin olaman. Chunki daraxt – tirik! Tomirida hayot bor!.. Ko'karib turgan shu daraxt ham bo'lmasa-chi? Menimcha, qoq yalang'och qoyalar orasida mendek yolg'iz, g'arib kimsa bo'lmaydi...

Eshik taqillab, oq xalatli Oqila opa ko'rindi. Ikroma:

– Keling, opa – deb shoshib qoldi.

– Bir minutga kirdim, – dedi Oqila opa. Eshikni yopib, yopganiga ishonmagandek yana qarab qo'ydi. – Qamarjon uka, bir narsani eslatib qo'yay... Direktorimiz Oloviddinxo'ja injiq odam, o'zingiz ham sezgandirsiz... Vannaxonaning oldida, shiftga bir juft qaldirg'och in solgan edi. Vijir-vijirini eshitsak, quvonib ketardik. Bir kuni Oloviddinxo'ja: «Yo'qotinglar buni!» deb qoldi. Men bilmas ekanman, shift dan axlati to'kilar ekan. Klava supurib tashlar ekan. Oloviddinga: «Beziyon-ku, bu», degan edim, o'zi shvabra bilan inni buzib tashladi. Jonivorlar yana in qura boshlagan edi, Oloviddin vannaxona oldidagi derazani yopib, orqasidan mixlab qo'ydi. Qaldirg'ochlar ikki kun deraza orqasida uchib vijirlashdi. Keyin ketishdi... Demoqchimanki, maynaga ehtiyot bo'linglar. Endi, Qamarjon uka, ko'pchilik keladigan joy-da bu. Qush ovozin yotqirmaydiganlar ham uchraydi...

– Bizning Ikromaga o'xshab!

– Hazilmas. – Oqila opa Jahongirning boshini siladi. – Xo'pmi, yigitcha?

– Rahmat, opa! – dedi Qamariddin.

– Sizlarga yana bitta xona kerak-a?.. Ochib qo'ydim. Devor ortidagi xonani. Yig'ishtiryapti.

Oqila opa chiqib ketdi. Qamariddin sigareta oldi. Tutatishga ikkilanib:

– Ajoyib ayol! – dedi. So'ng o'g'lini bag'riga tortdi. – Odamzod ana shunday, mulla Jahongir! Bu hayot kutilmagan ziddiyatlarga to'la!

– Falsafangizni ertaga qoldiring, – dedi Ikroma. – Men nimalarni olay? Jahon mening yonimda yotadi. Mayna... siz bilan.

– Ho-ho-ho!

– Men mayna bilan... – deb yig'lamsiradi Jahongir.

Ota uni ovutdi:

– Ana, shkafda turadi. U yoqda bo'lsa, opang qo'yvoradi. Bu yerda bexavotir... Ko'rging kelsa, bemalol kiraverasan. Ana, direktor ham qushlarni yomon ko'rar ekan.

– Yomon odam, a?

– Yaxshi emas, menimcha.

Ikroma chamadonni ochdi. Jahongir shkafning oldida cho'nqayib o'tirdi.

– Ada, qanoti og'riyapti-ya?

– Ha-a! Albatta!.. – U endi bemalol sigaretani tutatdi. – Daraxtlarni kesganda, ularning ham joni og'rir ekan. Daraxt suvsiz qolsa, ingragan ovoz chiqararkan. Fan aniqlagan!.. Faqat biz – odamlar buni sezmaymiz!

– Buni dadasi, opasi bor, a?

– Ha! – Qamariddin ta'sirlanib, derazaga qaradi.

Endi devor boshida ikki mayna qolgan, biri hurpayib turar, biri panjalari orasidagi allanarsani cho'qib yer edi.

– Balki anavilardir? Aka-ukasiyam bor buning!...

Yasha, o'g'lim. Ana shunaqa o'yla! Bu yaxshi odat.

– Ular yig'layaptimi?

– Ey, sen geniy bo'lasan! – deya xitob qildi Qamariddin. Keyin past tushdi. – Yo'q, sen tarixchi bo'lasan. Tarix juda qiziq! Qadimgi davrlar qiziq... E, o'shanda ko'p narsalar boshqacha bo'lgan. – Qamariddin xotini chamadondan olib qo'ygan kitoblarni ko'zdan kechirar ekan, shoshib qoldi: – Pugachenkova qani?

– Hammasi shu yerda.

– **Pugachenkova!** Buyuk ayol!... E, mana-ku!... Ammo **lekin**, o'g'lim, qushga qarash, uni davolash ham ko'p zavqli! Nima deding? Umuman olganda, hayotning har qanday ko'rinishi ham qiziq, g'aroyib!... Tushunyapsanmi?

– Chigirtka opkelamizmi yana?

– Albatta!... Bir donishmand aytgan ekan: «Inson hamma narsadan baxtsiz bo'lganda ham, baribir shukur qilishi kerak. Tug'ilganiga – yorug' dunyoni ko'rganiga shukur qilishi kerak. Chunki, shuni ham ko'rmasligi mumkin edi». Zo'r gap-a! Tushunyapsanmi?.. Ochma dedim-ku! Jindek yotsin boyaqish!

Qamariddinning ilhomi qo'zib turgan edi, bo'g'ildi. Qaniydi, o'g'li yosh emas, uncha-buncha narsaga aqli yetadigan bo'lsa! Shu tobda unga bu zo'r hikmatni Budda aytgani, Buddaviylik dini bundan ikki ming yil muqaddam O'rta Osiyo tuprog'ida yoyilgani, naq Toshkentning Oqtepasidan buddaparastlarning ibodatxonasi topilgani, bunday ibodatxona Farg'onaning Quvasidan ham chiqqanini so'zlab, mana shu faktlar ham Kushon imperiyasining shimoliy chegara shahri Toshkent ekanini isbotlashini aytsa! Tushdan keyin sayrga chiqishdi. Qamariddin tanishlarini uchratdi. Ikroma bilan Jahongirni ularga tanishtirdi. Ob-havo, kuz haqidagi gaplar aylanib, qo'shni dachada miltiq paqillatib yuradigan «arzanda»ga taqaldi.

– Bo'riboy tezroq kelsin-da! – dedi bir pensioner.
– Hassasini do'qillatib o'tib turardi, Bo'riboy qaysar!

Moskvaga – televideniyeining «Hayvonot olami» redaksiyasiga xat yozishni ham kimdir maslahat berdi.

– Kerak bo'lsa yozamiz! – dedi Qamariddin va Ikromaga qarab olgach, injiqlanayotgan o'g'lini turt-di: – Nima deysan?

– Biz ovqat yedik-ku? Maynayam...

Qamariddin asta-sekin ishga sho'ng'iy boshladi. Ikroma ham bu yerga xiyla o'rganib qoldi. Uy tashvishi yodidan chiqdi. Ona-bolaga ermak ham topilgan edi: zerikdilar, bog' adog'iga izg'ib ketishadi. Hasharotlar terib kelishadi.

Maynaning yarasi bitib, qanotini osiltirib yuradigan bo'lib qoldi. Jahongir hamon uni qo'lga oldimi: «Xoliq, Xoliq!» deydi. Mayna tutilgan xo'rakni ko'rdim demaydi-yu, nuqul «qiyq-qiyq», deb ovoz chiqaradi. Jahongir Oloviddinxo'jani yaxshi tanib olgan. Unga yov ko'z bilan qaraydi. «Yomon odam», deb o'ylaydi va uni ko'rishi hamono yodiga kulrang, baroq mushuk tushadi.

Goho mayna bilan «gurung» qiladi:

– Xoliq, sen gapimni tushunyapsan. Yashirma... Dadang bilan opang ham ketib qolishdi-ya! Sog'inasanmi ularni? Bog'ga opchiqaymi? Bilasanmi, direktor yomon odam... Bir kun bog'ga opchiqaman. Sheriklaring bilan o'z tilingda gaplashasan. Xoliq, de. Xoliq...

Bir kuni u yo'lakda, muzlatkich oldida atrofga alanglab kelayotgan Oloviddinxo'jaga to'qnashdi.

– Mayna yo'q. Yo'q! – dedi shosha-pisha.

– Nima?

Jahongir unga birpas baqrayib qarab turdi-da, xonaga chopib kirdi. Qamariddin ishga berilib ketdi. Xonada dik-dik sakrab, goho pir-pir qanot qoqib yura-

digan maynaga endi parvo qilmaydi. Juda joniga tegsa, «kisht», deb qo'l siltaydi. Yoki devorni mushtlab: «Jahon! Bunga qara!» – deb baqiradi.

Mayna qo'shnilarga ham yoqib qolgan. Qushni ko'rganlar «arzanda bola» haqida gapirishadi, uning miltiq otishini kutayotganlarini so'zlashadi, so'ng Jahongirga Oloviddinxo'jadan ehtiyot bo'lishni uqtirishadi: bir juft qaldirg'ochning ini buzilgani ko'pchilikni xafa qilgandi.

Bir kuni ona, bola, ota xonada gaplashib o'tirishar, Qamariddinning kayfi chog', gapdon bo'lib qolgan edi:

– Maqola yarmidan oshdi!.. E, ishlash kerak! Rosti, boshida xatoga yo'l qo'yganman. Nachora! Endi boriga bozor deb, ko'nikishga majburman... Ba'zan hayron bo'laman-da. Biz – juda loqaydmiz, xotin! Yoki o'tmishimizda ulug' allomalarimiz shu qadar ko'p bo'lgan, tariximizda porloq odamlar shu qadar behisobki, biz ularga beparvo qarashga o'rganib qolganmiz... Chalg'ib ketdim... Lekin, xotin, men o'zimga tasalli berayotganim yo'q.

– Faraz qilamiz.

– Kim biladi deysan...

– Bilasizmi, siz tabiatshunos yoki sirkchi bo'lganingizda, shu maynani allaqachon to'tiqushga aylantirib yuborardingiz.

– Ana! Men bog'dan kelsam, bu tog'dan keladi.

– Gap uqtirishdan tolmapsiz, demoqchiman.

– A-a! Ammo, sen ham noshukur banda. Kecha o'zing: «Tuxum bosgan bu adang», deb yurgan eding.

– Gapimni egri tushundingiz. Qushni aytyapman. Jahongirning o'rnida bo'lganingizda, unga allaqachon «falsafa, tarix» degan so'zlarni ham o'rgatib qo'yardingiz... O'g'lingiz esa, nihoyati... Jahon, maynani chaqir!

Jahongir kaftida qisib turgan kapalakni tutib ko'rsatdi. Stol lampasi tagida turgan mayna bir cho'qishda uni yutib yuborib, yana og'zini ochdi.

– Xoliq, Xoliq, – dedi Jahongir.

Maynaning ochiq og'zidan tovush chiqdi:

– Xoliq, xoliq...

Qamariddin yuragi gursillab urib, qushga tikildi.

– Ey, men nima degandim! – dedi baqirib. Yana qushga tikildi. Qush ko'zini asta yumdi. – Qiziq! – dedi u. – Insonning otini aytdi bu! Lekin beparvo!... Nima deganini bilmaydi! Bu yoqda biz quvonyapmiz...

– Kecha aytgan edi, – dedi Ikroma. – Sizni chalg'itmaylik dedik. Bugun Jahongir chidamadi.

– Jahon, yana bitta «Xoliq», de.

– Xoliq, Xoliq!

Qush ko'zini ochmasdan takrorladi:

– Xoliq, xoliq...

– Tag'in bitta ayt, o'g'lim!.. Meni toza xursand qilding-ku! Tavba! Qushlar ham ajoyib jonzot-da! Lekin, o'g'lim, sen bu so'zni mayna uchun refleksga aylantirasan endi. Tushunyapsanmi? «Xoliq», deb chaqir. Oldingga kelmaguncha xo'rak berma. Keyin, bir chaqirim joydan ham «Xoliq!» deb baqirsang, uchib boradi. Xo'rak berar ekan-da, deydi... Umuman, bu boshqa narsalarniyam o'ylashi mumkin.

Bir kech Qamariddin maqolaning ba'zi olimlarga malol keladigan joylarini yumshatish haqida o'ylab o'tirarkan, xona tutunga to'lib ketganini ko'rди. Tura solib, eshikni ochdi. Shu zahoti alangladi. Mayna... bo'lsa chiqardi. U joyiga qaytib o'tirdi. Nihoyat, de-raza tepasidagi darchadan yelvizak esa boshladi. Qamariddin o'rnidan turdi-da, yo'lakdan pir etib uchib o'tgan qushni ko'zi ilg'ab qoldi. Shkafni shart

ochib, tortmaga qaradi: mayna yo'q... Shunda yo'lak adog'idan kelayotgan shovqin diqqatini tortdi:

– Nima gap bu? – deya zo'riqib gapirardi Olovid-dinxo'ja. – Klava, o'lganmisan? Eshikni nega ochib qo'yding? Vey-ve-yey! Gilam rasvo bo'ldi... Shvabra qani? Hayda uni!.. Bultur nima degan edim senlarga?!

Qamariddin yo'lakka chiqdi. Shunda xolodilnik ustiga kelib qolgan mayna burila solib, xonaga kirdi. Qamariddin eshikni yopib, qo'l qovushtirdi.

– Bir qoshiq qonimizdan kechasiz, – dedi u Oloviddinga.

– Siznikimidi?

– Ha... Qo'shni bola otgan ekan. Davolab oldik. O'g'ilchaga o'rganib qoldi.

Oloviddinxo'ja boshini tez-tez silkitdi-da:

– Mumkinmi? – dedi. Qamariddin eshikni ochdi. Oloviddin kirib, stol lampasi qoshida qanotini tumshug'i bilan titkilayotgan qushga qovog'i ostidan tikildi. So'ng:

– Hidi o'rnashib qopti. Sizga bilinmas ekan-da, – deya enkayib karavot va stol ostiga qaradi. – O'tirib qo'yipty jonivor. Oppoqqina qilib... – So'ng qomatini rostlab, tomog'ini qirdi. – O'qigan, mulla odamsiz, domla. Bilmadim, o'z o'rningizni bu ahvolga solib qo'ymas edingiz, deyman. O'ylash kerak ekan-da. – U yana tez-tez bosh chayqab, chiqib ketdi.

Qamariddin eshikni tepib yopdi. Xo'rsinib, xonada nari-beriga yurdi. Maynani shap ushlab, tortmaga soldi. Bog'ga chiqib, xotini bilan o'g'lini topdi.

– Ha, adasi?

– Chatoq bo'ldi.

– Nima gap?

– Sezmay qopman, mayna koridorga chiqipti... Oloviddin olovimni chiqardi. – Keyin jahli chiqib ketdi. –

Bir kun xonangda tursa, bir nima bo'p qolmasding! Mening xayolim joyida emas! Oxirgi abzatsni ishlayotgan edim.

– Bir nima qildimi u?

– E-e... Sen ham ko'p javdirama! Maynang shkafda! Bor, ol. U menga kerak emas, senga kerak!

Jahongir chopib ketdi. Yo'lakdan o'tayotib, Olovid-dinxo'jaga to'qnashdi. Birdan to'xtadi-da:

– Siz yomon odamsiz! Yomonsiz! – dedi.

Oloviddinxo'ja uning... cho'g'dek gilamga tushgan izlariga qarab qoldi. So'ng eshikdan chiqib, marmar zinadagi nam to'shamaga tikildi. Jahongirning oyog'i, albatta unga tegmagan edi. Oloviddin ro'paradan kelayotgan Qamariddin va Ikromani ko'rdi-da, burilib, devor yoqalab ketdi.

– Ketvoraylik! – dedi Ikroma. – Shuning qovog'iga qarashimiz qolganmidi!

– Mening ishim chalaroq.

– E, sizdan olim chiqmaydi!

– Senga quloq solsam, tarixchiyam chiqmas edi, mendan.

Qamariddinning maqolasi bitdi. Endi uni Toshkentga yuboradigan bo'lsa, qaysi gazeta tezroq bosib chiqarishini o'ylar edi. Ikroma tag'in uy qayg'usiga tushgan, kunora shaharga qo'ng'iroq qilib, uyim tinchmi, deb qo'shnilardan so'raydi.

Jahongir esa, «Xoliq»ni shaharga olib ketganda, qachon balkonga chiqarish, qachon qo'yvorish va chaqirib olishni o'ylaydi. Bularning safari qarib qolganidan xabardor qo'shnilar xonaga serqatnov: maynani – ermakni ko'rib, jilmayishadi; uni shaharda qanday boqish xususida Jahongirga maslahatlar berishadi.

Kechki payt. Bog' adog'idagi anhor. Qamariddin: «Ketar jafosiga», deb yechindi, suvga tushdi.

– Oh-oh! Ikroma, sen ham cho'mil!

– Odamlar bor-e... Jahon, sen cho'mil!

Jahongir o't-o'lanlar orasidan chigirtka ovlayotgandi, birdan baqirib yubordi:

– Muni qarang! G'ij-g'ij chigirtka!

Ikroma o'g'lining yoniga bordi. Chindan ham sarimsog'i kovlab olingan jo'yakka anhordan suv toshgan, jo'yak pushtalari, xas-cho'p aralash oppoq ko'piklar ustida chigirtkalar g'ujg'on, u yoq-bu yoqqa pitillab uchishar, suvga botib «suzishar» edi.

Qamariddin cho'milib chiqquncha, ona-bola bir do'ppi chigirtka terishdi.

– Dadasi, shu chigirtkalargayam odamning rahmi keladi-ya!

– O! Ana tabiatning kuchi! – deb xitob qildi Qamariddin. – Faylasufsan, xotin!

– Jahon! Bo'ldi qil, ketamiz. Ovqat mahali bo'p qoldi. Bu qurg'urning shirasi bo'lar ekan-a! Nega qoni chiqmaydi muning? Ushlasang, oyog'ini tashlab, uchib ketaveradi.

– Tabiat shunaqa. Shunaqa, xotin!... Bilasanmi, nima uchun tabiatni yaxshi ko'raman? Bunda bepoyon bir manguilik bor!.. Mana, juda xafasan, deylik. Yoki tarixda yuz bergan bir xatolikdan qalbing yara. Yoki juda xursandsan. Sababsiz xursandsan, deylik. *Ana shunda tabiat qo'yniga chiq – birdan xotirjam bo'lib qolasan, birdan! Dunyoning asli haqiqati mana shunda, deysan, xotin.*

Shimining tizzalarigacha loy bo'lgan Jahongir hansirardi.

– Adavoy, shaharda chigirtka yo'g'-a?

– Juda oz. Boshqa narsa berasan-da. Masalan, go'sht.

– Kolbasa.

– Ammo-lekin, Jahongirboy, sizniyam bu yerga kelganingiz zo'r ish bo'ldi!

Biroq, xonada ularni xunuk fojia kutayotgan ekan.

– Xoliq! Xoliq!

Mayna javob bermadi. Shunda Qamariddin bilan Ikroma ham xonaga kirishdi.

– Ada, Xoliq yo'q!

– Eshik ochiq ekanmi?

– Salgina... ochiq ekan! Topib bering! Siz chiqargansiz!

– Jinni! – Qamariddin shkafni ochdi. Divan, stol, karavot tagiga qaradi. Isitgich batareyalari orasiga boqdi. Burilib, eshikni ochdi-yu, itarib yopdi. Eshik zichlanib qoldi. – Mana, eshik yopildi!.. Qattiq itargan bo'lsam, ochilib qoldimikan, deb o'yladim. – U xotiniga tikildi. – Oloviddinning ishi!.. – Yana tashqariga chiqdi. Ikkita qo'shni tashvishlanib turar edi.

– Mayna yo'q.

– Biz ham yaqinda keldik... Yo'qmi?

– Yo'q. – Qamariddin vannaxona tomon ketdi. Derazaga qaradi: berk.

Shunda yo'lak adog'ida Oloviddinxo'ja ko'rindi. Hamma unga tikilib qoldi. Jahongir yig'lab yubordi:

– Shu kishi o'ldirib qo'rgan!.. Otgan!

Oloviddin ko'zlari pirpirab:

– Nima gap? – dedi.

– Tinchlik, – dedi Qamariddin. – Mayna yo'q, xolos. yerga kirganmi, ko'kka uchganmi – yo'q. – So'ng birdan kinoyali jilmaydi. – O'zlari bir balo qildilarmi-yov? Aytavering... Biz o'lib qolmaymiz. Faqat bolaga qiyin bo'ladi-da.

Oloviddin qo'llarini yozdi.

- O'qigan odamsiz, domla. O'shanda bu to'g'rida gaplashgan edik. Sal achchiq qilib chiqdim. Shunchalik ham demaymi? Siz mehmonsiz, ketadigan odam...

- Topib be-er! Topib bering maynamni! - Jahongir qancha ko'p yig'lasa, mayna shuncha tez topiladigandek yer tepina boshladi.

Qamariddin:

- O'chir! - deb tashqariga chiqdi. Uy biqiniga o'tdi. Jahongir ham chiqib, ariq bo'yidagi xazonlarga tikildi. Yana chinqirdi.

- Yig'idan nima foyda! - deya baqirib yubordi Qamariddin. - Chaqirsang-chi! - So'ng qo'shnilariga qarab, «faylasufona», mung'aydi: - Bir narsaga meh-ring tushmasin. Tushgandan keyin yo'qolib qolsa, yomon kuyasan-da.

- Xoliq, Xoliq!

Birdan devor ustidan ovoz eshitildi:

- Xolq, Xolq...

- Ana! Xoli-iq!

Shu payt ariq bo'yidagi chinor ayrisidan otilib chiqqan baroq mushuk qanotini endi yozgan maynani shart tishlab, pastga tushib ketdi. Ariq yoqalab ura qochdi.

- Mushuk!

- Hoy!

- Choping, adasi!

- Dada-a!... Xoli-iq!

Mushuk chinorlar ortida ko'zdan pana bo'ldi. Lekin maynaning nolasi baralla eshitalardi:

- Xolq, Xolq...

Mushuk maynaning belidan tishlagancha, piyoz-poyaga qochdi. Qamariddin simga chalinib yiqildi. Jahongir dadasidan oshib, ariq bo'yiga borib qoldi.

Yana yig'lab, kesaklar ustiga o'tirib oldi. Qamariddin ariqdan hatlab o'tdi.

U bog' oxirida keza-keza horib qaytdi. Jahongir ariq bo'yida o'tirgancha hiqillar edi.

- Yo'q, o'g'lim. Nachora. Birniki o'tdan, birniki suvdan deganday...

- Yo'-o'q!

Ikroma o'g'lining bilagidan tortdi.

- Bo'ldi. Bas endi!

- Xoliq, dedi, opa! Bizni chaqirdi.

- Men ham eshitdim... Bas endi! Yana bitta mayna topamiz...

- Yo'q. Menga Xoliq kerak.

...Qamariddin ovqatga zo'rg'a chiqdi. Xayoli chalg'iganini sezib: «Unutish kerak endi, - deb uqtirdi o'ziga-o'zi. - Vassalom. E, bu olamga nimalar kelib ketmaydi. - Bu-ku bir mayna ekan... Odam o'ladi! Butun-butun xalqlar qirilib ketishi mumkin...»

Ikroma ham ovqatdan nomiga tatigan bo'ldi. Oqila opa stol qirrasiga qo'lini tirab:

- Men aytgan edim-ku, aytgandim-a! - dedi.

- Iloyo, uning bolasiyam shunday...

- Unda bola yo'q.

Nihoyat, Ikroma ham Oloviddinni ichida qarg'ay-qarg'ay, erini urisha-urisha hovridan tushdi.

Ketadigan kunlari Jahongir yana ariq bo'yiga bordi. «Xoliqning adasi bilan opasiyam yig'lagan. Bolalarini mushuk opqochganini bilgan». U ariq yoqalab jildi. Piyozpoyada to'xtab qoldi. Yana Xoliqni topib olgan joylariga keldi.

Tepasida chinor shoxlari, qushlar chug'urlashar, nozik hidlar kelar, biroq Jahongir bularni his etmas, yurakkinasi bo'm-bo'sh edi. Shunda tepadan uchib o'tgan maynalarga diqqati og'di. Nazarida, Xoliq

o'sha kuni mana shu devor ustiga qo'nib turganda, sheriklariga o'z tilida ancha-muncha gapirgandek tuyuldi. Albatta, «men Xoliq», degan. Bular bir-birining so'zini tushunadi-ku! Meniyam aytgan... «Chigirtka terib berdi», degan. «Oloviddin yomon», degan. «Haydab chiqarib, derazani bekitib qo'ydi», degan...

- Xoliq, Xoliq!

- Qiyq-qiyq!

Maynalarning ovozi endi Jahongirga «Xoliq» bo'lib eshitildi. Keyin: «Albatta-da, - dedi yana. - Xoliq deyishyapti... Yaxshi o'rganmagan-da, bular. Ulargayam ko'p-ko'p «Xoliq» desa, o'rganib olishadi. Lekin ular bilishadi: Xoliq - yaxshi degani. Sizlar - Xoliq. Men - Xoliq».

- Xoliq, Xoliq!

- Qiyq-qiyq!

Qo'shnilar ularni avtobusga kuzatib qo'yishdi. Ular uylariga yetmasdan Qamariddin Toshkentga tushib-chiqishga ahd qildi.

- Bozorga kirib o'taylik. Uy qoq-quruq, - dedi Ikroma.

Jahongir derazadan olislarga boqar, olislarda... xoliqlar uchib yurar, o'zaro gaplashishar, Jahongir ularning so'zlarini tushunar edi.

1982

YOSUMAN

Rassom Qo'ziboyning nazarida, olamdagi insonlarning hammasi ham yaxshi, pok va samimiydir, lekin... ularning orasida qandaydir odambashara yosumanlar borki, ular buzg'unchilik qiladi: kishilar orasiga nifoq soladi, aloqalarini uzadi, g'iybatchilik qiladilar va o'zlari bu qiliqlaridan xursand bo'lib

yuradilar. Qo'ziboy sodda edi; yoshi o'ttizdan o'tgan bo'lsa ham, uzog'i yili Sankt-Peterburg rassomchilik akademiyasini bitirib keldi. Urush yillarida ota-onasidan ayrilib, yetim bolalar uyida tarbiya topdi, u yerda shaytonga chap bergan muttaham bilan ham, yotoqdagi choyshab-u odayallarni o'g'irlab, xufiya pullaydigan o'g'ri bilan ham, kechasi el yotgach, devor osha hamsoyalarning chorbog'iga tushib, o'rada sabzisi bormi, qazilmay qolgan kartoshkasi bormi - kanop qopda orqalab chiqib, bankning qorovuliga sotadigan yaramas bilan ham hamtovoq bo'lishiga qaramay, o'zining bolalarcha soddaligi va ko'ngilchanligi saqlanib qolgan yigit edi. Ana shuning uchun u odamlarning fe'l-atvorlari har xil bo'lishini ham, nihoyat, kishilar orasiga nifoq soluvchi «yosuman»lardan biri - ular mavqeyidagi farq, yashash sharoitidagi farq ekanini ham tushunmas edi.

Rassomlar uyushmasidan kech chiqqan Qo'ziboy yo'lda havaskor rassom do'stini uchratib, uning mashqlarini ko'rgani uyiga kirdi; do'stinikidan soat o'n birlarda chiqdi. U kam ichar edi, shu sababli bir stakan «oq stolovoy» ham ta'sir qildi, piyoda yo'lga tushdi. Ikki xonali kvartirasiga yetib kelgunicha allavaqt bo'lib qoldi. Qo'ng'iroqni bosdi. Xotini Afruza eshikni ochdi-yu, yosh qizlarday quvonch bilan:

- Suyunchi berasiz! To'xtang! - dedi.

Qo'ziboy gangib, zal tomonga alang-jalang qaradi, u yerda hech kimni ko'rmay, xotinini o'pmoqchi bo'ldi. Afruza tislani:

- Voy, uyat bo'ladi! - dedi.

Qo'ziboy eshikni yopdi-yu, uning orqasida bekinib turgan yoshlik do'sti Xudoyorni ko'rdi.

- Xudoyor?! E-e! Xudoyor! - u poyabzallarga qoqilib, barvasta, girdig'undan kelgan do'stini quchoqlay

ketdi. Ko'tarib, yerga qo'ydi. Aftiga tikilib, yana: - Xudoyor! Bu senmisan, do'stim! - dedi.

Xudoyor miyig'ida iljayib turardi. Zalga o'tdilar. Qo'ziboy u yerda ham bir kishini uchratdi: u do'stining o'zidek jussador xotini Norbibi edi.

- E, Norbibi! Keling, kelin! Salom! - dedi u quvonchdan baqirib. O'tirib so'rashdilar. Qo'ziboy sevinchdan entika-entika mehmonlarning hol-ahvolini so'radi. Xudoyor xotini o'tirgan divan chetidan joy olib, charchagan kishidek stol qirrasiga o'mgagini tirab oldi:

- Mana, - dedi o'zini o'nglab Xudoyor. - Uyingayam kep qoldik! Norbibi qo'yarda-qo'ymay shahar-ga oboring, jo'rangizning uyini bir ko'ray, dedi, olib keldim. Hozir otpuskadaman.

- Do'stim, qachon keldilaring! Hozirmi?

- Ha, hozir poyezddan tushdig-u, to'g'ri bu yoqqa kelaverdik.

- Juda yaxshi bo'пти-da, boshimiz osmonga yetdi! Afruz, Afruza, qayerdasan? - Qo'ziboy oshxona yoqqa qarab, gazning big'illab yonayotganini eshitdi. - Ha, choy qo'yyapti! - dedi va stolga ko'z tashlab, unda bir pachka shokoladdan bo'lak narsani ko'rmadi: noqulay o'tirib qolgandek qimirlab, qoshlarini chimirdi, sekin o'rnidan turdi: axir, o'zi xotini bilan qishloqqa borib, Xudoyorlarning uyiga kirib qolgudek bo'lsa, dasturxonlari shunaqa bo'larmidi?! - Hozir, hozir! - deya u shoshib oshxonaga o'tdi. - Afruz, Afruz... hm, bu qanday bo'ldi endi?

Choynakka quruq choy solayotgan xotini unga kulimsirab qaradi:

- Nima, nima bo'ldi?

- Hm, - Qo'ziboy cho'ntaklariga qo'lini tiqib, turgan yerida bir aylandi, tomog'ini qirib, o'graydi: - Bu, stolda hech vaqo yo'q-ku? Nima qildik endi?

- Nima qilardik, hech narsa, - dedi xotini tushunmay.

- Yo'q, yo'q, axir... o'zing bilasan-ku, biz borganda, ular qo'ygani joy topisholmasdi, bor narsalarni oldimizga to'kib tashlardi.

Afruz bir oz o'yladi-da, siniq kuldi:

- Nima qipti, ularda bor, bizda yo'q, bo'lganda qo'yardik. Qo'ziboy boshini orqaga qildi:

- Gaping to'g'ri! - dedi ta'kidlab. - Ularda bor, bizda esa yo'q. Afruz, aqlisan-da! Shunga aqlim yetmay, hayron bo'lib turgan edim.

Afruz choyni damlab, gazga qo'ydi. Qo'ziboy ildam odimlab zalga qaytdi-da, yana chiqdi:

- Afruz, - deya shivirlab uning yoniga keldi: - Non ham yo'qmi?

- Nonning suvi qochib qolgan ekan, - dedi Afruz. - Qo'shning moliga berib chiqqan edim. O'zlari ham kech kelishdi, hozir magazinlar berk.

- Ha, - Qo'ziboy shunday deb, qishloqqa borib qolgan vaqtlarida bularning uyiga qachon kirmasin, hatto, tongotar mahalda ham yo'qni yo'ndirishlarini esladi: - Hm, lekin... bulardan uyatga qoldik-da!

- Nega unday deysiz, axir o'zingizning jo'rangiz-ku! - dedi Afruz. - Men ulardan so'radim, qornimiz to'q, restoranda ovqatlandik deyishdi, o'zlari.

- O, restoranda! - Qo'ziboy qotib kuldi, yana zalga o'tdi. - Xush kelibsan, do'stim. Xudoyor, kelinjon! Mana bu boshqa gap! Lekin, Xudoyor, men seni tanqid qilishim kerak, senda feodallik bor, ha, bo'yningga ol! Kelinni hech qachon birga olib yurmagansan.

- Mana, endi boshladik-da, - dedi Xudoyor. Norbibi xuddi eridek horg'in ko'rinar, uyning faqir jihozlariga o'ychan qarar, shokolad pachkasini barmog'ida turtib-

turtib qo'yardi. Afruza choy keltirgach, Qo'ziboy uni piyolalarga quyib, mehmonlarga uzatdi:

- Marhamat! Marhamat! E, sizlarni qaranga! - O' o'ylanib, Xudoyordan so'radi: - Xudoy, qorin qalay? Afruza aytdi, to'q emish. Sizniki-chi, kelin, to'qmi?

- Xudoga shukur, to'q! - dedi Norbibi va Qo'ziboy kelinning so'z tarzida qandaydir bepisandlik va kishini tahqirlovchi ohangni uqdi.

- Yo'q, yo'q! - deya irg'ib o'rnidan turib ketdi:

- Yo'q, bekorginani aytibsizlar! E, Afruza, shularni gapiga ishondingmi? Axir... Ha-ha-ha! Axir, poyezdda restoran qachon bekiladi? Bular yolg'on gapirish-yapti!

Qo'ziboy oshxonaga chiqdi. Orqasidan kelgan Afruzaning bilagidan ushladi:

- Pul bormi?

- Hozir nima topila qoladi? - dedi Afruza.

Qo'ziboy o'ylanib qoldi:

- To'g'ri! - dedi. - Lekin... Biron narsa qilish kerak-da!

- Bir quti chuchvara bor, shuni qaynataymi?

- O, yaxshi, yaxshi! Juda aqlli xotinsan-da, Afruzam! Bitta o'pay!

- Unday bo'lsa, siz... biron shisha aroq topib keling!

Qo'ziboyning ko'zlari charaqlab ochilib ketdi:

- Qoyil! Axir, bular aroqsiz o'tiradimi?! Qo'ziboy koridorga chiqqanda, ortidan Xudoyor yetib keldi:

- Qayerga ketyapsan?

Qo'ziboy endi o'z ahdidan mamnun bo'lib:

- Yo'q-yo'q! - dedi, - sizlar mehmon!.. O'tiratu-ringlar, hozir, darvoqe, mehmonning ixtiyori mezbonda! Xudoyor ichkariga qaytdi, xotiniga ma'nodor tikilib qo'ydi. Afruza choynakni Xudoyorning oldiga surib, oshxonaga chiqdi, u kuymalanib, taqir-tuqir

qilar ekan, Xudoyor xo'rsinib, manglayini siladi. Norbibi bo'lsa, eriga qattiq tikilib turdi-da, piqillab kula boshladi.

- Nimaga kulasan? - dedi Xudoyor do'q qilib.

Norbibi yana qattiqroq kuldi.

- Ha, endi... bular mehmon kutib o'rganishmagan-da, - dedi Xudoyor. - Shaharlik...

- Shaharlik, - Norbibi xaxolab yubordi, so'ng boshini egib: - Sho'rim qursin! - dedi. - Hoy, meni shu niyatda bu yoqqa op keldingizmi? Ochdan o'ldirasizmi meni? Yo'lga chiqayotganda shunaqa bo'lishini aytmaysizmi, yeguligimni olib kelardim.

- Bo'ldi! - Xudoyor esnab, to'ng'illadi: - Restoranda ovqatlanding-ku?

- Restoran emish, - dedi Norbibi. - Tirnoqcha go'sht bilan ikki dona kartoshka ham ovqat bo'ptimi. - U yana uyni ko'zdan kechirib, kuldi. Xudoyor unga do'q urmoqchi bo'lib, ilkis qaradi-da:

- Bas, ovozingni o'chir, - dedi. - Ertalab ketamiz!

Afruza mehmonlardan yana xabar oldi... Bu vaqtda Qo'ziboy past ko'chada mashina kutib turardi. Bir taksi kelib to'xtadi. Qo'ziboy mashinaga o'tirib, haydovchiga iltijo qildi:

- Do'stim, menga yarimta aroq kerak bo'lib qoldi... uyga aziz mehmon kep qoldi. Tushunasiz-ku? - dedi.

Haydovchi aroq sotadigan cholning yoniga oborib qo'yishini aytdi.

- Lekin qaytib kelmayman, zakaz bilan ketyapman, - dedi haydovchi. Qo'ziboy shunga ham xursand bo'ldi. Uyda mehmonlarning suhbat davom etardi:

- Boshqa yerdayam uylari bormi bularning? Yo shumi?

- Bilmadim, - dedi Xudoyor. - Har holda, bo'lsa kerak. Shaharliklarning hovlisiyam, kvartirasiyam bo'ladi.

Norbibi bosh irg'ab qo'ydi.

Chuchvarani qozonga solgan Afruza qaytib kirdi.

- Afruzaxon, - dedi Norbibi. - Ertaga uchastkalar-ingizgayam olib borasizlarmi? Yo qishloqqa shu yer-dan ketaveramizmi?

Afruza tushunmadi:

- Qanaqa uchastka? - dedi va kuldi. - Uchastkaga deysizmi? Uchastkamiz yo'q. Uchastkani nima qilamiz? Bu yer yaxshi!

Er-xotin zimdan bir-birlariga qarashdi.

- Shu-shu, - deya chaynaldi Norbibi. - Bor bisotlaring shumi?

- Ha, shu! - dedi Afruza. - Bo'ladi-da!

- Uff...

Qo'ziboy keldi. U Xudoyorni majbur qilib, bir-ikki piyola ichirdi, o'zi ham ichdi... Norbibi yana o'zini tuta olmadi:

- Qo'ziboy aka, mashinaga pul yig'yapsizlarmi deyman?

- Mashinaga?! - Qo'ziboy kulib yubordi. - Mashinaga hojat yo'q. Ana, ko'chada tramvay, trolleybus bor, bo'ladi-da. Mashina sizlarga kerak. Olsalaring bo'ladi...

Norbibi rangi o'zgarib, choydan ho'pladi. O'ringa yotishgach, eriga:

- O'lguday xasis ekan-ku bular! - dedi.

- Bilmadim, - dedi Xudoyor.

Ular suyanchig'i yozib qo'yilgan divanda yotishar edi.

- Ertalab gum bo'lamiz bu yerdan! - dedi Norbibi. - Endi bildim! Qani, bular qishloqqa borgach, uyga oborib ko'ring-chi, o'zim bilaman! Qo'ying-e, odamgarchilik ham shu bo'ptimi. Bular borganda, o'zimni qo'yishga joy topolmasdim!.. Bularning esa, parvoyiga kelmaydi-ya?

Ertalab mehmonlarni Qo'ziboy uyg'otdi-da, sho-shib:

- Yuringlar, ustaxonaga kiramiz, - dedi. - Hozir oftob chiqib turibdi. Rasmlar yaxshi ko'rinadi. Er-xotinga mezbonning bu «odobsizligi» yoqmadi. Ular eran-qaran o'rinlaridan turishdi. Yuvindilar. Qo'ziboy ularni ustaxonaga olib kirdi. Mehmonlar ichkariga qadam bosishlari bilan bo'yoqlar hidi dimoqlariga urildi, bu yerdan tezroq chiqib ketish niyatida, ostonada to'xtashdi. Qo'ziboy har xil ramkadagi rasmlarni o'ngladi, so'ng har biriga izoh berib:

- Birinchi taassurot qalay! - dedi. Xudoyor ham, Norbibi ham bu rasmlarda o'z qishloqlari, uning manzaralari va odamlarini yaqqol ko'rishdi. So'ng rassomdan bularning narxini so'rashdi. Qo'ziboy gangib qoldi, dudmal javob berdi. Qaytib chiqdilar.

- Endi ketamiz! - dedi Xudoyor. - Bozorda ishimiz bor, keyin qishloqqa qaytamiz.

- Muncha tez?! - dedi Qo'ziboy. - Shaharda qurilish ko'p, ko'rish kerak.

- Yangi muzey, kinoteatr! - qo'shimcha qildi Afruza.

- Bizlar qishloqi, kelin, - dedi Norbibi. - Qurilish ko'p ekan, ko'rdik, kinoni televizorda ko'ramiz.

Xudoyor o'ylanib, tushuntirdi:

- To'ychig'imiz bor, bir-ikki yuz metr gazmol olishimiz kerak. Bugun yakshanba, vaqt o'tmasin!

- Choy ichinglar...

- Mana, issiq non olib keldim, - dedi Afruza. - Qaymoq bor.

Qo'ziboy qishloqqa borgan mahallari do'stlari-ning to katta yo'lgacha uzatib qo'yishlarini esladi:

- Bo'lmasam, ishlaringiz bitgach, bu yerga qaytib kelinglar... - dedi. - Vokzalga olib chiqib qo'yaman!

Xudoyor kulimsiradi:

– Imkoni bo'lsa kelamiz.

Norbibi kuldi:

– Bu yil ertaroq boringlar, kutamiz. Qora kamar-ga chiqamiz, qo'y so'yamiz, tandir kabob qilamiz!

Qo'ziboy sergaklanib, do'stiga qaradi:

– Bo'pti! – dedi. – Afruza, bu yil albatta boramiz-a?

Bir maza qilaylik! Kolbasa jonga tegdi?!

– Bo'pti, bo'pti! – dedi Afruza.

Mehmonlar xususiy mashinaga o'tirib jo'nadilar. Qaytib kelishmadi...

Avji bahor kunlarining birida Qo'ziboy bilan Afruza tog' etagidagi qishloqlariga borishdi... Afruzaning tarjimai holi Qo'ziboynikiga o'xshash edi: u ham urush yillarida ota-onasiz qolib, yetim bolalar uyida tarbiya topgan, shuning uchun ba'zi rasm-rusumni bilmay o'sgan edi. Qo'ziboy tanish haydovchining uyida mehmon bo'ldi, ertasiga Xudoyorga telefon qildi:

– Salom, Xudoyor! Biz keldik! Do'stim, Qora kamarga chiqamizmi? – dedi.

Xudoyor sukut qildi, so'ng:

– Qo'ziboy, xafa bo'lmang, vaqtim yo'q. Agar mol kerak bo'lsa, beraman, olib borib so'yinglar! – dedi.

Qo'ziboy allanechuk bo'lib ketdi:

– Mol... hm, biz nima qilamiz molni? – dedi. – Bizga... yarim kilo go'sht ham yetadi, do'stim! Sizlar bilan borsak, boshqacha bo'lardi-da.

– Men chiqolmayman, xotinim ham, – dedi Xudoyor.

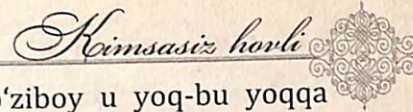
– A, hm... unda qachon vaqtingiz bo'ladi, biz ko'p turamiz bu yerda!

– Biz.. vaqtimiz bo'lmasa kerak...

Qo'ziboy gangib, trubkani joyiga qo'ydi. Ko'chaga chiqib, xotini yoniga keldi:

– Ketdik, – dedi.

Afruza jilmaydi.

– Gaplashdim, – dedi Qo'ziboy u yoq-bu yoqqa alanglab qarab. – Gaplashdim... Lekin... menimcha, Afruza, Xudoyorni kimdir buzibdi. Ha-ha. Meni unga yomonlagan birov, seniyam... Ha, yomon odamlar, yosumanlar bor hayotda!

1969

UCHINCHI HAMROH

Ziyorat bilan Tesha ovga chiqqanlarida saflariga yana bir hamroh qo'shildirdi. Bu – Olapar degan it edi. Ziyoratlarning iti. Ko'p yuvosh, odamga tez elikuvchi, kelgan mehmonga bir irillab, keyin uni ko'chagacha kuzatib qo'yguvchi edi. Uni hamma tanish-bilishlar maqtar, o'zlarining ham shunday itlari bo'lishini orzu qilishar edi.

Itning bunday bo'lib o'sishiga, albatta, umri bino bo'lib zanjir ko'rmagani sabab edi. Ziyorat uni erkalatib o'stirgan, ko'chalarda ham goho ergashtirib yurardi... Shu asnoda uni ovga ham o'rgatdi. To'g'ri, birinchi gal Olapar ovga chiqqanda o'q tegib yiqilgan quyonning chirillashidan qo'rqqan, behudaga bir tulkini quvib, jarga uchib ketishiga oz qolgan edi.

Keyinchalik u ovda ovoz chiqarmay yurishni odat qildi. Shu bilan birga Ziyoratga ham juda qattiq o'rgandi: uni bir kun ko'rmasa yoki Ziyorat uni erkalatmasa, ariqcha ustidan o'tgan ko'prik tagiga kirib, oldingi oyoqlariga boshini qo'yganicha yotib olardi.

Yillar o'tdi, Olapar qaridi, qish mahallari qo'shni itlar bilan bo'lgan janglarda tishlarini boy berdi. Lekin undagi odatlar saqlanib qoldi: ovni sevadi hamon, egasiga erkalanadi, ba'zan arazlab, xafa bo'lib ham turadi.

Kuz kuni edi, Ziyorat bilan Tesha eshaklarini minib, Sanjar toqqa ovga jo'nashdi. Olapar ham ularga ergashdi. Yo'l uzoq edi. Shuning uchun qarigan itni Ziyorat qoldirmoqchi bo'lib ko'p urindi, ammo Olapar uni izma-iz ta'qib etib bordi, hadeb oldidan chiqaverdi. So'ngra Ziyorat itni xafa qilib qo'yishi mumkinligini o'ylab, uni chaqirdi, dag'al bo'yin junlarini siladi. It uzun dumini likillatib, uning qo'llarini yalamoqchi bo'ldi. Jo'nadilar.

Sahar edi, qishloqda xo'rozlar qichqirar, hovli-lardan erkak ovozlari eshitilardi. Qishloq orqada qoldi. Yo'lovchilar qishloq chetidagi korizni chetlab, yon bag'riga tushdilar, izg'irinda eshaklarni g'izillatib keta boshladilar. Endi tog' qushlari, jonzotlari ham uyg'ongan edi; chuldirab mullato'rg'ay uchadi, havoda qanot qoqib, keskin pasayadi; narida qattiq ovoz chiqarib jir-jir qushi uchadi. It beparvo, eshaklarga yondash ketyapti, goho uchgan qushlar ovoziga diqqat qilib, shalpang quloqlarini dikkaytiradi, hamroh-lariga ma'nodor qaraydi, so'ng yana lo'killab yo'lida davom etadi. Yo'lovchilar daraga kirishdi, atrof g'irashira yorug' bo'lib, daraning metin qoyalari xayoliy soya tashlab turardi, qoq toshga tushgan eshak tuyoqlari sasi jaranglab ketadi. Yo'lovchilarning «ix-ix» deganlari ham odatdagidan baland eshitiladi.

Daradan chiqib, to'lqin adirlarga o'rlashadi; so'q-moq yo'l chuqur bo'lib ketgan, tuyoqlar tagidan chang ko'tariladi, shamol qayoqqa essa, o'sha yoqqa buriladi va har tarafda sochilib o'sgan ayiqtovonning sariq taxir hidli gullariga qo'nadi. Unda-bunda archalar uchray boshladi, ularning yon-beri kemptik, yo'lovchilar duch kelgan shoxlarini sindirib ketishgan. G'adir-budir tog' yo'li boshlandi. Endi so'qmoq archalar orasidan o'tadi, eshaklar ustidagi xurjun

shoxlarga tegib silkitadi, archaning rohatbaxsh bo'yi anqib ketadi. Goho yo'lovchilarning biri archaning butog'ini sindirmoqchi bo'ladi, biroq chayir daraxt tob bermaydi, yo'lovchining qo'lida bir hovuch nina barglari qoladi, yo'lovchi shu barglar bilan ham qanoat topadi, ularni hidlab ketaveradi, so'ng tashlab yuboradi, ammo kaftdagi hid qoladi. Yo'lni kesib, archa tomirlari o'tgan, turli shaklda, eshaklar ularga to'qnashmaslik uchun oyoqlarini ko'tarib-ko'tarib bosadi.

Olapar oldinda, endi u juda sergak. Ovchilar ham xurjunlarda buklog'liq turgan miltiqlarini chiqarib, o'qlab olishgan, tizzalariga o'nglab qo'yib, sergaklik bilan ketishyapti.

Bu yoqda quyosh ko'tarilgan. Quyosh osmonni aylanib, ufqqa bosh qo'ya boshlaganda yo'lovchilar Sanjar tog'ining ortidagi Oqzov ostida eshaklardan tushishar edi. Chunki oldinda buloq bor, bu buloqdan bo'lak suv maskani tevarak-atrofdagi yo'q hisobi. Shuning uchun jami qush, jonivorlar shu yerdan suv ichishga majbur. Demak, hozir ham u yerda biron o'lja bo'lsa ajabmas...

Ikkita kaklik suv ichib og'irlashganidanmi, sekin-sekin yurib, yon bag'riga o'rlayotgan ekan. Ular ovchilarni ko'rmay, adirga chiqqan yerda yumshoq tuproqda to'xtashdi va tuproqqa yotib olib uni changita boshlashdi. Shunda qoya ortidan ularni kuzatayotgan yigitlarning biri - Tesha o'q uzdi, birdan tuproq changib, ikkala kaklik ham tipirchilab qoldi. Chopra borib, ularni bosib olishdi, so'yib, bellaridagi tasmaga osishdi. So'ng yana «pistirma qoya» ortiga kelib, kuzata boshlashdi.

Quyosh botguncha ular ko'p hammas, oz hammas - o'n bitta kaklikni o'lja olishdi, shundan to'rt-

tasini o'zlari ushlashdi. Qolganiga Olapar yordam berdi – ular yengil yaralanganlaridan sapchib qochaverishdi, it quvlab yetib, oyoqlari bilan bosib to'xtatdi, egalari kelguncha kutdi. Olaparning odatini yaxshi bilgan Ziyorat har gal uning manglayini silar, rag'batlantirardi.

Nihoyat, g'ira-shirada Oqzov ostidagi kamarda ularning gulxani lovilladi, uchqunlari osmonga sapchiy boshladi. Yigitlar chordana qurgan. Olapar hovnarida sergak, cho'nqayib o'tiribdi.

Nihoyat, ovchilar kakliklardan ikkisini tozalashdi va bodomcha sixiga o'tkazib, cho'g'ga qo'yishdi. Ustiga maydalab tuz sepdilar. Keyin ov tafsilotlari haqida so'zlab, go'shtni yeya boshladilar.

Olapar narida sergak, cho'nqayib o'tirar, endi hamrohlariga qiya qarar va tilini chiqarib, tumshuqlarini yalar edi. Hamisha ovga kelganlarida, ov baror olib, mana shunday gulxan yoqilganidan keyin ovchilar tamaddi qilishga o'tirar ekan, Olapar ham qornini to'yg'azib olar edi.

Hozir bo'lsa, ovchilar ov juda baror olganidanmi shod, sergap bo'lib ketgan, itni tamom unutib, suhbat va ovqatga zo'r berishardi.

Olapar asta-asta g'ingshiy boshladi. Undan atigi besh-o'n qadam beridagina kaklikning ichak-chavoqlari yotar, it ularni bemalol olib yeyishi mumkin edi. Lekin, Olapar iznsiz biror narsaga og'iz urib o'rganmagan edi. Balki uning shu fazilati uchun ham uy egalari xush ko'rar va unga ishonar, qozon-o'choq boshidagi kosalar yuviqsiz, ustiga karson to'nkarrilmagan go'sht ochiq qolgan chog'dayam ko'ngillari to'q edi.

Yigitlarning suhbatlari tag'in qizib ketdi.

Olapar endi tumshayib, uzun dumini yerga tekizib, ularga tikilib turar, pasaygan gulxan yorug'ida uning ko'zlarida alam, o'kinch ko'rinar edi. Bir mahal u o'rnidan turdi, turdi-yu, xuddi olis bir narsani qo'msagandek, g'amginlik bilan cho'zib uvladi. So'ng birdan ortiga burilib, sekin-sekin qadam tashlab, shitob bilan keta boshladi.

Ana shunda ovchilar itni birdan eslab qolishdi, unga ovqat bermaganlari, uning xafa bo'lganini sezishdi. Ziyorat irg'ib turib, uni chaqira boshladi.

– Olapar! Olapar! Bax-bax... Ma, go'sht, ma, non!

Olapar gangib to'xtadi, orqasiga bir qaradi, tag'in burilib, lo'killab keta boshladi. Ovchilarning ta'bi xira bo'lib ketdi. Shosha-pisha uning izidan chopdilar. Yana «Olapar!» deb chaqira boshladilar. It tag'in bir to'xtadi, ammo endi burildi-da, qattiqroq lo'killab ketdi va tun qo'yniga kirib, g'oyib bo'ldi. Uning izidan borgan hamrohlar ham to'xtadi, tag'in har ehtimolga qarshi deb uni chaqirishdi, keyin qo'noqqa qaytishdi.

– Och, o'zi qarigan, yetib borolmaydi! Ablahlik! – deb xitob qildi Ziyorat. – Sen-da, – dedi Tesha.

Ular bir-birini ayblab qolaverdilar. Olapar lo'killab ketib borardi. U kelgan yo'llaridan yurib, tog' boshiga yetdi. Hansirab, pastdagi chiroqlarga qaradi. Bir nafas cho'nqayib o'tirdi, tag'in olis bir qadrdon narsasini qo'msagandek uvladi va so'qmoq bilan chop ketdi. Yo'l nishab edi, yurish o'ng'ay. Archazorga yetganda bir gala to'ng'izlarga duch keldi, ularga chap berib o'tdi, ammo bundan u yog'iga sekin-sekin keta boshladi: u holdan toygan edi. Tanish daraga yetgach, u yo'l o'rtasida o'tirib oldi-da, anchagacha jilmay qoldi. So'ng sudralib pastga tushdi. Soydagi suvdan shaloplatib yaladi, u yerda ham biroz cho'nqayib

o'tirdi. U tag'in ortiga qaradi, olis o'rmonga, qoyalarga qarab uvladi.

Qishloqqa tushganida, unga itlar yopishdi, talashdi, Olapar zo'rg'a ulardan qutuldi, yiqila-yiqila, nihoyat, uyga yetib keldi-da, sudralib ko'priikka yetdi, uning ostiga kirib, boshini oldingi oyoqlari ustiga qo'yib yotdi...

Ertalab Ziyoratning otasi jamoa xo'jaligiga, onasi dalaga ketdi, ular itning kelganini sezishmadi. Kechqurun ovchilar ham qaytib kelishdi. Ziyorat hovliga kirishi hamono:

- Olapar! - deb baqira boshladi, eshakni qo'yvorib, chorboqqa oraladi va birdan ko'priikni eslab, chopa ketdi. Engashib qarab, Olaparni ko'rdi.

- Olapar! Olapar! - deb cho'nqayganicha uni erkalagan tovush bilan chaqirdi. It javob bermadi, unga qaramadi ham.

- Olapar, Olapar! - yana chaqirdi Ziyorat endi vahima bilan.

Itidan tag'in sado chiqmadi. Ziyorat ariq labidan kesak ushatib, unga otdi, kesak itning bo'yniga tegdi. Lekin it yana qaramadi.

- Olapar! - deb baqirib yubordi Ziyorat va ariqqa tushib, uning bo'ynidan ushlab tortdi. Itning boshi ko'tarilmadi, u qotib qolgan edi.

1971

TIKAN ORASIDAGI ODAM

Bug'doypoyada sariq tikanlar mo'l, ular ochilib turgan allaqanday gullarga o'xshaydi. Zarg'aldoqlar «chulu-lu» deb tikan shoxlariga bemalol qonadi, sovuqda junjikkandek hurpayib oladi. Ehtimol, tikanlar ostida inlari bordir, movut parchasi, xascho'pdan yasalgan. Hozir kuz boshlanib qolgan...

Kun choshgoh. Adir ustida quyosh gardishi oqarinqirab nur sochyapti. Bug'doypoya yoqalab o'tgan tuproq yo'lda oq yolini yelpitib, bo'z ot yo'rg'alab kelyapti. Egardagi barvasta yigit qizargan ko'zlarini horg'inlik bilan ochib, u yoq-bu yoqqa qaraydi. Egnida oq, kalta po'stin. Boshida shapka, uzangiga tiralgan oyoqlarida kirza etik. O'ng qo'lidagi qamchi egar yonida osilib turibdi. Chap qo'li bilan yuganni siltab-siltab qo'yadi. U yonbag'irdan ko'tarilib, g'uj bo'lib o'sgan tikanlar orasida allanechuk g'ujanak bo'lib o'tirgan kishini ko'rdi. Kishi ham otliqni ko'rdi-yu, irg'ib turdi. Afti dard va alamdan tirishdi. Shitob bilan yurib, yo'lga chiqdi. Yigit ham yuganni tortib, unga behol qarab turdi. U kelib, yugan tasmaidan ushladi:

- Qalay? - dedi.

- Nima «qalay?» - to'ng'illadi yigit.

- Meni qiynama, uka!

- Bo'pti. Bo'lar ish bo'ldi.

Tikanzordan chiqqan kishi ko'zi yer chizib, ot o'mrovidagi xasni chimdib tashladi:

- Meni afv et, uka.

- Qo'ying, men bir oz dam olay. Birontasi so'rasa, Qorabog'dagi hovuz bo'yida, deng.

Suhbatdosh shoshdi:

- Yuring bo'lmasam. U yerda qarindoshim bor, to'shak opchiqib beraman. Ovqat qilamiz!.. Ketdik!

- Tomoqdan ovqat o'tadimi!

Haligi kishi boshini xam qildi:

- Xo'sh... - otliq yuganni silkitdi, qamchi ushlab turgan qo'li og'ir tebrandi. Ot yo'rtib ketdi.

Quyosh botib, atrofga qorong'ilik cho'kkan, bug'doypoya ortidagi chayla yog'ochiga ilib qo'yilgan «Spidola» baqirib ashula aytar, boyagi tikan orasidan

chiqqan kishi chayla poyasiga suyanib o'tirib, pichoq bilan yog'och yo'nar edi. Bu odam o'tgan haftagacha bo'limning agronomi bo'lib, takabburli va manmanligi tufayli ishdan olingan, bunga uning savodsizligi ham sabab bo'lgan edi. U qattiq xafa bo'lib: «Amalni ko'rdim, endi qorovulchilikni berasan!» deb turib oldi, direktor ham uning aftiga bir nafas xo'mrayib tikilib turgach: «Bo'pti bo'lmasa!» – dedi.

Etakdagi so'qmoqda haligi otlig ko'rindi. Bu yigit o'tgan yil institutni bitirgan agronom bo'lib, bog'dorchilik brigadasiga boshchilik qilardi. Eski agronom tushgach, kattalar uning o'rniga shu yigitni ko'tarib qo'ya qolishdi.

– Salom, Amirqul aka, hormang!

– O'zingiz hormang, biz horishdan keyin tug'ilgan yigit! – deb uni qarshi oldi dala qorovuli.

– Yo'q, horigan ko'rinasiz, – dedi yosh agronom. – Etakdan bir xabar oling, shudgor qilib ketibdi, yana jayralaringiz!

– Balki, men shudgor qilgandirman, Mirhaydarjon, – semiz, go'shtdor yuzini silab, agronomga tikildi Amirqul aka.

– Yo'q, siz shudgor qilmaysiz. Siz to'qsiz-ku, – to'ng'illadi Mirhaydar.

Amirqul aka pichog'ini sholchaga sanchib, irg'ib turdi:

– Men to'q?! – dedi va o'ylanib, kulib yubordi. – Ha, men to'qman! Yig'anim yetti pushtimga yetadi. Qo'sha sigir ham bor, bo'rdoqiyam bor, matasekl ham bor. Senda... shu amaldan bo'lak narsa yo'q, agar undan tushsang, tishingni so'rib qolasan!

– Bachkanalik qilmang! – dedi Mirhaydar. – Nima bo'ldi o'zi? Yo qorovullikniyam eplolmaysizmi? Ayting unda. Nimaga baqrayasiz? Topshirilgan ishni qiling-da! Miltiq qani?

– Menga miltiqning keragi yo'q.

– Gap munday: men sizni ogohlantiraman, Amirqul aka, men bilan o'chakishmang. Yaxshi bo'lmaydi. Mendan alam olaman deb, jamoa xo'jaligiga zarar yetkazasiz.

Amirqul aka miyig'ida jilmayib, bosh chayqadi:

– Jamoa xo'jaligining manfaatini ko'zlaydigan odam!..

– Ha, men shunday odamman, – dedi Mirhaydar. – Siz ham shunday bo'lasiz. Agar shunday bo'lmasangiz...

– O'! Shu qorovullikniyam ko'p ko'ryapsizlarmi hali? Hoy, bola! Mening qitiq patimga tegaverma, bildingmi? Men o'sha raykomingniyam, direktoringniyam bir chaqaga olmayman! Eshityapsanmi?! Bir chaqaga! Men hammasini ko'rdim! Bir boshim, ikki qulog'im bor! Xotin, bola-chaqa – nima u!

– Siz yaqinda odamgarchilikdan ham chiqasiz.

– Xo'p, uka, – kulimsiradi Amirqul aka. – Sen jo'jadan shu gaplarni eshitdim-a. Ha, mayli! Xor bo'ldik-da, a? Yo'-o'q. Chuchvarani xom sanama, chirog'im! Bilasanmi, dunyo keng! Bu yer to'g'ri kelmasa, boshqa yer bor. Hukumatning yeri ko'p!

Mirhaydar otini etakdagi bog'da qoldirib, shom qorong'isida qo'lida ikki miltiq bilan xurjunni ko'tarib keldi. Miltiqlardan birini qorovulning oldiga tashlab, ikkinchisini o'zi o'qlay boshladi.

– Bu kecha men ham siz bilan qorovullik qilaman.

– O', o'zlariyam kattalarga yoqmay qoldilarmi, deyman. Tayyorgarlikmi bu?.. Bu kecha jayra ovlar-kansiz-a?!

– Ha, jayra ovlaymiz. Qani, nimangiz bor yegulik? Menda mana bular bor... Siz ichasiz-a?

– Ichamiz ham!

– Yo'q, bu kecha ichmaymiz.

- Adashib bir-birimizni otib qo'yishimiz mumkin deysiz-da?

- Shunday... O'zlari otishni biladilarmi?

- Otishnimi? Kerak bo'lsa bilamiz!

- Men sizning ovga chiqqaningizni hech ko'rmanman.

- Uka, ovga chiqib nima qilaman, nima yetmayapti menga? Hamma narsa bor. Aytmoq-chi, sen mening uyimga hech bormagansan-a?

- Boramiz bir kun. Nimaga eplolmayapsiz miltiqni? Unaqa emas. Menga bering, bering! Bilmas ekansiz... Uzating, nimaga anqayasiz?

- Marhamat!

- Otdan tushsangiz ham egardan tushmaysiz-a?

- A? Yana bir qaytar shu gapni.

- Bilmaysiz-u o'zingizni biladigan kishi qilib ko'rsatasiz, Amirqul aka. Bo'yningizga oling... Agromiyani ham yaxshi bilmaysiz, savodingiz yo'q hisobi. Hozir agronom bo'lish qiyin. Shunaqa... Jamoa xo'jaligini, tumanni ko'tarish kerak. Siz buni o'ylamaysiz ham, Sizda tashabbus ham yo'q, jon kuydirish ham. O'zingizni o'ylaysiz, bir sigirim ikki bo'lsin deysiz, yangi uchastka solay deysiz. O'tgan yili o'n gektar yerdagi kartoshkani o't bosib ketdi. Vaqtida uni o'tdan tozalash kerak edi. Siz buni o'ylamadingiz. Buning ikkinchi sababi shundaki, kartoshka bizda endi ekil-yapti, uning agrotexnikasini bilmaysiz. Qo'lingizga ikkita kartoshka bersam, biridan birini farqlab berolmaysiz, bo'yningizga oling, Amirqul aka.

- Gapiraver, lekin men sening akang emas... Ikkita ukam bor edi, ikkalasiniyam topshirganman. Boshqa ukaning keragi yo'q!

- Yoshingizni hurmat qilaman-da.

- Xo'sh, yana qanday kamchiliklarimiz bor ekan?

- Bilmaysizmi?... O'n olti gektar bog'dan qancha olma olindi? Esingizda yo'qmi? Nima uchun?... Chunki siz, olmaning ham agrotexnikasini bilmaysiz. Obrezka nima, tushunmaysiz! Eskichasiga qo'yib qo'ygan-siz. Qiziq, siz nimangizga uchib, munday kattalik qilasiz-a? Ayting! Yo bir siringiz bormi?... Yoki odam badavlat bo'lib ketgandan keyin, katta-kichikning farqiga bormay qolarkanmi? Hayronman. Tumandagi kattalardan oshna-og'ayningiz yo'qki, shunga suyanadi, desam, viloyatdayam yo'q, qiziq!

Amirqul aka chayla ustuniga suyanganicha, bo'shashib, mung'ayib qoldi. Qorong'i tushib qolgan, etak tomondagi kartoshka ekilgan maydon to jar labiga-cha reza-reza bo'lib ko'rinadi. Atrof hasharotlarning nag'malariga to'la boshlagan. O'sha, etakdagi jar tagidanmi baqalar qurillaydi. Uning ortidagi adir havoiy - qora tusda ko'rinadi. Osmon oqish. Uning adog'idan qoramtir tog' tizmalari ko'zga yaqqol ko'rinadi, Mirhaydarning oti bog'langan Qorabog'dan tun qushining «hut-hut-hut-hut!» degan sayrashi keladi. Shu bog'ning orqa tarafidan magnitofon ovozi eshitildi.

- O', uka, sen qaysi urug'dansan? - so'rab qoldi qorovul.

- Bilmayman, - dedi Mirhaydar. - Enam tojik, otam to'g'izlardan bo'lsa kerak.

- To'g'izlardan? Ular juda mard keladi!

- Bilaman. Nima, men nomardmanmi?

- Faqat hamiyatni bilmaysan. Yo'q, enang tojik emas. Chin tojik ko'ngli bo'sh bo'ladi. To'g'ri, lo'lilarga xudo bas kelmasa, bandasi bas kelmaydi.

- Siz ham hamiyatni bilmaysiz, Amirqul aka!

- Hm...

- Siz... xo'jayinlik qilishni juda yoqtirasiz-a?

- Nimaga endi... bo'yin egishim kerak? Nimaga?
Katta bo'lsa o'ziga! Menga nima!

- Siz «yuz»lardan bo'lsangiz kerak?

Amirqul aka kuldi:

- Men ham aniq bilmayman.

- Hammasidan ham miltiq otishni bilmasligingiz yomon ekan.

- Miltiq otishni... Buni sen qayerdan bilasan?

- Ushlaganingizdan. Eplolmadingiz. Muniyam bo'y-ningizga olmaysiz.

- Uka, odamning qo'lidan kelmaydigan ish yo'q!

- Miltiq bilan muomala qilish sizning qo'lingizdan kelishi shart, zarur! Axir, siz - qorovulsiz!

- Qorovul...

- Ha, o'zingiz buni so'rab olgansiz.

Chayla yaqinidagi yero'choqda o't ham so'ndi. Choydshdagi choy ham sovidi. Timqorong'i qishloq biqinidan oy ko'tarila boshladi. U qizg'ish qontalash edi. Hasharotlar qo'shig'i avjga mindi. Tun qushi ohista uchib o'tdi, uning qizg'ish ko'zlari ko'rindi. Qora-bog'da ot kishnadi. So'ng, qishloqning u yer-bu yeridan itlarning huriyotgani, eshakning hangrayotgani eshitildi. Dakangxo'roz qichqirib yubordi. Qayerdadir mast kishi ashula aytardi.

- Jayrani ko'rganmisiz, Amirqul aka?

- O'zing ko'rganmisan?

- Men ko'p otganman. Ko'rgan bo'lsangiz kerak-a?

- Ha.

- Yo sixini ko'rganmisiz?

- Ko'p valdirayverma! Ko'rganman... Ko'rmagan bo'lsam nima qipti!

- Yomon bo'ladi, Amirqul aka. Jayraning bir odati bor, ustiga borib qolsangiz, butingizga kirib oladi. Soningizni ilma-teshik qilib tashlaydi.

- Bilmadim... - Amirqul aka qornini do'ppaytirib, chalqancha yotar edi, qo'llariga tirab yotgan boshini ko'tarib kuldi. - Sen shu kecha... jayraning ustiga bir bostirib bormaysanmi? Ko'rar edim, keyin ishonardim.

Mirhaydar kulib qo'ydi. Cho'qqilari ochilib, oqara boshlagan tog'dan sovuq shabada esa boshladi. O'choqdagi kul changidi, chaylaning tomiga osilgan tol po'stlog'i shitirlab tebrana boshladi.

- Amirqul aka, uxladigizmi? Hoy, Amirqul aka!

- Uf...

- Ko'rdingizmi, sizda mas'uliyat kam. Bo'yningizga olmaysiz. Men qorovullik qilyapman-a, sizning o'ringizga! Mas'uliyat yo'q sizda. Turib o'tiring, Amirqul aka... Besh sotixcha urug'likni yeb ketibdi. Urug'likni! Buning o'rnidan o't o'sib chiqadi endi, tonna-tonna kartoshka yo'q... Ertaga ovchilar uyushmasidan qop-qon opkelish kerak! Siz opkelishingiz kerak. Eshit-yapsizmi? Yonboshlamang, yana uxlab qolasiz. Bir soatcha vaqt qoldi. Tongga yaqin chiqadi u.

- Qo'ymading-da, - Amirqul aka turib o'tirdi. - Sendan yaxshi qorovul chiqar ekan. Agronomlikni tashlab, o'rnimga bo'lsang-chi?

- Mendan yaxshi agronom ham chiqadi, Amirqul aka. Lekin sizdan yaxshi qorovul chiqmas ekan. O'tgan hafta ogohlantirgan edim-a!

- Uf-f... Odamlar nimaga uylanar ekan? Padariga la'nat! Boshingni olib tog'-toshlarga chiqib ketsang!

- Tog'-toshga chiqib ketsangiz, yasholmaysiz. O'rmonda kattalik ketmaydi, hayvonlarni ham do'q bilan qo'rqitilmaysiz. Sizga cho'l tuzukroqmikin, deyman.

- Bo'ldi.

- Nima?

- Bo'ldi, deypman. O'zi, jonimdan to'yib o'tiribman. Shu... bir kori hol bo'ladi.

- Hech narsa bo'lmaydi.

- Eh! Ajab bir zamonlar o'tib ketgan-da!

- Yomon ko'rganingni shartta otibmi, o'ldiribmi ketilaveradigan zamonlarni aytyapsiz-da?

- Ha! Eshitdingmi? Ha!.. Dunyoni suv bossa, to'pig'imga chiqmaydi, bilasanmi shuni?

- Sekin, bir narsa shitirlayapti!

- Qani?

- Jim.

- E, shamol! Manavi po'stloq, uying kuygur!

- E-e... Amirqul aka, bir kechayam poylamadingiz-a, hech bo'lmasa!

- E, menga qolsa... Uka, senga bir gap aytaymi, quloq sol. Bu, davlatning xazinasi kamaymas ekan. Ha, keyin bilib olasan. Hozir o'zingni mehnatkash qilib ko'rsatyapsan. Davlat... xo'jalik manfaatini ko'zlayman, deypsan. Bekor gap! Vaqtinchalik gaplar bu. Ko'rganmiz, kechirganmiz... Yaqinda uylanding, hali osh-non deydigan bolang yo'q! Xotining ham sodda, o'zingga o'xshab. Hali uyam qiliq chiqaradi. Topib keling, deydi. Eshityapsanmi? Shunday. Xotin zotining men degani ham lattaparast bo'ladi. inim!.. Keyinkeyin o'zing ham nima uchun ishlayotganingni o'ylab qolasan. Ana shunda esing kiradi. Ko'ramiz hali!

- Ko'ramiz, Amirqul aka.

- Sening qorovullikka chiqib, uyqudan qolib, miltiq ushlab o'tirishing ham bir soddalik. Agronomga yarashmaydi bu!

- Bo'ldi. Mana, soat ham to'rt bo'pti!.. Amirqul aka, joningizni koyitmay o'rganib qolgansiz-da. Shuning uchun qip-qizarib semirgansiz! Yurakni yog' bosgan, hozir boshingizni qo'ying, uxlab qolasiz... Amirqul aka!

- Nima?

- Jim... Siz anavi ariqdan o'rmalab borib, hov na'matak bor-ku, shuning ostiga kirib yotasiz... To'xtang! Miltiq otishni bilmaysiz-ku!

- Xo'p, ana bilmaymiz!

- Xayriyat, bo'yingizga oldingiz. Lekin o'sha siz aytgan zamon bo'lganda, manglayingizdan shartta otib tashlar ekanman.

- Sen-a?

- Ha, men.

- Uka, kel, bir otishaylik bo'lmasa! Shu o'tar dunyoda bir ish ko'rsatib qolaylik. Meniyam umrim o'tdi, yoshim ellikka yetdi. Endi bu yog'ida nima karomat ko'rsatar edim. Sen ham yoshsan, hozir dunyo ko'zingga yaxshi ko'rinadi. Lekin bu dunyo - ko'p bema'ni dunyo, xo'p de. Hali ko'zi ochilmagan mushukvachchasan, otishaylik, a? Ke, o'lsak armonda ketmaymiz. Nima deding? Meniyam yuragim sovur edi! Rost gap, men seni yomon ko'raman, yomon ko'raman! Sen kelding-u, mening tagimga suv ketdi, eshityapsanmi, uka! Sen yo'q bo'lganingda, men yana besh-o'n yil kekkayib yurardim. Ke uka, bir duelga chiqaylik. Duel deydimi shu otishmani?

- Siz aynabsiz, Amirqul aka! Agar otishma haqida gaplashsak, bilib qo'ying, siz anavi soyning narigi betida tursangiz ham shu qorong'ida uchirib tashlayman. Men ellik metr narida tursam siz o'qni tekkizolmaysiz. Bilasizmi shuni?! Men ovchiman... Siz miltiq ushlashni bilmaysiz. Shuning uchun bu bema'ni gapni qo'yaylik. Keyin dunyodan juda sovigan odam emassiz! Siz yashashni yaxshi ko'rasiz. Meni aytmaymizmi! E-e! Mening hali niyatlarim ko'p, aka... U yoqda xotinim homilador. Bu yoqda menga ishonib, agronomlikni berib qo'yishdi. Hosilning bor-u yo'g'iga

javobgar odamman. Shu ham borki, kurash tushsangiz, mushtlashsangiz ham men sizni yengib qo'ya-man. Buniyam bo'yningizga oling. Tojiklarda bir gap bor: zo'ri behuda miyon meshikand. Bilasizmi, behuda kuchanishdan foyda yo'q.

- Shunday de?

- Shunday. Yaxshisi, men sizga miltiq otishni o'rgatay... Tag'in adashib meni otib qo'ymang.

- Qani, qani, bir o'rgatib qo'y-chi!

- Mana, stvolni ochdim. Mana, o'q joyladim, bu patronda tulki otadigan o'q bor. Jayrani o'ldiradi... Shoshmang... Nafasni ichga yutib yotavering, yaqin-gizga kelib qolgandan keyin otasiz. Shundayam sizni sezadi, isingizni oladi-da.

- Mirhaydar uka, agar o'q adashib senga tegib qolsa-chi?

- Menga tegib qolsa... Men jayramanmi...

- Misol uchun-da.

- Unda meni atay otgan bo'lasiz... O'lmay qolishim ham mumkin, unda men baribir sizni otib o'ldira-man! Mening patronimda to'ng'iz o'q.

- To'ng'iz o'q?

- Ha, boshmoldoqdek keladi! Tekkan joyini o'pi-rib ketadi. To'xtang, avzoyingiz buzuq... hozir.

- O'qni olyapsanmi?

- Ha, sochmadan joylab beraman. Buyam jayrani biryoqli qiloladi.

- Qo'rqyapsanmi?

- Nimangizdan qo'rqaman? Lekin iltimos, jinnilik

qilmang, xo'pmi?

Amirqul aka Mirhaydar tepkisini qaytarib bergan miltiqni u aytganday qilib ushlab, ehtiyotkorlik bilan ariq ichidan ketdi. Na'matak oldiga yetib, tizzasiga miltiqni beo'xshov qo'yib, jar tomonga tikildi. Mir-haydar ham miltiqni qo'liga olib, shudgorning narigi

yonidan egilinqirab borardi. U yo'lakay bir necha joyda to'xtab cho'nqaydi. Nihoyat, jarga yaqinlashib, bir tup yantoq yoniga cho'nqaydi. Narigi betga ko'z tashlab, Amirqul aka tomonga qaradi va uning cho'n-qayib o'tirgan gavdasini va botayotgan oy nurida yiltirayotgan miltig'ini aniq ko'rdi. Yoni-beridagi kesaklarni nari-beriga surib, uzala tushib yotdi.

Ikkalasi shudgorning ikki tarafida; shudgorning o'rtasi unchalik chuqur bo'lmagan jarlikka yetib tugardi. Jayralar jar ostidan va narigi tomondagi o'yiqlardan chiqib keladi.

Birdan shitir-shitir bo'lib qoldi, lekin Mirhaydar uning qayoqdan kelayotganini bilolmadi. Kunchi-qarga ilkis qarab, Zuhro yulduzi atrofidagi mitti yulduzchalar birin-ketin so'nayotganini ko'rdi. Ufq ham bo'zarib kelar, shamol kuchayib, badanni junjik-tirardi... Yana shitirlash!

Mirhaydar birdan shudgorning Amirqul aka o'tir-gan tomoniga tikilib qoldi. Oy nurida so'nik-so'nik yiltirab, bir narsa hurpayib o'tar edi. U, beixtiyor miltiqni unga to'g'riladi-yu, darrov tushirdi: «Amir-qul akaga yaqinlashyapti... Qani otsin-chi, bir! Xur-sand bo'ladi! Keyin miltiqni, ovni yaxshi ko'rib qo-ladi, keyin o'zi poyloqchilik qiladi. Otsin!»

Jayra ham xuddi Amirqul aka o'qidan o'lishni istaganday unga tomon o'rmalay boshladi.

Mirhaydar endi jar tarafga qaradi: jayra bitta bo'l-maydi-ku, izidan boshqasi chiqib keladi, albatta!.. Yana Amirqul akaga qaradi. U hamon g'ujanak bo'lib o'tirar, jayra bo'lsa unga yaqinlashib qolgan edi.

- Amirqul aka, - shivirlaganini bilmay qoldi Mir-haydar. Biroq yaqinlatib oting, degan o'gitni eslab, tilini tiydi.

Jayra Amirqul akaning yonginasidan o'tib ketdi. Besh-olti qadam nariga borib, shudgorni kovlay bosh-

ladi. Mirhaydar tuproq changib ketayotganini ham aniq ko'rdi va alam bilan «Suf-e, senday ovchiga! Uxlab qopti» – dedi. Ariqqa tushib, o'rmalay ketdi...

Shunda Amirqul aka birdan qimirladi. Mirhaydar taqqa to'xtadi:

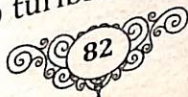
– Oting! – deb shivirladi. Amirqul aka cho'kkalab, u yoq-bu yoqqa qaradi.

Darhaqiqat, uyqudan uyg'onib ketgan, shitir-shitir tovushni eshitir, lekin shoshganidan ovoz qayerdan kelayotganini bilolmas edi.

Yer changiyotganini ko'rdi-yu, oyoq-qo'li bo'shashib ketdi. Miltiqni qo'liga ola Mirhaydarga ko'z tikdi. Oq po'stinga o'ralgan agronom bola naq jayra bo'lib ko'rindi. «Kattasi bu yoqda ekan!» U stvolni o'nglab, tepkini bosdi. O'q zarbi Mirhaydarni dumalatib yubordi. Amirqul aka buni aniq ko'rdi va irg'ib turib, o'sha yoqqa otildi. Biroq bir necha qadam yurib, yiqilgan «jayra»ning behad katta ekanini payqadi, endi jayra otganiga ishonmay to'xtagan edi, yigitning ingragan ovozini eshitdi. Yana shitob bilan bir qadam qo'ydi-yu, taqqa to'xtadi. So'ng, Mirhaydar otadigan cho'chqa o'q ko'krigiga tegishini taxminlab, orqasiga burildi. Bir ko'ngli qochmoqchi ham bo'ldi, biroq yigitning o'qi baribir orqasidan yetishini his qilib, asta-sekin qadam tashladi-da, o'tirsa, o'qdan qutuladigandek bo'lib, birdan cho'nqaydi, sajdaga bosh qo'yayotgandek bo'lib, boshini egdi. Bir, ikki, uch! Amirqul aka xo'rliki kelayotganini sezib, orqasiga qaramoqchi bo'ldi, lekin o'q yuziga tegadigandek, qarashdan qo'rqdi.

...Mirhaydar o'ng oyog'i ham og'irlashayotganini sezib, etigini yechmoqchi bo'ldi. Biroq fikridan qaytib, po'stinni ham kiydi.

– Hov, nima qilib turibsiz?

Amirqul aka ilkis qaradi.

– Bu yoqqa keling, – behol gapirdi Mirhaydar.

– Yo'... yo'.. – dedi Amirqul aka.

Agronom yonidan miltig'ini oldi:

– Bu yoqqa keling, otib tashlayman bo'lmasam!

Amirqul aka uning oldiga uchib keldi. Mirhaydarning qarshisida cho'kkalab, boshini egdi.

– He, o'ling-e!

– Uka, ukajon... uyqusiragan ekanman, – pichirladi qorovul.

– Jayra qani?

– Bilmayman.

– Alanglamang. Ketdi...

– Yomon tegdimi? O'zingiz bu sochma o'q deb...

– Turing. Otni opkeling.

– Ot? Ot qayerda... Ha-ha. Hozir!

Amirqul aka xuddi bekinmachoq o'ynayotgan bo'ladek shudgorni changitib, chopib ketdi.

Mirhaydar miltiqni zo'rg'a bukib, o'qni chiqarib oldi, cho'ntagiga soldi. «Xayriyat, deb o'yladi u. – Terib tashlasa bo'ladi. Nimaga qizib ketyapman. O'q tek-kanda odam chanqaydi deyishadi. Chanqayapman...»

Amirqul aka otni choptirib kelib, otdan tushdi. Yuganni ushlab turib:

– Mana, mana! – dedi. – Ayilni tortaymi?... Uka? – Amirqul aka yana tiz cho'kdi. – Uka... agar chini bilan otgan bo'lsam, enam... Sen ishonmaysan! Men seni haqiqatan ham yomon ko'raman. Lekin... uxlab qoldim. Men... uyg'oq o'tirolmadim.

– Xayriyat, shuni bo'yningizga olyapsiz... Torting ayilni. Qattiqroq.

– E, padariga la'nat bunday ishni. Uka, endi o'zing bilasan. Nima desang haqsan. Birov ishonmaydi menga.

– Albatta hech kim ishonmaydi. Bo'ldimi?

– Mana, tayyor.

- Keltiring. Uzangini tuting... O'-o', ushlamang qo'lni! Rahmat.

- Ukajon, endi nima bo'ladi?

- Nima bo'lardi. Miltiqlarni oling, chaylaga boring... Choy-poy qilib turing! Yo'q... balki sizni qamashar. Xo'p, o'tgan ishga salavot. Lekin bu kecha ko'z yummaydiz. Siz qorovulsiz!

- E, uka...

- Yuring. Belbog'im chaylada qolgan.

- Xurjuningiz ham bor!

- Kechagi choydan qolganmikan?

- Bo'lsa kerak... Hozir ko'ramiz-da.

* * *

Tong ham otib qoldi.

Tog'lar oqardi, adirlar yorishdi, ufq qizardi. Kundalik yumush boshlandi. Amirqul aka ko'zlari qizargan holda chaylaga suyanib o'tirar, u holsiz edi. O'choqqa o't qo'ymoqchi bo'ldi, hafsalasi kelmadi. Bir-bir bosib, adir tepasiga ko'tarila boshladi va birdan yig'lagisi keldi. Lablarini qattiq tishlab, tepaga chiqib bordi. Qarshisida bug'doypoya yastangan, yer haydalmagan edi. Sariq tikanlar, ko'p zarg'al-doqlar sayrar. Bu shunday so'nik, loqayd va g'arib manzara edi. Qorovul pastroqqa tushib, kesakka o'tirdi. So'qmoqda bo'z otliq ko'rindi.

1972

NASIB ETSA

*Nasib etsa kelar Shom-u Iroqdin,
Nasib etmasa - ketar qosh-u qaboqdin.*

Elyor Bo'ritosh opasini juda yaxshi ko'rardi. U madaniyat uyidan qaytib keldimi, atrofida parvona bo'lib, biron narsa bilan uning ko'nglini ovlashga harakat qilar, so'ng yoniga o'tirib, gap so'rar edi:

- Uylaring mana shu tog'ni orqasidami?

- Ha, o'sha yoqda edi... Endi yo'q.

- Nega yo'q? Unda ota-onangiz qayerda turadi?

- O'sha yerda, uy ham o'z joyida. Lekin men ularga begona bo'lib qoldim. Endi, Elyorjon, mening uyim ham mana shu - sizlarning uyingiz bo'ladi.

- Ur-re-e!... Opajon, tog' qo'rqinchlimi?

- Juda. Lekin akang qo'rqmas yigit... Qo'rqoq bo'lganda meni bu yoqqa opqochib kelolmas edi.

- Akamni yaxshi ko'rasizmi?

- Ha.

- Meni-chi?

- Seniyam. Sen shunday aqlisan! Katta bo'lsang, albatta, yaxshi odam bo'lasan. Mard, qo'rqmas... Haqiqat uchun kurashadigan, haqiqatchi!

- Mayli. Mard, qo'rqmas...

- Haqiqatchi - rostgo'y degani. Aytishadi-ku, boshingga qilich kelsa ham to'g'ri gapir, deb.

- Bo'pti... Opa, sizga o'xshab dutorchi ham bo'laymi?

- Aylanay sendan. Mayli.

- Tog' juda qiziqmi? Meni qachon olib borasiz?

- Nasib etsa.

- Qachon nasib etadi?

- To'y o'tsin... Men shu yerda qoladigan bo'lay. Keyin boramiz. Berdiyor akang, sen, men, momomlar, amakimlar - hammamiz.

- Bo'ritosh opa, kecha onam akamni chaqirib urishdilar...

- Nimaga?

- Men tushunmadim.

- Endi tushun... Xo'pmi?

Elyorning chorbog'i keng. Adoqda olchazor, u tig'iz o'sib changalzorga o'xshab qolgan. Devorning bir joyi

o'pirilib tushgan. Elyor ola sigirni o'sha kemtikdan o'tkazib, podaga qo'shadi. Podachi mollarni tor ko'chadan tez haydab, dalaga chiqaradi, u yerda zig'ir-poya bor, chetda yolg'iz tol, eski chayla, zig'irdan chetlatib adirga olib o'tadi.

Bo'ritosh opaning bo'yi baland, xipchadan kelgan, bodomqovoq. Gavdasini g'oz tutib yuradi. Faqat Elyorning otasi Quvondiq aka yo'ldan kelganida boshini egib, past ovozda so'zlaydi. Elyorning akasi Berdiyorning bo'yi ham novcha, o'zi sariqqa moyil, mallarang qoshlari ostidagi yirik ko'zlari kulimsirab boqadi.

Elyor bugun oqshom buvisining ham Berdiyor aka bilan qattiq-qattiq gaplashganini eshitib qoldi:

- Nima bo'lsayam birovning farzandi u! Endi boyoqishni kuydirma... Ayol kishining qarg'ishi yomon bo'ladi!

- E, qo'ying! - dedi Berdiyor. - Men unga yur debmanmi. Havaskorlar, o'yinni bilar ekansiz, deyishgandi, o'zi ergashib keldi.

- Unda uyiga jo'nat bo'lmasam yoki boshqa bir joyga ko'chir. Sen yoshsan, u yosh qiz... Guzarda gap bo'lyapti! O'ziyam chig'atoylardan ekan, yaxshi ayol... vaqtida dovrug'i ketgan el. Qo'lli-oyoqli qiz... Haliyam shundan qolma, bolam.

- E-e!

To'rt oydirki Elyor Bo'ritosh opasining yonida yotadi - buvisi tayinlab qo'ygan. U bir-ikki marta kechasi opaning Berdiyor aka bilan gaplashayotganini eshitib, uyg'onib ketgan. Momosining nasihatiga amal qilib «Aka, keting. Joyingizga borib yoting!» degan. - Bo'ritosh opa-chi... momom ham urishdilar akamni. Eshik g'iyq etib ochildi. Tomoq qirib, Berdiyor kirdi. Kesaki yonida qaqqaydi.

- Chiroqni yoqmang, - dedi Bo'ritosh.

- Haliyam yoqmayman. Bu... uxladimi?

- Uxlaganim yo'q! - dedi Elyor. - Keting.

- Bir yo'la poyloqchi bo'lib olding-ku! Uf... Bo'ritosh, charchadim. Viloyatdan odam keldi. Viloyat havaskorlarining festivali bo'lar ekan. Tayyorlaninglar, dedi. Qayoqdan ham xalq teatri degan nom berishdi bizga! Tinim yo'q.

Elyor o'rnidan turib o'tirdi:

- Berdiyor aka, to'ylaring qachon bo'ladi? Keyin Bo'ritosh opamlar meni toqqa olib bormoqchi. Tog' qo'rqinchli... Siz yurgan yo'llardan yuraman.

- Hamma gapni biladi-ya bu?.. Momom chaqiryapti seni, bor!

- Yolg'on. Gapingiz rost bo'lsa, boraman!

- Rost, rost!

Elyor chiqib ketdi. Momosi:

- Seni aldapti u, - dedi. - Opangni yonidan jilma!

Elyor qaytib eshik tutqichiga qo'l uzatdi-yu, tek qoldi. Ichkaridan ularning so'zlari eshitilar edi.

- Berdiyor aka, men sizni deb keldim-ku, - der edi Bo'ritosh opa. - Bilasiz-ku! Bo'lmasam bu tumanda menga nima bor? U yoqda, o'z tumanimizdayam madaniyat uyi bor...

- Lekin meni xafa qilyapsiz-da, Bo'ritosh, - to'ng'illadi Berdiyor aka. - Nega meni yoningizga yo'latmaysiz? Yana sevaman deysiz? Ishonmay qoldim, sevgan odam munday bo'lmaydi. O'g'riga o'xshab kiraman, haydab chiqarasiz!

- Men sizga o'ynash bo'laman deb bu yerga kelganim yo'q, Berdiyor aka...

- Har holda... Ungacha... Bu yoqda to'y harakati taxt emas. Otam yo'lda... Hatto bir o'ptirganingiz yo'g'-a?

Elyorning xayoli uchdi: «Akam Bo'ritosh opamni o'pmoqchi. Nega o'padi? Hozir...»

Eshik taraqlab ochildi. Berdiyor qaramay, chiqib ketdi.

– Yolg'onchi! – deb qoldi Elyor.

Bo'ritosh uni yoniga yotqizib, peshonasiga tushgan qo'ng'iroq sochlarini siladi:

– Elyorjon, men ketsam, xafa bo'lmaysanmi?

– Nega ketasiz? Ketmaysiz... Endi bu uy mening ham uyim bo'ladi dedingiz-ku?! Ketmaysiz!.. To'y qilamiz, ota-onangiz kelishadi. Keyin meni tog'ga olib borasiz... Akamga ayting... men siz aytgandek mard, haqiqatchi bo'laman.

– Rahmat... Hali gaping uzilib qoldi: momong akangga nima dedilar?

– Him... Ishqilib, momom sizni maqtadi, akamga qattiq-qattiq gapirdilar.

– Elyorjon, Berdiyor akang mendan boshqa ayol bilan ham gaplashadimi?

– Rostini aytsam, Zumrad opa bilan gaplashadi! Zig'irpoyada ko'rganman.

– Qachon? Hozir ham gaplashadimi?

– Hozir bilmayman.

– Elyorjon, akangni bir kuzatmaysanmi, qani, o'sha opang bilan yana gaplashadimi, yo'qmi ekan? Keyin... meni yaxshi ko'rishingga butkul ishonaman!

– Men sizni yaxshi ko'raman...

Ertasiga Elyor buvisi atrofida o'ralashib, kunni choshgoh qildi: katakdagi tovuq tuxumlarini terdi, buvisi ish tikmoqchi edi, ignasiga ip o'tkazib berdi. Ola sigirning buzog'ini zig'irpoyaga yaqin eltib o'tlatdi. Yarim xalta pechak yulib keldi.

U ko'chaga chiqqanida guzar bolalari chillak o'ynashayotgan ekan. Ergashali so'rab qoldi:

– Bo'ritosh opani nima deb chaqirasan?

– Opa deb.

– Ha-ha. Yanga deb chaqir... Yo'q, kennoyi deb, televizorda aytadi-ku.

– Bekor aytibsan. Xotini emas! Yaqinda to'y bo'ladi. Keyin yanga deyman. Xohlasam, checha deyman... Bor!

Kechga tomon Bo'ritosh ishdan qaytdi. Elyorni uyga olib kirdi.

– Elyorjon, ko'chaga chiqsang... Akang o'rtoqlari bilan gaplashib qoldi, dorixonaning oldida. Bugun o'sha, sen aytgan opa kelib ketdi! Akangni bir kuzat...

– Xo'p.

Elyor dorixonaga yetib, akasining sartaroshxo-naga kirganini ko'rib qoldi. Ariqdan hatlab o'tib bordi. Eshik og'zida kursi qo'yib o'tirgan mo'ylovli sarta-rosh unga tikilib qaradi.

– Akam ichkariga kirdi-ya? – so'radi Elyor.

– Berdiyor sening akang bo'ladimi? Ha. Kirdi.

Elyor kosagullar ochilib yotgan pol pushtasiga cho'qqaydi:

– Amaki, nimaga hammavaqt shu yerda o'tirasiz?

– Sen sochingni oldirasanmi?

– Yo'q. Buzib qo'ygansiz bir gal, onam urishgan...

– Ana sen ham menga soch oldirmaysan-u, ichkariga kirib o'tirmaysiz, deysan yana.

Elyor derazadan mo'ralab qaradi. Sartarosh aka-sining yuziga atir purkar, Berdiyor iljayganicha af-tini tirishtirib, boshini qimirlatar edi. Elyor birdan tek qoldi: «Kuzatsam, o'zimni ko'rsatmasligim kerak-da!» U tag'in ko'chani kesib o'tib, dorixona oldiga borgandi, ro'parasiga yuk mashinasi kelib to'xtadi, undan fufaykasini qo'ltig'iga qisgan Quvondiq aka sakrab tushdi.

– Ota!

– E, o'g'lim! – ota uning oyog'ini yerdan uzib, manglayidan o'pdi.

- Meni kutgani chiqibmiding?
- Yo'q... Ha.
- Unda uyga ketamiz.
- Ota, men akamni kuzatishim kerak.
- Nima?
- Bo'ritosh opam iltimos qildilar. Akam Zumrad opa bilan uchrashmasligi kerak, to'g'rimi?

Quvondiq aka qoshini uydi:

- Yur, akang bilan o'zim gaplashaman.

Qoraboy it darvozaga o'ynoqlab chiqdi. Quvondiq aka uni erkalab kulib qo'ydi. It yana oyog'iga o'ralashavergan edi, tepib yubordi. Elyor orqada qoldi. U supaga chiqib borganida, boloxonada onasi bilan gaplashayotgan otasining so'zlari baralla eshitilar edi:

- Ey, qo'y... Bu oqshom kelsin, qo'lidan mahkam ushlab o'tqizaman. Shu haftada to'y qilib yuboraman. Buning nimasi yomon o'sha qaqajondan?! Odobni bilsa, ishni bilsa... bir aybi o'g'lingning gapiga uchib kelganimi! E, nomard o'g'il!

- Biram yaxshi qiz, choljon, biram achinaman...

- Achinishdan foyda yo'q, harakatingni qil!

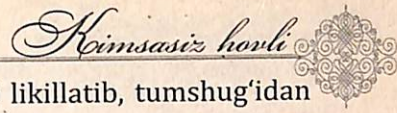
Elyor yugurib uyga kirdi.

- Bo'ritosh opa... akamning qo'lidan ushlab o'tqazar ekan. Shu haftada to'y... Nimaga indamaysiz?

- Elyorjon, bu gapni men ham eshitdim. Akang meni aldagan ekan...

- Aldagan bo'lsa sirini ochamiz! Men baribir uni kuzataman. Hozir ko'chaga chiqaman.

Podaning qaytadigan vaqti bo'lgan edi. Elyor bog' oralab ketdi. Olcha butasidan xivich sindirib olib, kemtikdan o'tdi. Zig'irpoyaga yetib to'xtadi: «E... Akam Zumrad opa bilan anavi yerda turishgan edi. Chayla...» Tepa bag'ridan mollarning ma'ragan ovozlari kela boshladi. Sigirni haydab kelgan Elyor buzoqni ushlab

turib sog'dirdi. Buzoq dumini likillatib, tumshug'idan oppoq ko'pik tomchilar, sigir bo'lsa, «hr-hr» ovoz chiqarib, buzog'ining quymuchini yalar, oyoqlarini kerib turib olgan edi. Elyor tovuqlarni ham qaqolatib quvib, katakka qamadi. Oy chiqib qishloqni yoritganda Elyor zig'irpoyaga tutash o'qariqda cho'nqayib o'tirar, ko'zlari yalt-yult qilayotgan Qoraboyning baroq bo'ynidan quchib olgan edi. Zig'irning yoqimli, bir oz taxir hidi keladi. Qayerdadir baqa qurillaydi, chigirtkalar sayrashni avjida. O'qariq nam, botqoq, chirik yaproq hidi keladi.

Ufqni to'sib turgan tepalik bag'rida ikkita qora ko'rindi, ular oqarib turgan so'qmoqdan o'tib, chayla ostiga kelishdi. Elyor ularning kulgisidan payqadi: biri akasi, biri tovushi yo'g'on Zumrad opa. U shoshapisha orqasiga burildi, itning bo'ynidan quchib tortdi. Shunda ularning gap-so'zlari qulog'iga chalina boshladi:

- Voy, suv bosipti bu yerni...

- Ko'tarib olay.

- Tegmang!.. Anavi tog'dan optushgan qushchangizni ko'taring! Sizda hech insof yo'q! Bo'ydoqsiz... Xo'p, havaskorlarning rahbari bo'lsangiz bo'psiz, uni uyingizda saqlashingiz nimasi?! Meni aldamang... Ana, domkulturaning kattalariga murojaat qilsin, unchalik zarur bo'lsa... Bo'lmasam qishlog'iga ketaversin!

- Yaqinda ketadi, sekinlik bilan. Lekin bitta iltimos...

- Nima?

- Shu... indamay kelib, indamay ketaveradimi? Yo'q, to'xtang-to'xtang! Men uni... yaxshi san'atchi bo'ladi, deb o'ylagandim. Kim biladi deysiz. O'zidan bilib, ketay demaydi ham.

- Sizga yoqadi! Yoqmay o'lsin!

Elyor itni torta-torta so'qmoqqa yetdi. Uyga qarab chopdi. It shing'illab chaylaga qaradi, hurdi va Elyorga ergashdi.

- Opa... Bo'ritosh opa, sizni ketsin, dedi. Zumrad opa! Akam ham yaqinda ketadi, dedi... Shunaqa dedi. Yurishipti. Chaylada, zig'irpoyada...

Bo'ritosh rangi oqarib karavotda o'tirardi:

- Rahmat, aylanay. Menga katta yordam qilding, - dedi.

- Endi nima qilasz?... A... ayting... Lekin ketmaysiz! Hech qayoqqa ketmaysiz... to'y bo'ladi! Chig'atoydan ota-onangiz keladi. Keyin biz ham boramiz... Opajon, ketmang! Men aytganingizdek bo'laman, mard, haqiqatchi.

- Men ishondim, ukam.

Ertasi Elyor uyg'onib, tashqariga chiqqanda, Bo'ritosh tugunchasi qo'lida, boloxona tagida turishgan uy egalari bilan xo'shlashar edi:

- Momojon, rahmat. Onaxon, sizga ham. Otajon, men yengiltaklik qilib, bu kishining so'zlariga kirgan ekanman...

- Axir bu yolg'on gap! - baqirib yubordi Berdiy. - Mana bu shipiyonbachchadan chiqqan bu gap. Hu ko'zingni... Elyor supadan tushdi. Yig'lab, Bo'ritosh opasining tuguniga yopishdi:

- Opajon, qoling... Aka, nega baqirasiz?! Men haqiqat gapni aytdim! Bo'ritosh opa, haqiqatni aytganim uchun ketasizmi?!

Bo'ritoshning ham ko'ziga yosh to'lib, bolani quchdi.

- Sen haqiqatchi bo'lib olding, - dedi entikib. - Endi orqaga qaytmaysan, jonim!.. Haqiqat shunday narsa: u shafqatsiz bo'ladi, u yig'latadi. Buning uchun gap eshitishing ham mumkin... Lekin haqiqat hamma

narsani joy-joyiga qo'yadi. Yolg'onchilik, aldanishga barham beradi...

- Axir...

Bo'ritosh uy egalariga tag'in bir ta'zim qildi.

1974

BAHOR O'TDI

Mastura sho'x, odam bilan kulimsirab gaplashadigan, suhbatdoshiga tezda yoqib qoladigan, suhbatdoshi kim bo'lmasin, unda o'ziga saxiy bir mehr, xayrixohlik uyg'otadigan qiz edi. U ko'p narsani o'y-lab, fikr qilib o'tirmasdi. Lekin, o'zining yoqimli ekanini bilar va hamisha yoqimli bo'lib qolishiga ishonar edi. Shuning uchun teng-to'shlariga ham, muallimlariga ham, qo'shnilar va yolg'iz onasiga ham erkalik qilar, ters-ters gapirib ketaverardi.

Ularning yigirma sotix tomorqasi bo'lib, unda otasi ekib ketgan xil-xil mevali daraxtlar ko'p edi. Shu bog'dan keladigan daromad va otasiga to'lanadigan pensiya puliga kun kechirishar edi. Masturaning otasi qirq uchinchi yilda sillasi qurib, ishlab turgan magazinida o'lib qolgan edi.

Mastura shu magazin oldidan o'tganda otasini eslar va ko'ziga yosh olardi. Qishloq kichkina, shuning uchun qizni hamma tanir va o'tmishi-yu, hozirgi hayotini bilar, yig'layotgan qizning ko'nglidagi g'amni sezib, unga hamdardlik bildirishardi. Mastura battar yig'lar va yig'isi tamom bo'lganidan keyin odamlarning unga ko'rsatgan dildorligini eslab, ichida mamnun bo'lar, xayrixohlik ko'rsatmaganlariga alami kelib, ularni so'kar edi.

Mastura hamma meni suyadi va suyishi kerak deb hisoblar, ularning nega suyishlari haqida o'ylash esa,

xayoliga kelmas edi. Odamlar bo'lsa, avvalo, uning yoqimtoy, erka qiz bo'lgani uchun, so'ngra, uning taqdiriga achingani uchun suyishar va ko'nglini cho'k-tirmaslikka harakat qilishar edi.

Mastura to'qqizinchi sinfda o'qib yurganida uni o'ninchida o'qiydigan maktab yoshlar tashkilotining kotibi Akobir degan yigit yaxshi ko'rib qoldi. Akobirning ota-onasi u yoshligida o'lib ketgan, u olti yasharligidan yetim bolalar uyida tarbiyalangan, zehnli, andishali, bir so'zli va ko'ngli yarim yigit edi. Uning bitta tog'asi bor edi. Tog'a bola-chaqasi bilan qishloqning shimolidagi chorbog'ida turar, uning ovdan qo'li bo'shamas, bo'sh vaqtida choyxonada o'tirib, ov tafsilotlarini ko'pirib hikoya qilardi. Akobir tog'asi bilan kam muloqotda bo'lar, o'zini mag'rur tutib yurar edi.

Ozg'in, novcha, qirraborun bu yigit Masturani yaxshi ko'rib qoldi. U ilgari ham bir-ikkita qizni yaxshi ko'rgan edi. Ammo Masturani sevib qoldi-yu, unga xiyonat qilmadi. Faqat yaxshi ko'rish bilan chegaralanganida, balki vaqti kelib unutar, boshqasiga ko'ngil qo'yib ketaverar edi. Chunki, u yosh edi... Biroq, bu andishali, ko'ngli yarim yigit qizning tarjimai holi bilan tanishdi-yu, unga bog'lanib qoldi. Muhabbatiga achinish hissi ham qo'shildi. Bu ikki tuyg'u bir poyonoz bo'lib, Masturani uning ko'ngliga olib kirib qo'ydi...

Mastura ham unga mayl bildirdi. Ammo tanishgan kunlaridayoq unga erkalik qildi, ters gapirib ketib qoldi. Akobir o'sha kuniyoq qo'lini yuvib, qo'ltig'iga artmoqchi bo'ldi, tag'in uning oilasi taqdirini o'ylab: «Yo'q, xafa bo'ladi. Ko'ngli cho'kadi, sag'ir deding-da, deydi», dedi ichida. Bu mulohaza unga keyinchalik ham hamroh bo'lib qoldi. Shuning oqibatida Akobir

Masturaning barcha xarxashalarini ko'tara boshladi. Mastura ham uni yaxshi ko'rib qoldi.

O'ninchini bitirishgach, Akobir Toshkent Davlat universitetining geologiya fakultetiga o'qishga kirdi. Masturani bir necha sinfdoshlari qatorida maktab direktori Qarshiga eltib, muallimlar institutiga joylashtirdi.

Qobiliyatli Akobir yaxshi o'qib ketdi. Bir necha durust-durust qizlar unga ro'para bo'la boshladi, lekin, Akobir ular bilan yurmadi. «Mastura eshitsa, xafa bo'ladi», dedi. Mastura faqat sevgilisining bevafoigidan emas, o'z taqdiridan ham xafa bo'ladi, deb o'yladi.

Mastura o'rtacha o'qiy boshladi. Maktabda muallimlar baho yo'rig'ida ham saxiylik qilishar edi. Bunga o'rgangan Mastura institut domlalarining o'ziga hamma qatori qarashlarini tushunmadi. «Bular qiziq, qarshilik», deb ularni yomonlar edi u. Keyin, kursdoshlari ham unga hamma qatori muomala qilar, Mastura buni ham tushunmas edi. To'g'ri, ba'zi yigitlar uni ko'rganda miyig'ida jilmayib, unga ishora qilar, goho uning bichimi kelishgan qiz ekanini yuziga ham aytar, Mastura bulardan mamnun bo'lar, biroq, shulargina uni qanoatlantirmas edi.

Sevishganlar xat yoza boshladilar. Akobir Masturaning xatlarida nolish ohanglarini uqa boshladi. Ikki yil badalida stipendiyasini tejab-tergab, bir gal bahorda, bir gal qishda Qarshiga kelib ketdi.

Bu harakat ularni bir-biriga yana ham yaqinlashtirib qo'ydi. Akobirning sevgisi ham, Masturaning muhabbati ham oshib-toshib ketdi. Bu vaqtda Mastura hamma kursdosh qizlar bilan urishgan, muallimlar ham unga sovuq munosabatda bo'lib qolishgan edi.

Negaki, Mastura uch-to'rt marta hammaning ko'z oldida darsdan chiqib ketdi.

Bora-bora Masturaning o'qishdan ko'ngli sovidi. Uning xayoliga nuqul ko'zi shilpiq onasi, katta bog'lari kelar; maktabdagi muallimlari va qo'ni-qo'shnilarining kulimsiragan chehralari namoyon bo'lar; keyin, bular ortida ufqni to'sib, Akobir turar edi. Mastura xohlasa, uni oyog'iga poyonoz qiladi, xohlasa yelkasiga minib uchadi. Akobir uni istagan manziliga eltadi, u hamma yerda hamqishloqlarining mehribon chehralarini ko'rib turadi.

Uchinchi yili Mastura: «men o'qimayman», deb xat yozdi Akobirga. Akobir Baxmaltog'da edi. Xatni sakkizinchi kuni oldi va «bir falokat bo'lgan... Bir ish bo'lgan... Yuzi chidamay ketgan», deb o'ylab, ko'ngli Masturani orli, nomusli qiz fahmlab, Qarshiga yetib keldi. Bu vaqtda Mastura qishloqqa ketib qolgan, xatiga Akobirdan tezda javob olmagan uchun undan qattiq xafa bo'lgan edi. Akobir institut ma'muriyati bilan gaplashib, o'zining shubhasi behuda ekaniga ishonadi. Masturaning o'zi o'qishni xohlamay ketganini eshitdi. Biroq: «Yo'q, bu mumkin emas. U o'qishni yaxshi ko'radi. Axir biladi-ku, u o'qishi kerak. Oilasi uchun ham... Qishloqdan o'qiyman deb chiqqan. Keyin «ko'ngli o'ksik uning. U, boshqalardan kam emasligini isbotlash uchun ham o'qishi kerak», deb o'yladi va Qarshida eshitgan gaplariga ishonmay, qishloqqa jo'nadi. Kelib tushgach: «Agar hozir undan xabar olmasam, battar ranjiydi», deb yetim bolalar uyiga qarshidan qaytib kelayotganida, bu ishi bilmay, to'g'ri ularnikiga ketdi.

Qarshida, albatta, har xil gumon va tasavvuriga ham

keltirmagan edi. Mashinadan tushgani hamono buni his etdi-yu, fig'oni falakka chiqdi.

Kutubxonachi rangpar ayolning: «Bahay? Tinchlikmi?» degan savoliga: «Yo'q, urush bo'ldi, hamma qirilib ketdi», deb javob berdi. Akobir yuzi oqargan holda chimirilib kirib kelganida, Mastura jonidan to'yib, alamini kimdan olishini bilmay o'tirgan edi.

- Namuncha daragingiz yo'q? - dedi supa labidan turmay. - Xatga ham javob bermaysiz! Yo toshkentlik qizlar qo'lingizni bog'lab qo'yganmi?

Akobir tushunmadi.

- Masturaxon, Toshkentdamasdim, praktikada edim, - dedi atrofga xavfsirab qarab.

- Yuravering edi! Bevafo!

Masturaning ko'ngli to'lib ketdi birdan. Qarshiliklarning muomalalari, hamqishloqlarining munosabatlari yodiga tushib, tomog'ini bo'g'di.

- Men baxtsiz tug'ilganimdan ko'ra o'lsam bo'lmasmidi. Otajon, qayerdasiz? Kelib qizingizni ko'ring! - deb yig'lab yubordi.

Ona chiqib qizini ovutdi.

- Ayb bo'ladi, - dedi.

Mastura:

- E!.. - deb urishib berdi. Akobir qo'shildi oraga.

- Qoching siz ham! Siz menga nima qilib beradingiz. Boring, Toshkentdagi oyimchalaringiz oldiga!

Ona yana oraga tushdi. Akobir yupatdi. Mastura o'ziga keldi. Ko'zlarini artib, bog'ga baqrayib qarab o'tirdi. Bu manzarani kuzatgan begona kishi, albatta, Masturani - shaddod kelin, Akobirni - aybdor kuyov, onani - kelishtiruvchi qaynana deb o'ylar edi. Akobir kechgacha shu yerda bo'ldi. Qo'shnilarga o'chakishgan erka Mastura unga javob bermadi. Akobir harchand

uyalmasin, dam o'tmay tevaragiga qaramasin, baribir: «Ketsam, yaxshi bo'lmaydi. Gap bor...» deb o'zini tutdi. Endi, yallachi xotinlardek chapanilik va ishonch bilan o'rik ostidagi ariq labiga yalpayib o'tirib olgan Mastura nihoyat, ko'nglini yordi:

– O'lim bersin o'qishlariga! – dedi yig'lamsirab va to'liqib. – Meni u yerda qiynadilar. Kun bermadilar. Begonasiradilar. Nima, men ko'chada qolganmanmi?

– Men ular bilan gaplashaman. Vijdonsizlar! – dedi Akobir.

– Kerak emas, – dedi Mastura. – Men endi o'qishga bormayman.

Akobir nechog'lik harakat qilmasin, Mastura unamadi. Akobir oqshom bolalar uyiga ketdi. Mastura tor bog' ko'chada uning orqasidan qarab qoldi.

Shu kecha Mastura xo'rozlar bir qichqirguncha **shirin** bir hordiq qo'ynida yotdi. Uning ko'ngli alla-**nechuk** to'lib, chehrasi ochilgan edi. Keyin, Akobirning **ertaga** ketib qolishini esladi-yu, birdan otajak tong **unga** qorong'i bo'lib tuyuldi. «Ketmaydi! Ketib ham ko'rsin-chi!» dedi.

Akobir yetim ukalari yonida ko'ngli ma'yus bir shirin tuyg'uni tatiganicha Masturaning kelajagi haqida o'ylab yotdi: «Endi nima bo'ladi?» Mastura ertalaboq bolalar uyiga yo'l oldi. Devor kemtigidan oshib, buzoq o'tlatib yurgan «Afandi» laqabli boladan Akobirni so'radi. U chaqirib keldi.

– Rostini ayting, yaxshi ko'rasizmi? – dedi qiz yigitga mug'ambirlik bilan qiya qarab.

– Endi... nima hojati bor, o'zingiz bilasiz-ku? – dedi yigit.

– Agar bilsam, siz ham o'qishga bormaysiz! – dedi Mastura. Akobir kalovlanib qoldi.

– Mastura, bu qanday gap?

– Shunday gap. Men o'qimayman, siz ham o'qimaysiz. Toshkentga qaytib bormaysiz.

Akobir o'ylanib, xo'mrayib javob berdi:

– Hech bo'lmasa, bittamiz o'qishimiz kerak axir, Mastura.

Masturaning ko'ngli g'ash bo'lib qoldi:

– Fu! O'qimaganlar ham yashayapti. O'lib bora-yotgani yo'q.

– To'g'ri, hech kim o'lmaydi, lekin, o'qish kerak...

Akobir Toshkentga ketdi. Bir oydan keyin izidan xat oldi. «Meni bular uzatishmoqchi. Harakatingiz bormi... Yig'layverib xun bo'lib ketdim», deb yozgan edi Mastura.

Akobir universitetning yoshlar yetakchisiga uch-rashdi.

– Shunaqa... qishloq joy. Uzatib yuborishlari hech gapmas. O'zingiz tushunasiz... Mana, xati, – deb ko'rsatdi.

Yoshlar yetakchisi kasaba uyushmasining qarorini chiqartirdi. Uyushma raisi: «Bu yerdagi to'yni o'zimiz o'tkazamiz. Fakultetdan pul to'playmiz» deb, u yoqdagi xarajatlar uchun pul berdi.

Akobir qishloqqa kelib tushib, yana Masturalarning chorbog'iga o'tib bordi.

Mastura bu vaqtda nihoyatda zerikkan, ko'ngli yana Qarshini, institut quchog'ini qo'msar, lekin, endi u dargohga bora olishi haqida o'ylamas, u qizga o'lib ketgan otasidek tuyular edi. Qo'ni-qo'shnilardan tamoman ko'ngli sovigan, ko'zi shilpiq onasini qon qilib yashar edi.

U Akobirni ko'rib, turgan yerida ko'ziga yosh oldi. Akobir Masturadan ko'z uzmay kelar ekan, qiz behol burilib, devorlari oqlanmagan uylariga kirib ketdi. Akobir ayvon oldida bir dam serryayib turdi-da, atrofga

xavfsirab qarab, uyga mo'raladi. Burchakda o'ziga tikilib, munisgina bo'lib turgan qizni ko'rdi. Ikkilanib ichkariga qadam bosdi.

– Keldingizmi? – dedi Mastura piqillab.

Bu uy va qizning bu holati yigitga ta'sir qilib ketdi. Ko'nglida olijanob hislar qo'zg'alganicha, uning qoshiga bordi.

Mastura egilib, uning ko'ksiga boshini qo'ydi va yelkalaridan ushlab, yum-yum yig'lay boshladi. Akobir nima qilishini bilmay, uning kiftini silar ekan, qizning xatidagi so'zlariga bus-butun ishondi. Uning boshiga katta falokat tushgandek, undan faqat o'zi qutqazadigandek bo'lib tuyuldi unga va bag'ridagi qizning to'la, do'mboq gavdasi, o'zining yelkasiga issig'i o'tayotgan uning momiq kaftlarini tuyib, o'zini chindan ham baxtiyor sezdi.

– Nima bo'ldi? Kim?

– Meni bu yerdan olib keting, – dedi Mastura.

– Bilasiz-ku, uyim yo'q, – dedi Akobir.

Mastura yigitga yalt etib qaradi. U, bu tomonini o'ylamagan, yoki yuqoridagi gap shunchaki og'zidan chiqib ketgan edi.

– Men yasholmayman, yasholmayman!

– O'qishga opketay bo'lmasam?

– O'qishga? Kerak emas! – Mastura birdan chekindi. – Men shuning uchun sizni chaqirdimmi?

– Bo'lmasam, nima qilamiz? Men tayyor bo'lib keldim. To'y qilamizmi?

– Mayli, – dedi Mastura.

– Keyin... siz ketasizmi?

– Men o'qishni bitirishim kerak. Atigi ikki yil qoldi.

– Nima, meniyam Toshkentga olib ketasizmi bo'lmasam?

– Mayli... Lekin, Mastura, qiynalib qolamizmi...

– Nimaga?

– Men stipendiyaga o'qiyman... Yo siz o'sha yerda biron ishgami, o'qishgami kirasizmi?

Masturaning yuragi siqilib ketdi. Bu gaplar unga yot tuyuldi. Yana yig'lab, Toshkentdan ham qaytib keladigandek his etdi o'zini.

– Yo'q, men bormayman! – dedi.

– Bo'lmasam... Sizni rostdan ham birovga berishmoqchimi?

– Ha, berishmoqchi. Hasan kal deganga, – dedi Mastura.

Mastura bu gapni tavakkal aytgan, Hasan kal degan kishi bor-yo'qligini ham bilmasdi. Akobirning nazarida, Hasan kal puldor, boyvachcha qiyofasida ko'rindi. Taqdirdan nolib, Masturaga chinakamiga rahmi keldi. O'zini qizning birdan bir panohi kabi sezdi.

– Bo'pti. To'y qilamiz, – dedi. – Keyin, sizga hech kim og'iz ocholmaydigan bo'ladi.

Xatda o'zi chorasizlikdan yozgan bu gap endi Masturaga qiziq tuyuldi, to'y qilgandan keyin hayoti boshqa izga tushadigandek bo'ldi.

– Mayli. Tezroq, – dedi shunga ilhaq bo'lib yurgan kishidek. Akobir, nihoyat, qo'shni xonada jun titib o'tirgan bo'lajak qaynanasi bilan so'rashdi va to'g'ri bog'ma-bog' yurib, tog'asining uyiga yetib bordi. Eshqobilov ko'chaga chiqib ketgan ekan. Kutdi. Yangasi kaklik go'shti bosib, sho'rva pishirdi. Kechga tomon tog'a qaytib keldi. Eshqobilov jiyanini ko'rganidan, albatta xursand bo'ldi va choyxonada aytib tugatolmagan ov haqidagi hikoyasini bunga ham aytib, xumordan chiqishni o'yladi. Hol so'rashdilar.

– Toshkentda o'qib yuripmiz deng?

– Ha, tog'a. Men sizga bitta iltimos bilan kelgan edim.

– Xo'sh?

– Olim magazinchini bilasizmi?

– Olim magazinchi... E, bilaman!

– Shuning bitta qizi bor. Men shunga uylanaman. Sizdan maslahat so'ragani keldim.

– Anavi, o'qib yurardi...

– O'shanga. Taniysiz.

– Taniyman, taniyman, – dedi Eshqobilov burnini jiyirib. – A, qachon?

– Shu haftada. O'qishga qaytib ketishim kerak.

– Hm... Uylanadigan odamning taraddudi bo'lishi kerak edi. Uy-joyi bo'lishi kerak edi... Sen bo'lsang... o'zing student bo'lsang...

– Zarari yo'q. Keyin bo'ladi hammasi. Hozir yonim-da yuz so'm pulim bor...

– Hm... Nimayam derdik... Mayli. Lekin yuz so'm... Mayli, o'zimiz ham qarashib yuboramiz...

– Detdom direktori yordam beradi.

– Yaxshi... Lekin, lekin, jiyan, xafa bo'lma... U Qarshida o'qir edi-ya!

– Ha.

– Bu o'qishni nimaga tashlab kelgan ekan?

– Tog'a, buning ahamiyati yo'q.

– Endi jiyan, sen turmushni bilmaysan...

– Tog'a, uning tarjimayi holi meni qiziqtiraydi. Sirasini aytganda, men o'zim ham unga o'xshayman.

– Qalay? Qizning ko'ngli bormi o'zi senda?

– Bor...

Eshik og'zida suhbatga quloq osib turgan yanga yengini qoqib tushirib, cho'nqaydi.

– Kimning gapi? Anavi o'lgan magazinching qizini gapiryapsizlarmi?

– Ha, jiyanim shunga uylanmoqchi, – dedi Eshqobilov.

– Buv-v! Odam quribdiki! Nima, qiz qurib qoldimi? Erta-indin oliy ma'lumotli bo'lasiz, bola!

Akobir indamadi.

– Keyin, o'zining ham oyog'i yengil deydilar. Bekorga Qarshini tashlab kelmagan. O'zi o'larday qaqajon... Voy, bilaman men!

Akobir quloq solmadi.

– Tog'a, o'zingiz sovchilikka borasiz-da? – dedi.

– Nima qilardik, – deb kuldi Eshqobilov, – u qushcha yuragidan uripti, jiyanimizni, xotin. Bo'pti. Ishqilib, jiyan, sen tinch bo'lsang, bizga davlat shu.

Akobir bolalar uyiga borib, o'zini tarbiyalagan maktab direktoriga ham voqeani aytdi. Ular ham pul jamg'ardilar... Ikki kundan keyin Eshqobilov o'zining Malik degan ovchi o'rtog'i va bolalar uyining direktori bilan Masturalarnikiga bordi. Ko'zi to'rt bo'lib o'tirgan Mastura beixtiyor ravishda ulardan qochdi. Uy orqasiga o'tdi-da, baland yong'oqqa chiqdi. Keyin, dumbul bo'lgan yong'oqni otib, odamlarni chalg'itib o'tirdi...

Mastura to'yda ham, odamlar ketganida ham o'zini telba quvonch va qandaydir g'ashlik qo'ynida his qildi. Telba quvonchiga sabab shuki, o'ziga yovqarash qilib yurgan qo'shni xotinlar, qiz-juvonlar uni quchib tabrikladilar, unga tabassum qildilar, uning aytganini shak-shubhasiz bajo keltirdilar. Mastura o'zini uch yil burungi Masturadek his etdi. G'ashligining sababi shuki, u ilgari ko'rgan to'ylar dang'illama bo'lardi, bu to'y qandaydir ma'yusgina bo'ldi.

Mehmonlar ketdi.

– Mastur, biz yaxshi yashab ketamiz, – dedi Akobir. Mastura ko'z oldidagi chimildiq pardalari oppoq

shohi pardalarga aylandi; kir vassalar uzoqlashib, o'rnini antiqa bo'yoq qilingan tekis shift egalladi; yonboshidagi taxmon uzoqlashib, o'rnida shifoner paydo bo'ldi. O'tirgan to'shagi ko'tarilib, lo'labolishlar parqut yostiqlarga aylandi.

- Qachon? - dedi gangib Mastura.

- Men o'qishni bitirayin, - dedi Akobir. - Geolog bo'laman... Sizni hech kimga xafa qildirmayman.

Mastura bu gaplarni yaxshi uqmadi. Bu mulohazalar unga yot tuyuldi. So'ng, negadir otasi birdan yodiga tushib ketdi, birdan ta'sirlanib:

- Bechora otam, - dedi u. - Hozir bo'lganida edi... Akobir turib o'tirdi. Masturaning ko'nglidagi

g'ashlik birdan kuchayib, Akobirning yelkasidan quchoqladi. Bu ishlarga, taqdiriga Akobir sababchidek, uni bag'riga qattiq bosdi va tiz-tiz yosh to'kdi.

Akobirning ko'ngli iyib, Masturaning bu harakatlaridan o'zini olam qadar baxtiyor his etdi. Unga bo'lgan mehri yuz chandon oshib ketdi. Ikkinchi kuni ertalab Akobir sochlari to'zg'ib, yuztuban uxlab yotar ekan, Mastura yoqimli horg'inlik og'ushida shiftga qarab yotar, vujudida shuncha yoshga kirib tatimgan totli bir osoyishtalik va orombaxsh bir parishonlik yoyilgan edi... Endi o'z uyi - go'shasini yaqindagi xayolidagidek ko'rish uning orzusiga aylangan va o'zining bu yangi holatini ham idrok etgan. Bu holatni va bu orzularni ham hayotida hamishaga tatish va ko'rish uning xayoliga o'rnashib qolgan edi.

To'yning uchinchi kuni Akobir Toshkentga jo'nab ketdi. Yigitning ham qizdan, qizning ham yigitdan ajralishi og'ir bo'ldi. Hijronli yillar o'tdi. Bu yillarni bo'lajak uy-joy, kelgusi baxtli uchrashuv onlari orzusida

o'tkazdi. Bu yillarda uning vujudini to'y kuni egallagan g'ashlik ham tark etib ketgan, vujudida o'shandagi quvonch hokim bo'lib qolgan edi.

Darhaqiqat, qo'shnilar va tanish-bilishlarning unga munosabati avvalgidek davom etar, Mastura ularga erkalanan, u yana beixtiyor ravishda hurmat talab va mehr talab bo'lib qolgan edi va buni hayotda har qadamida ko'rar edi. U, yana o'z tabiatiga xiyonat qilmagan: odamlar munosabati unga nechuk o'zgarib qolganini mushohada etmagan, buni tabiiy bir holdek qabul qilgan, ularning yaqindagi munosabatlarini izsiz unutgan edi. Akobir Toshkentda talashib-tortishib, qishloqlari etagidagi sahroga yo'llanma oldi. Kelib, neft qidiruv ishlarini boshladi. Asta-sekin ularning orzulari ro'yobga chiqa boshladi. Akobir uch yuz so'mdan maosh olar va «neft-razvedka»ga zarur bo'lgan barcha xomashyolar uning ixtiyorida edi.

- Xo'sh, qayerdan uy quramiz? - dedi bir oqshom Akobir horg'in. Bu masalani Akobirdan oldin Mastura onasi bilan hal qilgan edi.

- Bu ota yurtini nima qilasan? - dedi ona. - Meni tashlab ketasizlarmi?

- Yo'q, olib ketamiz, - dedi Mastura.

- Bu hovlini sotasizlarmi?

Bu mulohazalar Mastura uchun yangilik edi. U onasiga diqqat qildi.

- Yo'q, qizim, - dedi ona ko'zlarini pirlpiratib. - Mening ham besh kunligim bormi, to'rt kunligim bormi - noma'lum. Shu joy sizlarga qoladi. Shu yerni obod qilinglar. Har holda, ota yurtning. Otangni arvohi ham shod bo'ladi.

Mastura uchun ortiqcha gapning hojati yo'q edi. Mastura eriga ham shunday dedi.

Akobirning bu borada fikri o'zgacha edi: bu ko'ngli yarim bo'lsa ham, andishali va mag'rur yigit o'zicha mustaqil yashashni orzu qilar, qandaydir mulohazalarga borib, o'zining borligini isbotlamoqchi bo'lib yurardi. Keyinchalik esa, Masturada ham shunday maqsad bor deb, avvalambor, uni sevgani, so'ngra taqdiriga achinganidan mamnun bo'lgan edi. Masturaning gaplarini eshitgan Akobir unga tikilib qaradi.

– Mastura, sening aytganlaringni qilaman, ammo, rejamiz bo'lakcha edi-ku?

– O'ylab ko'rdim, – dedi Mastura. – Axir, men otamning yurtini tashlab ketolamanmi?

«To'g'ri, buning gapi ham to'g'ri», deb o'yladi Akobir va o'z ota-onasining qabri qayerdaligini, hatto, bilmasligiga achindi. «Albatta, mening ota-onam bo'lganida, men ham o'shalarining yonida bo'lishni *afzal ko'rardim*», dedi o'ziga.

= Yaxshi, = dedi Akobir va ro'parasidagi uyga, bog'ga yangi bir ko'z bilan qaradi. Uyni aylanib, bog'ni kezib chiqdi.

Asta-sekin geologlarning to'rt g'ildirakli mashinasida a'lo sifatli taxta-yog'ochmi, sementmi kela boshladi. Tog'asi yaxshi ustalardan topib berdi. Ammo u, endi achindi.

– E, jiyan, chakki qilyapsan-da, – dedi. – Ichkuyov kuchuk kuyov deydi. Turmushni bilmaysan. O'zingni qafasga solyapsan...

– Tog'a, u gaplar eskirdi, – dedi Akobir. – Mening uchun farqi yo'q: bu hovli nima-yu, boshqasi nima.

Biroq, Masturani bir narsa ranjita boshladi. Akobir sahroda ishlar, haftasida bir kecha kelib yotib ketar

– Shu yerda turib ishlasangiz bo'lmaydimi, axir? – dedi Mastura.

– Bo'lmaydi, Mastura. Men boshliqman. Ishimiz mas'uliyatli, – dedi Akobir.

Bu ranjishlar Masturaga boshqa haqiqatlarni ocha boshladi.

– Axir, biz ham odamlarga o'xshab yashaymizmi o'zi? – dedi bir kecha. – Hamma erkaklar sakkiz soat ishini qilib uyiga keladi. Xotining yonida bo'ladi. Siz bo'lsa! Nima, yo u yerda bitta-yarimta topganingiz bormi? Akobir uning mulohazalarini to'g'ri deb topdi.

– Mastura, qizishma, – dedi. – Gaping to'g'ri. Lekin, nima qilay, ishim shunaqa.

– Qurib ketsin shunaqa ish ham, – ko'ziga yosh oldi Mastura.

Akobirning ko'ngli iyib, «Mastura meni sog'inadi, yaxshi ko'radi», deb o'yladi va chuqur xo'rsinib:

– Bu tomonini boshida yaxshi o'ylamapmiz-da, – dedi. – Albatta, sahroga borib sen yashay olmayсан. Uning issig'iga chidab bo'lmaydi. Men bunga yo'l qo'ymayman. Qiynalib qolasan!

Shundan keyin Akobir kunora kechasi kelib, tong otmasdan ketadigan bo'ldi. Biroq, juda ozib ketdi. Basharasiga qaragan kishi burnini ko'radigan bo'lib qoldi.

Bu orada esa, Masturaning homilador bo'lgani ma'lum bo'ldi. Unda ilgari ko'rilmagan injiqliklar paydo bo'ldi. Bu yoqda... uy bitib borardi.

– Tashlaysiz ishingizni, bo'lmaydi! – dedi Mastura.

Akobir ikki oyga otpuska olib keldi. Uy bitdi. Chorbog' yo'lkalari ham qo'ldan chiqdi. Akobir bog'ni o'rab turgan uvada devorni buzdirib, bir g'isht qilib qayta devor urdira boshladi.

Mastura endi o'zi orzu qilgan hayotiga yetgan edi... Biroq, bu unga hech qiziq tuyulmadi. Asta-sekin bu yangiliklarni unutdi va bularga qadimdan bor narsalardek qaray boshladi. Akobir esa, o'z ishidan mag'rur va mamnun, Masturani ham shunday deb o'ylar edi.

Bir kuni Mastura ishkombostida o'tirdi, o'tirdi-da:

– Bitta tandir qurib bering, bu isqotida non turmaydi, – dedi.

– Xo'p, – dedi Akobir. – Bugun kech bo'ldi. Ertaga tuproq opkelaman.

– Ertaga deb yurasizmi? Erta-indin yana sahroga deb, ketib qolasiz. Akobir yelkasini qisdi. Ikki paqir va ketmon ko'tarib, qishloqning g'arb tomonidagi tepalikka qarab ketdi. Tepaning tuprog'i qizil va pishgan bo'lib, uni tandir qurish va tom suvashga ishlatishar edi. Akobir borib, chuqur, nam g'orga kirdi. Yo'lakdagi axlatlarni ketmon bilan surib tashladi. G'orda cho'nqayib o'tirib, tuproq qaziy boshladi... Bir payt tuproq ichidan bitta sopol parchasi chiqdi. Uni paqir labiga urib qoqdi va tomosha qilarkan, sahrodagi ishini esladi. «Bir hafta qopti», deb o'yladi, so'ng xotini «ketasiz» degani yodiga tushib, «endi nima bo'ladi?» – dedi o'ziga-o'zi.

«Mastura yana janjal qiladi. Ishimni tashlashim kerakmi? Uni olib borolmayman... Haftasiga uch marta qatnaydigan bo'lsam, o'lib bo'laman... E, erta-indin ko'zi yorisa! Qiziq bo'ldi-ku?»

Akobir yana ketmon ura boshladi. Ketmon qattiq narsaga tegdi – uning ko'za ekani ma'lum bo'ldi. Ko'zani sindirmaslik uchun atrofini o'yib, tuprog'ini qazidi. Oqibat, ko'zaning bir yoni chiqdi. Akobir tashvish qoplab tepa-

sigaqaradi, boshiga yaqinlashib qolgan tuproq-shift-ni ko'rdi. Burila solib, eshikka otildi. Yiqilib tushdi va ulkan tuproq uning bo'ynigacha bosib qoldi. Akobir ixtiyorsiz ingradi, butkul ichak-chavog'i bo'g'ziga tiqilgandek bo'ldi. Nafasi bo'g'ildi va ko'zlari otilib chiqqudek bo'lib qoldi. Qimirlamoqchi bo'ldi, nazarida qimirladi ham va «o'lamanmi endi?» dedi-yu, o'zidan ketdi.

Adirda qo'zi boqib yurgan bolalar tuproq olinadigan g'orning qulab tushgan tovushni eshitib qarashdi, g'or og'zidan yengil chang ko'tarildi. Ular taajjublanib chopishdi va g'or og'ziga tushib, Akobirning tuproqdan chiqib turgan boshini ko'rishdi.

– Akobir aka? – deb baqirdi naychining o'g'li.

– Tuproq bosipti, – dedi juvozhining nevarasi.

– Chaqiringlar... – zaif ovoz chiqardi hushiga kelgan Akobir. Bolalar atrofga alanglashdi va to'g'ri Masturalarnikiga chopib ketishdi.

– A? Tuproq bosdi? – gangib turib ketdi Mastura. – Do-od! – dedi-da bolalarning izidan yugurdi.

Yetib kelganlarida Akobirning lablari tuproq bo'lib ketgan edi.

– Odam chaqiringlar... – dedi u yana zo'rg'a.

Mastura: «Voy, yordam beringlar!» deb qichqirdi. Olisda uning izidan chiqib, biri to'xtab turgan, biri ergashib kelayotgan ikki suvchi yigit bularga qarab yugurdilar. Akobirning ikki oyog'i va beli sinib ketgan edi.

– Qimirlatmanglar, oh! – dedi u.

Suvchi yigitlar kasalxonaga chopib ketishdi... Uni zambilga yotqizib, ko'chaga olib chiqishdi, keyin, u yerda turgan «Tez yordam» mashinasiga solib, olib ketishdi. Mastura yo'l bo'yi dod solib, tizzalariga urib bordi.

- Men o'lay! Nimaga tuproq olishga yubordim! - deb yig'lardi u.

Shu kuni Akobirni shaharga olib ketishdi. Birga borgan Mastura hovlidagi akatsiya daraxti ostida o'tirib, tug'adigan xotindek kuta boshladi. Bir soatdan keyin hamshira chiqib kelib, imladi.

- Vaqtida opkelishmapti. Zarajeniye bo'p ketipti, etidan sopol siniqlari oldik, - dedi doktor.

Mastura dodlab, xuddi doktor ayblidek unga yopishdi.

- Voy, tuzatib berasizlar, tuzatasizla-ar! - deb baqirdi.

Uni Akobir yotgan xonaga kiritdilar. Akobir ko'karib ketgan, yuzini tanib bo'lmas, yarim belidan pasti shishib, oq choyshabni ko'tarib turar edi.

- Men o'lay! - deb uning yoniga cho'kkaladi Mastura. Ko'zlari ichiga cho'kkan Akobir jim yotar, og'zi ochilib, pastki jag'i osilib qolgan edi...

Akobirning qirqi o'tgach, Mastura uni asta-sekin unuta boshladi va uni otasini eslagani singari eslaydigan bo'lib qoldi. Lekin qo'shnilar undan yana yuz o'girishgan edi. Endi tajribali Mastura fikr qildi: «O'zi odamlarning tayini yo'q. Bir kun qarasang, yaxshi ko'radi, bir kun qarasang, yomon ko'radi. Fu! Yana bitta erga tegay, keyin yana kim yaxshi - Masturaxon yaxshi bo'ladi».

FARZAND

O'g'lini yaxshi ko'radi, «yaxshi ko'radi» degan o'g'liga bo'lgan muhabbatini ifodalashga ojizlik qilib ko'rganda, yuragi uvishib og'rib, to o'zidan bezdirmaguncha

qo'lidan qo'ymaydi. Muzey direktoriga yordamchi bo'lganidan buyon ular, ayniqsa, inoqlashib ketishdi; direktorning mashinasi uni olib ketgani har kuni ertalab keladi, u o'g'lini ham bog'chaga ola ketadi, kechqurun yana shu mashinada olib qaytadi.

O'g'il ham otaga shunchalik o'rgandiki, u bilan birga yotadigan bo'ldi. Islom endi oltiga qadam qo'ygan, xuddi otasi tuqqanga o'xshar, muzeydagilar ham: «O'g'ling seni kichkina maketing», deb ta'riflashardi. Mengboy goho o'g'liga tikilib, uning xislatlarida ham o'ziga o'xshashlik topar va behad mamnun bo'lib, o'zidek bitta inson yaratganidan zavqlanar edi. Bir kuni Sora gap topib keldi:

- Otpuskani yana qishloqda o'tkazamizmi?

- Albatta! Surxon bo'yida - baliq ovida o'tkazamiz, - dedi Mengboy.

- Hamma kurortga, chet elga boradi, bizning nimamiz kam ulardan?

- Bizning hech narsamiz kam emas ulardan, lekin, har kimning ta'bida!

- Men bormayman! O'zingiz baliq ovingizni qilavering!

- Shundaymi?

- Ha, yetti yil bo'ldi turmush qurganimizga, bir yerni ko'rganim yo'q. Hozir ko'rmasa, qachon ko'radi kishi. Kampir bo'lgandan keyin tomoshaning nima keragi bor?

- Hm... - Mengboy xo'mrayib, birpas o'ylanib o'tirdi: «Haqiqatan ham, to'g'ri. Ko'rishi kerak. U yoqni ko'rgisi kelar ekan, ko'rsin. Mening ko'rgim kelmaydi, men daryo bo'yiga ketay».

- Xo'p, sen borasan! - dedi va... xotining o'tpuska puliga o'zinikidan ham qo'shib, putyovka izidan tushdi. Naq Sochiga topib keldi. - Mana, xotin! Maza

qilib dam ol!.. Keyin ko'ramiz, kim yaxshi dam olganini. Xotin mamnuniyat bilan yo'llanmani qo'lga oldi:

– Rahmat!

Shu kecha u bolaga yaxshi qarashni, bolani daryoga yaqin olib bormasligi lozimligini eriga xo'p tayinladi.

– Vahima qilma! – deb kuldi Mengboy. Lekin xotining gaplari haqida o'ylab: «To'g'ri, ehtiyot bo'lish kerak!» – dedi o'ziga o'zi. Xotin samolyotga chiqar ekan, o'g'li yig'ladi. Mengboyning alami kelib: «Hayronman, qanday qilib bolasini tashlab ket-yapti? – deb o'yladi. So'ng yana xotinini oqladi: – To'g'ri, u bechora ham dam olishi kerak-da! Bola bo'lsa yig'laydi».

Besh kundan keyin o'zi ham otpuskaga chiqdi. Qarmoq, chumchuqpay va eski-tuski kiyimlarni to'pladi. Direktorning mashinasini bir kunga so'rab, qishloqqa otlandi.

Haydovchi yonida, o'g'lini tizzasiga o'tqazib, derazadan cheksiz daryolarga, olisdagi qorli tog'larga tikilar ekan, qalbi quvonchga to'lib, hammasini o'zini his qilar, shoir Shukrulloning bir bayt she'rini takrorlar edi:

*Quchog'im bo'lganda edi bir dunyo
Seni qamrab olardim birdan!*

Oldindan salqin shabada esa boshladi, yo'l qishloqning tutzor ko'chasiga kirdi. Biroz yurganlaridan so'ng chap tomonda yastanib yotgan daryo qirg'og'i ko'rindi.

– To'xtating! – dedi Mengboy.

Haydovchi mashinani chetga chiqardi. Mengboy uxlab qolgan o'g'lini orqa o'rindiqqa yotqizib, eshiklarni mahkam bekitti va ariqchadan hatlab, sholipoya bo'yiga chiqdi. Tizzaga uruvchi sholizorga

tikildi. Nazarida hozir bir o'rdak yo bir tustovuq uchib chiqadigandek bo'ldi. So'ng bu faslda bundoq qushlarning mutlaqo uchib chiqmasligini eslab, kulib yubordi va qo'llarini manglayiga soyabon qilib, olisda, tumanlanib, bug'lanib oqayotgan Surxonga qaradi. Qalbida quvonch gupurib, xuddi o'g'lini quchganidagi kabi entikdi. Buning ustiga, bu ajib manzara uning miyasida xayollar uyg'otdi: bolaligi, shu daryo yoqasida turib, qandaydir qiz haqida surgan xayollari yodiga tushdi va chuqur xo'rsinib, birdan xo'mraydi.

– Ketdik! – dedi haydovchiga. Ichkariga kirgach, o'g'lini yana tizzasiga oldi va haligina esiga tushgan xayollaridan endi uyalib, bolaning yuzlaridan o'pdi.

Borilayotgan manzil: hamqishloq do'stining uyi, shundoq yo'l yoqasida, o'zi yaqindagi maktabda o'qituvchi. Mengboy «ona qishloq» deb kelgani bilan akasi yo opasinikiga bormay, oldin shu do'stinikiga qo'nar, goho shuning uyidan qaytib ketar edi. Negaki, akasining xotinini yoqtirmas, opasi esa Mengboy shaharlik qizga uylanganidan xafa edi. Mengboy yo'l yoqasida mashinadan tushib, o'g'lini ko'tarib oldi. Haydovchi lash-lushini orqaladi. Birgalashib, ariq labidagi yolg'izoyoq so'qmoq bilan uy oldiga bordilar. Do'sti G'affor uy biqinida o'ra qaziyotgan ekan. Sochi quloqlari ustiga tushib, yetib keldi.

– Qani, bir ko'rishaylik! – deb quchog'ini ochdi. O'pishib ko'rishdilar. – Sora qani?

– Sorani Sochiga jo'natdik! – xitob qildi Mengboy.

– E, bekor qilibsana-da! Xotin... mana, bizning xotin! – deb uyga ishora qildi u.

– Yo'q, noto'g'ri! – dedi Mengboy. – Ular ham ishlaydi, axir. Bizning katta kamchilimiz shuki, ko'pincha, o'zimizni o'ylaymiz. Xotinlarimizning intilishlari, qiziqishlari bilan hisoblashmaymiz.

- Ha, gumanniyliking qolmadi-da, - G'affor uni uyga boshladi. Kirib, Soraning kurortga ketganini aytdi va: - Buning yurishiga qara! - dedi. - Undan ko'ra xotin bo'lib qo'ya qol!

G'afforning xotini kulib kelib, bolani oldi. Haydovchi bir soatlardan keyin qaytib ketdi va do'stlarining dam olishi... baliqchiligi boshlandi!

- Bolaga ehtiyot bo'ling, kelin. Uyg'ongandan keyin olib boring! - deb tayinladi Mengboy.

- Olib borib nima qiladi, kechqurun kelamiz, - dedi G'affor. Mengboy rad qildi:

- Yo'q! Buyam baliq tutishni bilishi kerak!

- Bu baliqni biladimi?

- Biladi! Bilmasa, bildiramiz!

Kechki payt ular qarmoqlarni sohilga bog'lab qo'yib, kattagina o'lja bilan qaytdilar. O'ljaning bir qismini qovurib yegach, G'affor qishloqni aylanib kelishga taklif etdi. Ikkalasi qayta kiyinib, boyagi yalangoyoq baliqchilarga o'xshamaydigan chiroyli, xushbichim ziyolilarga aylanishdi. Endi chiqishmoqchi edi, Islom ergashdi.

- Xo'p bo'ladi! - deb ko'tarib oldi Mengboy.

Lekin bu gal G'affor qattiq turib:

- Nima keragi bor muncha suyuqlik qilishning? - dedi. - Bola yig'laydi. Biron yerda yuz gramm-ellik gramm ichib qolsak... esingda bo'lsin, ichishniyam o'rganadi keyin!

«To'g'ri, bu tomoniyam bor! Haqiqatan ham bolani hadeb olib yuraverish yaxshi emas!» deb o'yladi Mengboy va o'g'liga jiddiyat bilan uqtirdi:

- Maketik, qolishing kerak. Biz tezda qaytamiz. Senga morojniy olib kelaman. Bir soatda qaytib kelaman!

- Yo'q, ikkita morojniy! - dedi bola.

- Xo'p, ikkita!

Bola qoldi. Ikki do'st ko'chaga chiqishi bilan avtobus ko'rindi, ular qo'l ko'tarib to'xtatishdi. Avtobusdayoq Mengboyning tanishlari uchradi va ularni markazga ketaverishda tushirib, manaman deb turgan restoranga olib kirishdi. Restoranda ham Mengboyning tanishlari uchradi, uzoq qolib ketdilar. Chiqqanlarida hammasi shirakayf, ko'ngillari yana ichimlik tusar, hatto, ba'zilar shuni taklif ham qilar edi. Lekin Mengboy keyingi ichish hech qachon yaxshilikka olib bormasligini o'z tajribasida sinagani uchun qat'iyat bilan: «Yo'q, bas!» - dedi.

Markazga o'tdilar. Gazosuv ichdilar. Choyxonaga kirib chiqdilar. Keyin Mengboy allamahol bo'lganini anglab qoldi.

- Endi ketish kerak, o'rtoqlar. Biz dam olgani kelganmiz. Bunaqada charchab qolamiz! Ha, biz... xotin bilan garov bog'laganmiz.

Erta yana uchrashadigan bo'lib xayrlashdilar. Endi avtobusni kutishga asablar chidamadi va G'affor taksi tutdi. Taksida qaytib kelishar ekan, Mengboy oqshom shu yo'ldan kelayotganini esladi va birdan tizzasiga urdi.

- Islom morojniy degan edi-ku! G'affor, morojniy topmasak bo'lmaydi.

- E, morojniy topiladimi hozir. O'g'ling allaqachon uxlab qolgan, - dedi G'affor.

- Yo'q, u uxlamaydi! - xitob qildi Mengboy va haydovchidan mashinani to'xtatishni so'radi.

- Lekin aeroportda bo'lishi mumkin, yangi restoran ochilgan, - dedi haydovchi.

- Haydang! Ko'ramiz aeroportni ham!

Ular qishloqdan chiqib, sayhon o'rtasida qo'nqayib turgan, oldi oynavand binoga yetib to'xtadilar.

Mengboy chopib ketdi. G'affor haydovchiga pul berdi.

Binoning narigi tomoni ham oynavand bo'lib, undan uchishga shaylanayotgan samolyotning qizil chiroqlari ko'rinar, zalda odam siyrak edi. O'rtada alanglab to'xtagan Mengboy dadil yurib, burchakdagi uch oyoqli baland stullar ortiga – bufetga bordi.

- Morojniy bormi?
- Yo'q, – dedi bufetchi ayol.
- Nahotki?
- Yo'q-da. Ertaga bo'ladi.

Mengboy hayrat bilan do'stiga qaradi. G'affor parvo qilmay, bufetchidan bir shisha suv bilan ellik grammdan konyak so'radi. Mengboy «e» deganicha qoldi, so'ng shiddat bilan stakanni ko'tardi, shokoladdan gazak qilib, zalni tomosha qildi.

– G'affor, yaxshi! Shahardagi aeroportlardan qolishmaydi!

- Bir-ikki yil orasida bu yerda ham shahar bo'ladi.
- Cho'ldan neft chiqdimi?
- Allaqachon.

Mengboy mamnuniyat bilan atrofni yana ko'zdan kechirdi. Keyin, bolasi kutib qolganini aytib, jilmoqchi edi, G'affor:

– Anavi eshikdan chiqayotganga qara! – dedi. Mengboy qarab, eshikdan chiqib kelayotgan o'rta bo'y, boshida pilotka, formasi kelishgan qomatini quchib turgan qizni ko'rdi. Uning yuzi andak keng bo'lib, qora ko'zlari chaqnab turar, xiyol uzun burni va gavdasining tikligi unga yoqimli, lekin erkak kishini bir qadar hayiqtiradigan mag'rurlik baxsh etar edi. Mengboy gangib qarab turar ekan, qiz to'g'ri bufet oldiga keldi-da, bufetchiga:

– Haligini bering! – dedi.

Bufetchi Mengboyga qarab qo'yib, o'zicha to'n-g'illadi, peshtaxta ostidan yaltiroq temir idishda morojniy chiqarib, qizning oldiga qo'ydi. Qizning o'zini tutishi-yu qiyofasi mahv etgan Mengboy, bufetchi bilan qizning bu munosabatiga tushuna olmadi: bu unga qiziq tuyuldi. Baribir, u bufetchiga bir o'q-raydi-da, qizga o'tkir tikildi. Shunda bir tirsagini peshtaxtaga qo'yib, qoshiqcha bilan morojniy yeyayotgan qiz ham Mengboyga qarab qo'ydi va beparvolik bilan mashg'ulotini davom ettirdi... Mengboy xuddi ayb ish ustida qo'lga tushgandek qizarib, o'zini bu qiz oldida ojiz his qildi. G'afforni bir turttdi-da, eshikka yo'naldi.

– Kim u? – dedi og'zi qaqrab Mengboy.
– Shu yerda ishlaydi, – dedi G'affor. – Yaqinda keldi.

– Taniysanmi?

– Kim tanimaydi, shu yerda ishlaydi-ku!

Ular ko'chada. Mengboy xayolga tolib, derazaga qaradi. Qiz deraza orqasida tumanlanib yana ham sirli bo'lib ko'rindi.

– Senga aeroportni, uchrab qolsa bu jononni ham bir ko'rsatay dedim-da... Otpuskadagi odamsan. Yur endi, ketdik!

Mengboy so'zsiz ergashdi. Lekin, yana unga qaradi va bir vaqtlar o'zi orzu qilgan qiz shunga o'xshab ketadiganday tuyuldi. Keyin shu xayol og'ushida rohatlanib uyga ketdi.

Islom uxlamagan edi.

– Morojniy! – deb chiqdi.

– Ertaga... Albatta ertaga bo'ladi! – dedi Mengboy, keyin, Islomni bag'riga bosib, erkalab yotdi.

Mengboy hayratlandi: haqiqatan ham xotinini hech kimdan rashk qilmas, bu to'g'rida o'ylash xayoliga ham kelmas edi.

– Yo'q. Negadir rashk qilmayman, – dedi.

– Yaxshi ko'rmas ekansiz xotiningizni! Bilasizmi, mening orzuim shuki, erim meni rashk qilsa! Men hamisha uning yonida bo'lsam... Qiziq, men ham baliq ovini yaxshi ko'raman. Kurort nima! Hozir bizlarga yarashmaydi. Qariganda borib dam olsa, durust. Hozir o'zimizning yurtimizni ko'rish kerak!

Mengboy hayrat bilan: «Bu xotinimning aksi, xuddi o'zim istagan qiz», deb o'yladi.

– Hayronman, men odamlarga ishonishni istayman!.. Xotinimga ham ishonaman...

– Baxtiyor ekansiz. Men yigitlarga ishonmayman, – dedi qiz. – Mana, erimga ishonardim. Ishonchimni oqlamadi. Ko'p erkaklar ayolning tashqi ko'rinishiga maftun bo'ladilar, lekin uning yuragida nima bor, bu bilan ishlari bo'lmaydi... Erim, erim ham shunaqa edi.

– Eringiz unday bo'lsa, bolasi...

– Bolamni jonimdan ham yaxshi ko'raman! Onam bilan ikkimiz tarbiya qilib olamiz.

Mengboy entikib ketdi, nima deganini o'zi ham bilmay qoldi:

– Men sizday kishining borligiga ishonmas edim. Ishonardim-u, uni ko'rmayman deb o'ylar edim!

– Hanifa.

– Juda soz! Hanifa, qishloqni tomosha qilib kel-

maymizmi?

– Mavli.

– Mavli, qish-kitob qildi. Tashqariga chiqdilar.

– taksii turar edi. Mengboy

mashinaga taklif qilishni o'yladi-yu, olib chiqqan puli tamom bo'lgani yodiga tushdi. «Zarari yo'q, yo'l-yo'lakay G'affordan olaman!» – dedi o'zicha. Mashinaga o'tirib ketisharkan, Mengboy birdan qiziq taklif aytdi:

– Surxon bo'yiga boramiz! Daryoni tomosha qilamiz. U bug'lanadi kechasi. Sirli bo'ladi!

– Mayli.

Mengboy mashinani G'afforlar uyi oldida to'xtatganida ham ruhi lazzat, sirlilikning og'ushida edi. Ariqdan hatlab o'tishi bilan: «Islom, Islom», – dedi va alamdand, uyatdan zir titrab ketdi. Ular ichkari uyda televizor ko'rib o'tirishgan ekan, Mengboy eshikdan ro'para bo'lishi bilan, Islom:

– Dada! – deya yugurdi, kelib uning tizzasidan quchdi. Mengboy ko'tarib bag'riga oldi.

– Morojniy qani?

– Morojniy... opkelaman!

– Men ham boraman morojniyga!

– Hozir... – Mengboy bolani qo'yib, G'afforni tashqariga imladi. Burchakka o'tkazib: – Puldan bormi? Ber picha, – dedi.

– Nima qilasan?

– Ob-bo! Keyin aytaman! Chiqar. Keyin, mening chamadonimdan ol! G'affor yigirma so'm chiqarib berdi. Mengboy pulni olib, burilgan edi... Islom kelib, tag'in otasining tizzasidan quchdi. Mengboy uni ko'tarib oldi:

– Besh minutda kelaman, maketik! Besh minut-a! Beshta morojniy opkelaman! Axir, sen uchun ketyapman!

– Yo'q, boraman... Boraman. – So'ng, bola nochorlikdanmi, «opa!» deb yig'lab yubordi.

– Hoy-hoy, – dedi tomog'i bo'g'ilib Mengboy.

- Bolani yig'latma, qol, Mengboy! - dedi G'affor.
- O'zing hamma vaqt bolani qoldir der eding...
- Lekin... bolani qiyna demas edim!
- Sen nimani tushunasan!

Mengboy o'g'lini ko'targancha, mashinaga qarab chopdi. Shartta kirib o'tirdi. Haydovchiga:

- Haydang, daryo bo'yiga! Pristanga! - dedi va Hanifaga boqdi.

- Mana o'g'lim, Hanifaxon. Mening o'g'lim!

Hanifa tepadagi chiroqni yoqdi. Bolaga tikildi, qo'liga olmoqchi edi, Islom otasiga yopishib oldi.

- Kechirasiz, qolmadi. Qoldirolmadim, - dedi Mengboy.

- Hechqisi yo'q...

Daryo sohilida mashinadan tushdilar. Mengboy haydovchidan to'xtab turishni iltimos qilib, o'g'lini ko'targanicha Hanifa bilan sohilga qarab yurdi. Oy daryo ortidagi tuman ichida sarg'ayib suzar, tuman

sarg'ish, sirli ko'rinar, daryo bo'g'iq ovoz chiqarib, afsonaviy bir maxluqdek kilkillab oqar edi.
- O'g'lim, mana shu Surxon! Hanifa, shu Surxon! -

dedi Mengboy.

- Ha, - dedi kulimsirab juvon.

Shunda Mengboy titrab-qaqshab o'z orzusiga, nihoyat yetganini o'yladi. Shu daryo tumanligi, sirtiligi qo'ynida, xuddi shuningdek, tumanli va sirli ayol bilan turganini, u bilan uchrashganini his qildi. Biroq o'g'li shabadadan junjikib, bo'yniga talpinar ekan, o'rtalarida... boshqa buyuk bir nima turganini qattiq his qildi-yu, mashina sohil bo'ylab jilar ekan, endi Hanifa bilan vidolashayotganini o'yladi... haqiqatan ham, aeroport yonida xayrlashayotganda:

- Birga sayr uchun rahmat. Endi ko'rishmasak kerak, Hanifa, - dedi Mengboy.

- Tushunaman! - dedi juvon va ichkariga chopib kirib ketdi.

Mengboy mashinaga o'tirdi. Uyga kelgandan keyin Islom morojniyni yodiga soldi. Mengboy javob bermay, uyquga ketdi. Keyin bir hafta azoblanib yurdi va otpuskasi tugamay, shaharga qaytdi.

1975

SHUDRING TUSHGAN BEDAZOR

(Ikki injiq haqida hikoya)

«Men yomon odam bo'lsam kerag-u, buni o'zim bilmasam kerak...» Keyingi vaqtda Ikromjonning yaxshi ko'rib aytadigan gapi shu bo'lib qoldi. Shu gapni aytsa, ko'ngli allaqanday tasalli topar, turmushdagi ko'p mayda-chuydalarga munosabati o'zgalarnikidan harchand farq qilmasin, «men shunaqa ekanman-da», deganday ko'ngli joyiga tushib, ortiq ezilmas edi. Lekin ayoli Tursunoyga munosabatda... bu hikmatli so'zning ham «qo'li kaltalik» qilib qoldi.

Qanday chiroyli, beozor damlari o'tib ketdi! Tursunoyni ilk marta qayerda, qaysi ko'cha, qaysi bog'da ko'rgani esida yo'q, biroq shu to'g'rida o'ylasa, ko'z oldida ajib bir yo'ng'ichqazor namoyon bo'ladi. Shudring ko'tarilmagan namxush yo'ng'ichqazor. Naq odamning beliga uradi. Ba'zi yo'ng'ichqalar och-pushti bo'lib gullay boshlagan. O'shandoq joylari ayniqsa, baland va g'ovlab ketgan. Past o'sgan joylari ham bir ajoyib! Unda to'q binafsharang chuchmomalar bo'y cho'zib turadi. Bog' chuchmomalari o'zi aslida baland o'sadi. Poyalari sip-silliq va oq. Juda go'zal-e! Anavi g'ovlab ketgan joylarda ham shunga o'xshash gullar bor. Aniqrog'i, ular gul emas, bog'piyozning boshlari. Tus piyoladek keladi. To'q-qizil yo jigarrang.

Badbo'yligini aytmasa, ular ham go'zal! Ha, Tursunoy bilan ilk uchrashgan damlarini xotirlamoqchi bo'lsa, xuddi shu manzara ko'z oldiga keladi, Ikromjonning. Nechuk, a? Bilmaydi. Balki bu manzarani o'zlarining chorbog'ida ko'rgandir? Ha, o'sha yerda ko'rgan. Shunisi qiziqki, bu manzaraning Tursunoy bilan sira aloqasi yo'q. Aloqasi bo'lsa, hayotning biron burchagida sumbatini ko'rsatar edi-ku!

Yo'q, gap shundaki, Tursunoy uning eng aziz xotiralari, quvnoq o'tgan damlari, orzuli va armonli chog'lari bilan qo'shilib, omuxta bo'lib ketgan. Balki Tursunoyni u ilgari tadan ko'rib va allaqachon sezib yurgandir-u, nuqul o'shandoq to'lg'oqli damlarida eslagandir? Balki o'sha yo'ng'ichqazor jiyagida turib, uning shu yerda jamol ko'rsatishini istagan yo uni shu yerda, deb tasavvur qilgandir? Kim bilsin odam yuragini!

Turmushning o'z izmi bor... Bu izm Ikromjonni Tursunoy bilan tutashtirdi. Tursunoylarning dang'il-lama hovlisiga Ikromjonning yolg'iz onasi qiz so'rab bordi. Qizning otasi «farzandi»ga havola qilganini aytdi. Farzand bilan ichki xonada gaplashib chiqqan Ulug'oy opa tabassum qilib, Ikromjonning onasi qoshiga keldi. Tursunoylar Qassob guzaridan, otasi chalasavod, lekin toparmon edi. Onasi xat tanimas, lekin turmushning ko'p sir-asroriga aqli yetadigan, mulohazali ayol. Tursunoy - yolg'iz qiz. Uchta sherday akasi bor. Savdo sohasida ishlashadi. To'yning xarajatini asosan qiz taraf ko'tardi. Hozir yashab turganlari kichkina bog'chani olishda ham o'shalar bosh bo'ldi. Ikromjon to'qqiz oy deganda qarzdand uzildi. Onasining tog'dagi Berdi cho'ponga berib qo'ygan olti bosh qo'yi ham shu yo'lda ketdi. Ikromjon go'dakligida rahmatli otasi ariq bo'yiga

niyat qilib ekan o'ttiz tup terak kesilib, eski hovli-ning imoratlarini yangilashga ishlatildi. Turmushlari izga tushdi.

Ular hech narsadan nolimasa ham bo'ladi. Kunlari el qatori o'tib turibdi. Oilalarida ba'zan shunday inoqlik, mehr-muhabbat paydo bo'ladiki, olti yillik er-xotinni kecha topishgan Tohir-Zuhra deysiz.

Lekin, ba'zan...

Ikromjon shunday «ba'zan» paytlarda shirin o'tgan damlari, Tursunoy bilan kabutarlar kabi g'udillashib gaplashganlari, piqir-piqir kulishganlari va shirin-shirin xayol surib yotganlarini eslash bilan ko'ngliga taskin beradi. O'shandoq damlar!

- Yo'q-yo'q, men sizni hech qachon sevgan emasman! - deydi Tursunoy. - O'zingiz shilqimlik qilib oldingiz meni... U yoqqa o'tsam ham - tikilasiz, bu yoqqa o'tsam ham - tikilasiz! Ko'zingiz bilan yeb qo'ydingiz-ku?.. Nima? Koshki jimgina tikilib yurgan bo'lsangiz? Voleybol maydonchasida To'raqulni urgan kim? Toning-a!.. Bekor gap. Men uchun urdingiz. «O'yna», deb o'zi chiqib turdi, bechora. Aybi shu. Siz bo'lsa, kelgan to'pni setkadan oshirmay, uni «tushit» qilasiz!

- Hadeb bechora deyavermang. Rahmingiz kelyapti chog'i, - to'ng'illaydi Ikromjon.

- Rahmim kelsa, nima qilasiz?

- Obbo! Keling, yaxshi-yaxshi gaplardan gaplashaylik... Kecha o'rmon xo'jaligida qorovulni haydashdi!

- Yana o'rmon xo'jaligi!

- Yo', o'zi qallob ekan-da, soqoling to'kilgur! Quyunchilik fermasi tashkil etganmiz-ku. Shundan o'n bitta quyonni yo'q qilgan ekan. O'zimiz ham soni kamayib ketayotganini sezar edik. Lekin, o'lgur

chol: «Yer ostiga in qazib kirib ketgan, chiqqanida kelinglar, shu soqolim bilan yolg'on gapiramanmi», der edi. Direktor qatiq ichgani kapasiga kirib qopti. Burchakdan kadini tortsa, orqasida bir bo'xcha bormish. Yaxshiyamki, chetidan bir terining siyrog'i chiqib turgan ekan. Ochib qarapti. O'n bitta teri! O'zimizning quyonlarning terisi... Haydab yubordi.

Ikromjon qishloq xo'jaligi texnikumini bitirgan, o'rmon xo'jaligida yordamchi injener bo'lib ishlaydi. Ishi yomonmas. Vazifasini vijdonan ado etadi. Bitta qusuri – maoshi kam. Qishloq xo'jaligi sohasida ishlayotgan yordamchi agronomlarnikidan ancha kam. Yuz so'mning nari-berisida. Lekin tabiat muhofazasi, o'rmon xo'jaliklari to'g'risida ko'p yaxshi qarorlar chiqdi. Shoyad ularning maoshi ham oshib qolsa. Umuman, o'rmon xo'jaligining ishchilari kam maosh oladi. Qurilishda ishlaydiganlarnikidan ikki-uch baravar oz. Shuning uchun, o'rmon xo'jaligida ishchi «chidamaydi». Burnidan oshiq gap bo'lsa, qurilishga ketib qoladi. G'isht terib, sement qorib ham oyiga uch yuz so'm topadi. Ikromjon esa... bu yerdan ketishni aqliga sig'dirolmaydi. Unga o'rtoqlari bir necha marta: «Jamoat xo'jaligiga o't, ishlab chiqarishning boshida bo'lasan. Uyingga bir qop piyoz, bir qop kartoshka bepul kelsayam harna-da», deyishdi. Ikromjon qizarib ketib: «Rahmat. Meni o'zimga qo'ytinglar», – dedi.

U qayerdadir eshitgani shu hikmatni mahkam ushlagan: «Kishi ovqat yeyish uchun yashamaydi, yashash uchun ovqat yeydi». Ikromjonni bu fikridan qaytarish ham mushkul. Er-xotinning suhbatini davom etadi.

– Tursunoy, Galaqo'tonda zira pishipty!

– Zira pishipty... Pishipty demay, shu topilmagurdan bir kilo-yarim kilo olib keling! Zig'irchasini yigirma tiyinga olaman bozordan!

– Yo'q, yarim kilo demang-u, yuz gramm-ellik gramm... Shoshmang! Kelasi bozor chiqsak-chi, o'sha yoqqa? Ana, eshak bor! Minasiz! Men yoningizda piyoda... A? Xo'p deng!

– Uf, siz haliyam yosh bolasiz! Men eshak minib yurar emishman! Gaplarini qarang!

– Ha, minmaganmisiz?

– Mingan bo'lsam, vaqtida mingandirman.

– Bilasizmi, nima...

– Bilmayman!

Lekin Ikromjon shunday damlarda, ya'ni shu suhbatlardan keyin xotini ko'nglidan kechgan o'ylarni bilar, his qilar edi. Har gal Tursunoy Ikromjonning shu kabi har gapiga ters javob bersa-da, keyin xayolchan bo'lib qolar, ne bir intilish bilan goho uning pinjiga tiqilar va oralarida o'sha suhbatlarning tamom aksi bo'lar edi. Endi Tursunoy qizchaligida o'rtancha akasi bilan pilla qurtiga deb mingbosh o'rgani chiqqanlarini eslar, allakimning nortuyasi quturgani, og'zidan oppoq ko'pikli xalta quldirab tushgani, so'ng uni yana qanday qilib liq-liq yutganini xotirlab kular edi... So'ng turmush qurganlarining ikkinchi yilimidi, Ikromjon uni eshakka mingashtirib tog'ga, Berdi cho'ponning ovuliga olib borganini erinmay qaytadan hikoya qilar, o'shanda yegan qurutlarini yana tatib ko'rayotgandek tamshanar va oqibat orada inoqlik qaror topar edi.

– Adasi, sizni... Siz sal kech qolsangiz, o'zimni qo'yishga joy topolmay qolaman, ishoning! Erkalik qilaman-da! Ayol kishiga yoqadi bu! – Yana davom etardi: – Onangizga xo'p deganimni bilmay qolgan-

man... Qiziq! Sizni qachon yaxshi ko'rganman, bilsam xudo ursin! Ishoning... Menga sizning zirangiz ham, katta maosh olishingiz ham kerak emas! Ishoning...

Tursunoy shu gaplarni aytar ekan, Ikromjon uning so'zlariga shak-shubhasiz ishonar, illo ishonmaslikka zarra asosi yo'q edi. Agar Tursunoy Ikromjonni sevmanida, agar o'ziga to'q, beli baquvvat oilada esini tanigan qiz turmushning mana shu jihatlariga qiziq-qan bo'lganida yolg'iz onasi bilan bir nav kun ko'radigan yigitga daf'atan «xo'p» dermidi!

Tursunoy ham Ikromjonni undan kam sevmas edi! Darhaqiqat, ba'zida ular, ayniqsa, o'sha - xotiraga aylanib borayotgan vaqtlarni eslaganda bamisoli endi topishgan Tohir-Zuhra edilar.

Keyinchalik... Tursunoydagi qaysarlik, cho'rtkesarlik kuchaygandan kuchayib bordi. Ikromjon esunga sari past tushar, ezilar, o'ylarga cho'mar edi. Nihoyat, oilada bo'ladigan tanqischiilik ham o'rta tushadigan bo'p qoldi. Tursunoy o'shanda «tuzukroq yigitga turmushga chiqmaganini» bir-ikki marta armon bilan aytdi. Ikromjon tamom bo'ldi...

Lekin, ajabo, ba'zida Tursunoy tag'in o'zligiga - o'sha Tursunoyga aylanar, shunda Ikromjon xursand bo'lib ketar, oradan hech narsa o'tmagandek bir vaziyat vujudga kelar edi.

Lekin bu vaziyat vaqtinchalik esgan ko'klam shamoliga o'xshar edi. Ketidan qish zahrini olib izg'irin, goho olamni ostin-ustun qilgulik dovul qo'zg'alar edi. Ikromjon xotinidan yurak oldirib qoldi... Ammo u shu xilda qolavermadi. Erkak odam bunday paytlarda o'z hamjinslariga intilib, ulardan tasalli topgisi kelar edi. Hasratini faqat «o'z qavmi»ga aytar. Suhbatni tinglaydigandayam tinglaydigan bor. Suhbatni tinglaydigandayam tinglaydigan bor.

ura boshladi. O'rmon xo'jaligi yo'lagida yam-yashil bo'lib turgan qarag'aylardan uchasi qurib qolgan ekan. Buxgalterning xotini to'kkan mag'zava shu qarag'aylar ostiga singar ekan. Shuning mashmashasi bilan kech chiqqan edi... Somsaxona oldidan o'tayotib sinfdosh o'rtoqlaridan Shodi cho'tirni ko'rib qoldi. U haydovchi, shaharda yashar edi. Ikromjon to'xtadi. Shodi turib, yo'l bo'yiga chiqdi. Ular quchoqlashib ko'rishishdi. So'ng Shodi uning qo'ltig'idan olib, o'tirgan stoli yoniga boshladi. Ikromjon, «besh minutdan keyin turaman!» deb, o'tirdi... Besh minut o'n minutga cho'zildi.

Ikromjon ichmasdi emas, ichib turar edi. Lekin: «Uyga vaqtli borish kerak... Tursunoy kutib qolmasin? Ertaga ish... Ko'zim qizarib borsam odamlarga qanday qarayman?» - deb me'yorida ichardi.

Shu kuni nima jin urdi uni, qancha o'tirganini ham bilmay qoldi, qancha ichganini ham, o'rnidan tursa, dovdirab ketyapti.

«Bo'ldi! Baloga qoldim!» - deya kalovlanib yo'lga tushdi. Yo'lni qisqa qilish uchun jinko'chaga kirdi. Ko'cha o'nqir-cho'nqir, ko'p joylariga suv toshgan ekan. Tiyy'anib yiqildi. Ust-boshi shalabbo bo'ldi... Keyin devorga suyanib, yo'lda davom etdi. Paxsa-devorga tirsagi va biqini suykalib borar edi.

- Voy, nima bo'ldi? Kim urdi? - Ayvonga chiqqan Tursunoy qo'qqisidan yig'lagudek bo'lib, pastga tushdi. - Voy, sho'rim! Endi nima qilaman? Hoy, bolalar, bu yoqqa chiqinglar!.. - Tursunoy erining yoqasidan ushlab yuziga tikildi-yu, burni jiyirilib, afti burishib, birdan tislandi. - Mast! - dedi yig'lamsirab. - Piyonista bo'pti! Shunisi kam edi... Voydo-od, qayerga boray? - U yana otilib, erining oldiga bordi. - Pulni qayerdan topding? - U, senladi va senlab davom qildi: - Ayt

deyapman!.. Hali o'zingni oppoq qilib ko'rsatarsan, hali davlatning odamiman, deysan! Qayerdan topding pulni?

- Ichirishdi, - dedi Ikromjon. - Kechir..

- Xo'p, kechiraman! Hozir kechiraman! Tursunoy bolalarni nari-beriga surib, dahlizga kirdi.

- Allo! Allo! - degan tovush eshitildi. - Melisani ol! Melisadaqa melisa-da!

Tursunoydagi o'zgarishlarning boisi nimada? Nahotki, mol-pulga xuruj qo'yish yoxud uy-joyim birovlarlikidan kam bo'lmasin deb, yoxud vaqtida toparmonroq yigitga tegmaganidan afsuslanish uning o'zgarishiga sabab bo'lsa? U qizligida o'ziga yarasha erka edi. Bundan tashqari, eriga erkalik qilish, unga qandaydir azob berish ham unga yoqardi: buni o'z og'zi bilan ham aytardi. Balki uning tobora badjahl va shafqatsiz bo'lib borayotganiga shu hol sababdir? Bir narsa deyish qiyin.

Balki bularning hammasi qo'shilgandir?

Ammo... Tursunoy erini hamon sevadi! O'sha g'alati «ko'z boylag'ich» sevgisi bilan sevadi! Biroq yillar - yosh ham o'z ta'sirini o'tkazganmi, endi uning qoshida ko'p ham yoqimli xayollarga tolavermaydi. Ikromjonning qalbiga malham bo'lg'usi aziz xotiralarni hikoya qilmaydi.

Hikoya qilmaydi?.. Ichida hikoya qiladi. Oradan yarim soat vaqt o'tar-o'tmas Ikromjonning maktabdoshi, o'z mahallalarida uchastkavoy, girdig'um, baquvvat Qayum kirib keldi. G'o'dayib va yo'talib, atrofga qaradi. Pastga tushgan Tursunoy yum-yum yig'lab, hasrat qildi:

- Bunday odati yo'q edi... Buni yo'ldan qaytaringlar, jon aka! Piyonista bo'p qolsa nima qilaman? El-u yurt, otam, akalarim yuziga qanday qarayman... O'zing

pishirgan osh, deyishmaydimi ular? Sho'rginam qursin!.. Jon aka, qo'rqib ketyapman. Mastlarning kimligi o'zingizga ma'lum-ku!..

Ikromjon ayvon pastidagi supada g'ujanak bo'lib yotar, bularning gap-so'zlari zo'rg'a qulog'iga kirar, ammo boshini ko'taray desa, yer-u osmon aylanar, gapiray desa, tili aylanmas edi.

Shu asnoda bir-ikki marta o'rnidan irg'ib turgisi, nimadir kutilmagan ishlar qilgisi kelib ketdi.

- Tur o'rningdan, Ikrom!

- Olib ketasizmi? - Tursunoy kutilmaganda qo'rqib so'radi. - Qamaysizmi?

- Hechqisi yo'q, - Tursunoyga ko'zini qisdi Qayum uchastkavoy. - Bir kecha yotsa, esi joyiga tushadi... Xavotir olmang, kelin! Bu kecha o'zim navbatchiman!

U Ikromjonni suyab turg'azib, qo'ltig'iga kirdi. So'ng lipillatib ko'tarib ketdi. Yo'lakning yarmisiga yetganda Tursunoy halloslab yetib bordi.

- Jon aka, shu yerda bir-ikki og'iz gapirib qo'ya qoling.

- Kelin! - Tursunoyga jo'rttaga jahli chiqqandek ma'noli tikildi u. - Menga ishonmaysizmi?

...Tursunoy shu kecha yig'lab-yig'lab yotdi. Melisa chaqirgani uchun o'zini qarg'adi. «Vahimachi bo'lmay o'lay, erkak odam ichadi-da! - dedi. - Bu gap birovlarining qulog'iga yetsa, nima degan odam bo'laman! Erini qamatgan... Koshki meni urgan bo'lsa! Beozorgina, «kechir» dedi... Boyoqish... Shunday mayin, mo'mingina... Mening xarxashalarimga chidab kelyapti. Ikki dunyoda bunday erkak topilmaydi... O'zim aybdorman... Uydagi sirni ko'chaga chiqargan xotin xotinmi?»

Shundan keyin u o'pkasini bosib oldi... Keyin shirin xayollarga toldi. Nima uchundir daf'atan yodi-

ga Ikromjonning eng dilkash o'tirishlarda hikoya qiladigan manzarasi tushdi. «Yo'ng'ichqazor... Shudringi ko'tarilmagan...» Ikromjon shu to'g'rida ko'p gapirgan, Tursunoy ko'p marta eshitgan, biroq u manzara o'zidan uzoqligi uchunmi, eslayolmas edi. Hozir o'shani eslaganidan anchagacha hayron bo'lib, nihoyat, ko'zini yumdi.

Ikromjon... ertasi ishdan vaqtida chiqib, uyga keldi. **Tursunoy** uning siniqqan rang, botiq ko'zlariga razm solib, undan gap kutdi: «Hozir kechirim so'raydi... Hamma gapni aytib beradi!» Lekin Ikromjon unga qay til bilan gap qotsin? U, hatto, xotini-ning yuziga boqishga ham botinolmas edi. Yuragi dir-dir titrar, nojo'ya qadam tashlab yubormaslik uchun o'ta hushyor, ayni chog'da Tursunoyga ko'zi tushsa, u bobillab beradigandek edi.

Yo'q, yaxshisi, jim bo'lgani tuzuk. Jim, jim, jim...
Balki Tursunoy Ikromning «jim»ligini ichdan azob chekishga yo'yar? Axir, ko'rib turibdi-ku?!
Ammo-lekin o'zi ahmoqlik qildi! Sharmandali ish bo'ldi!

Tursunoy... undan gap, uzr kuta-kuta toqati toq bo'lib ketdi. Ikrom kostumini yechib, eski shimini kiyib chiqib, oshxonaga kirib ketar ekan, Tursunoy baqirib qoldi:

- Ho', ichadigan yigit! Endi qadamingizni bilib bosing! Xo'pmi?.. Men o'zimni oyoqosti qildirib qo'ymayman! Mana shu uyga o't qo'yaman-u, ikki olib, otamnikiga ketaman... Ular meni boshiga Yolg'iz qizlariman! Kunim o'tadi. Bu esa, bundan yomonroq bo'lib o'tar, «Dod!» deb yuborishiga, Tursunoy.

- Albatta!

- Meni afv eting.

- Mayli... Ikki bola hurmati, bu gal kechirdim...

Lekin yana shunday bo'lib kelsangiz, mendan o'p-kalamang! Naq o'n besh sutka berdiraman... Sharmandangiz chiqadi! Ishxonangizga yozishadi... Obro'yingiz bir pul bo'ladi!

Ikromjon bosh irg'adi.

«Tursunoy haq... Ayb menda, - dedi nimqorong'i o'tinxonaga kirib. - Men uning qadriga yetmayapman... Uni kaftimda ko'tarib yursam arziydi... Axir, u meni o'ylab shu gaplarni aytyapti!»

Tursunoy esa, uyga qaytib kirib, ichida biram xursand bo'ldi... Keyin Ikromjonning munislik bilan: «meni afv eting», deganini o'ylab, tomog'i bo'g'ildi. Yig'lab yubormaslik uchun lablarini tishladi.

So'ng... labida og'riq sezib, buning uchun ham Ikromjonni ichida aybdor sanadi... Haftalar, oylar o'tdi... Turmush yana eski iziga tushdi. Ba'zan inoqlik, mehr-muhabbat, shirin suhbat... Ba'zan telba-teskari gaplar, xafagarchilik. Lekin endi Tursunoyning shevasiga Ikromjon uchun yana bir asos qo'shilgan edi: ichib kelgani!

Ikromjon - hamon o'sha Ikromjon. Biroq endi unda ancha asabiyat paydo bo'lgan, garchi Tursunoyning oldida o'zini tutib tura olsa-da, ishxonasida goho bo'lar-bo'lmasga jahli chiqib ketadi. Direktorga ham ters gapirib yuboradi. Uchastka boshliqlari bilan qo'pol gaplashadi. Yuragi goho shunday bir to'liqish sezadiki, nimalarnidir urib-yanchib tashlagisi, qayoqlargadir, olis-olis tog' oralariga chopachop qochib ketgisi keladi. Shunday paytlarda alaminin ishdan oladi. O'ziga ajratilgan oriq bo'z otni minib, tog'dagi bodomzor, yong'oqzor yoxud na'matak maydonlarini ko'rgani chiqib ketadi. Goho haftalab tog'da qolib

ketadi. So'ng Tursunoyga intiq-intizor bo'lib, uni uzoq yolg'iz qoldirib ketgani uchun o'zini so'kib, xotinidan ming-ming uzr so'rashga shaylanib, qaytib keladi.

Tursunoy ayvonga chiqadi... Ichida erini sog'in-gan! Uni sog'-omon ko'rib, boshi osmonga yetadi. Tunlar ko'rgan yomon tushlarini unutadi. «O'zingga shukur!» – deydi. Ammo tilida:

– Ha, muncha qopketdingiz? Bittasini topdingizmi deyman? Tog' qizlari chiroyli bo'ladi deb eshitaman... Yashang! Bolalaringiz ham esingizga kelmaydi-ya! Qoyilman... Xo'p erkak chiqdingiz-a, umringiz uzoq bo'lsin!

Ikromjonning tarvuzi qo'ltig'idan tushadi. Uning hamma gaplarini asosli deb tan oladi ichida. Va ortiq javramasin uchun gapni qisqa qiladi:

– UZR endi... Shunday bo'p qoldi, Tursunoy.

– Xo'p yaxshi gapni o'rganib olgansiz-a?

Ikromjon munislik bilan bosh irg'aydi. So'ng... so'ng ular orasida yana inoqlik...

O'rmon xo'jaligi xodimlari ham bayram namoyi-shiga chiqishga qaror qilishdi. Ikromjon ishlamasdan burun ham ular namoyishga chiqishgan, biroq shunchaki o'zlari... go'yo safni to'ldirish, rahbarlarga ko'rinish berish uchun yoki shunchaki vaqtichog'lik uchun... Bu gal o'zlarining mahsulotlari bilan chiqishga kelishishdi. Ya'ni tagi bilan qo'porib olingan bir tup archani kuzovining qanotlari tushirilgan mashinaga o'tqazib qo'yiladi. Uning yonida tag'in na'matak nihollari va turli ko'chatlar ham bo'ladi. Mashina kabinasi ayni o'rmon xo'jaligida yetishgan atirgullar bezatiladi... Bu to'g'rida tuman idorasiga bo'limi mudiri o'rtoq Oqboyevga borishi juda ma'qulladi, hatto, «Boraman-u kela-

man! Keyin birga chiqamiz», deb saharlab o'rmon xo'jaligiga jo'nadi. Xo'jalikning idorasi, jumladan, bog'i ham tumanning chetida. Ikromjon yetib borguncha yarim soatcha vaqt ketdi. Qarasa, mashinaga ortilayotgan archa – tog' archasi! Paqqos kesib kelingan... Bir hisobda tog' archasini ildizi bilan qo'porib olish ham o'zi mumkin emas, ildizi chuqur ketadi va o'zga archalar tomiriga tutash bo'ladi. Umuman, tog' archalarining deyarli hammasining ildizi bir desa bo'ladi. Ikrom lov etib olov oldi. Direktorni topib:

– Sizning farmoyishingizmi bu? – dedi. – Ana, bog'da qancha archa bor!.. Buni nima qilamiz namoyishdan keyin? O'tin qilib yoqamizmi? Bultur yangi yilga deb bog'chaning odamlari so'roqsiz archa kesgani uchun o'zingiz nima gaplar qilib edingiz? Hayf-e! Ana, o'risi archadan olsak, qaytib keltirib tag'in o'tqazib qo'yardik!..

Direktor Boboqulov unga do'ng peshanasi tagidan vazmin qarab turardi.

– Xo'p. Shunga shunchami! – dedi. – Qoraboy aka bizga yaxshilik qilaman deb shu archani kesipti.

– Xushomadga deng!

– Juda jizzaki bo'p boryapsiz, ukam... Erkak odam og'ir bo'ladi rasmi.

– E, men og'ir bo'lmadim.

– Xo'p, shunday ulug'ayam kunda... a? Bechora kesgan ekan. Kechasi bilan yo'l yurib, hali yetkazib keldi... Qo'ying, inim, keyin gaplashamiz.

Ikromjon, darhaqiqat, shunday shodiyona kunda bunday qizishgani, ha demasa, birovlarining dilini qora qilishi mumkinligi, demak, jilla bo'lsa-da, nohaqligini sezib turardi-yu, lekin o'zini bosolmasdi. To'ng'illay-to'ng'illay chiqdi. Keyin yog'och quti toptirib, archani o'tqazdirdi. Kishi bilmaydigan qilib,

atrofiga tuproq uydirdi. Bu ish tag'in o'ziga yoqmay, o'zini ko'zbo'yamachi kabi his etib, namoyishga xotini bilan yetib borishini aytib, yo'lga tushdi. Kelguncha yana vaqt o'tdi. Kelsa... darvoza qulfloq! «E, bor-e!» – deb ko'chaga chiqib ketdi. Odam gavjum. Ikromjonning hovuri bosildi. Keyin xotin-qizlar orasiga ko'z solib, Tursunoyni izlay boshladi. Topolmadi. Bu orada kolonnaga o'rmon xo'jaligi xodimlari ham dovdastagi bilan kelib qo'shildi. Ikromjon ular safida katta ko'cha bo'ylab Poygashboshi adiriga yo'l oldi. Tumonat odam!.. Osmon tiniq. Salqin. Oyoq ostida baxmaldek ajriq. Bu yerdayam qaysi joyda ayollar to'p bo'lsa, Ikromjon ularga ko'z solib yurdi. Tursunoy... U ham shu yerda edi. Uch-to'rt marta Ikromjonga ko'rinarli joyga chiqdi. Baxtga qarshi, Ikromjon uni ko'rmadi. So'ng Tursunoy unga razm solib, erining nuqul ayollarga tikilayotganini payqadi. Beixtiyor u o'zini izlayotganini bildi. Bildi-yu, zardasi qaynab ketdi. «Kim biladi erkak zotining ko'nglini!» Ikromjon namoyishdan keyin horib va tag'in Tursunoy bilan uchrashganda undan gap eshittishni kutib, uyiga bordi. Haqiqatan ham Tursunoy tishini qayrab turgan edi. Oldi erini! Oldi!

Ikromjon:

– Bo'ldi. Bo'ldi-i-i! – deb ko'chaga chiqib ketdi. To'g'ri restoranga kirib bordi... Kimlar yo'q bu kunda restoranda? Kimlar ulfatga ilhaq emas? Ikromjonni yoniga taklif etmaydigan yigit bormi? «Bayram! Bugun hamma narsa kechirarli!.. O'yna, kul! Shu bugun xomush bo'lma! G'amni yig'ishtir! O'ylama hech narsani... Olamning ishlari qachon bitib edi-ki!..» Ichib o'rganmagan odam ko'p ichmasin ekan. Ikromjon... darvozaga suyananini va «yomon bo'ldi!» deganini biladi. So'ng qandaydir sayoq itni siladi chog'i. So'ng

ko'ziga ayvon shiftida osilib turgan lampochka ko'rindi... Esida... Tursunoy nimalardir dedi... Boshqa hech narsani esolmaydi! Ob-bo, yomon bo'ldi-ku! Kimlarni so'kdi? Kimni xafa qildi? Tursunoyni yana... Voy-voy!.. Ayb o'zida! Kecha nega hovlidan chiqib ketdi? Nega Tursunoyga o'tgan gap-so'zlarni yotig'i bilan tushuntirmadi-ya? Bo'lardi-ku! Yo'q, o'rmon xo'jaligida... direktorning kabinetida telefon bor ediku, uyiga telefon qilsa, olam guliston edi.

Ulug' ayyom kunida-ya!..

Ikromjon qop-qorong'i kamerada turib o'tirib, shu tarzda o'ylar, bir yoqdan boshi zirqirab og'rir, o'y-u bosh og'riqqa chidolmay, o'zini osib qo'yish darajasida edi. Shunda qattiq chanqaganini sezdi. Suv! Suv qani? Nega suv yo'q? E! Ikromjon melisaxonada-ku? Qamoqda-ku?! Kim uni olib keldi? Qayummi? «E, Ikrom, odam bo'lmading-bo'lmading-da!.. Senga ish ham hayf, xotin ham! Bolalaring... Ana, bolam bor demaysan! Qaysi kuni Tursunoy rost aytdi: «Bolangiz ham esingizga kelmaydi!» deb... Sen ota nomiga isnod keltirasani!» Ikromjon turib, paypaslab eshikni topdi. Shunda badaniga sovuq, zax o'tib ketganini sezdi. Endi birdan tishi takillab, eshikni qoqa boshladi. Birpasdan keyin naq eshik ortida divan g'ijirladi. Birov tomoq qirdi. So'ng eshikka kalit solindi. Eshik ochildi. Qayum! Ko'zlari shishib turibdi. Uyam uxlagan ekan.

– E, Ikrom bo'lmay ket! – dedi uchastkavoy to'ng'illab. – Suvsadingmi?

– Ha. Chiqsam maylimi?

– Chiq. – Qayum kameraga ko'z solib, iziga qaytdi. – Yerda yotibsan. Senga ko'rpacha solib bergan edim... E, qurib ket! Sig'sa ichgin-da!.. O'zing tuppa-tuzuk yigitsan!.. E! Hamrohing qarg'a bo'lsa, yeganing axlat bo'ladi...

– O'zim ichdim, – dedi Ikromjon.

Xonaning yarmisi to eshikkacha yog'och to'siq bilan to'silgan, uning ortida, stolda lampa yonib turar edi. O'sha yoqqa o'tgan Qayum alumin krujkada suv keltirib tutdi. Ikromjon yutoqib icha boshladi. Suv muzdek! Lekin ichgan sari ichging kelar edi. Nihoyat, tag'in suvsab qolsa ichadigandek krujkada qolgan suvni to'kmay va uni Qayumga qaytarmay, yo'lakdagi divanni ko'rsatdi.

– O'tirsam...

– O'tir, o'tir.

Ikromjonning hamon boshi og'rib turar, yuragida ola-to'fon, lekin vujudida g'alati bir g'ayritabiiy shijoat paydo bo'lgan edi. Bu o'sha... qayoqqadir bosh olib chiqib ketishga undovchi tuyg'uning yangitdan junbishi ediki, bunda mazkur damdagi holati, pushaymoni, uyati va o'ziga nisbatan g'azab-nafrati ham bor edi.

– Kecha nima qilib qo'ydim? Qayum aka, ayting!.. Nojo'ya ish qilgan bo'lsam, javob beraman... Xudo haqqi, tayyorman! – Shunda deraza tokchasida turgan telefon jiringladi. Qayum telefonni oldi. Ikromjon to'ng'illab jimidi. – Ochig'ini aytasangiz... Qayum kim bilandir uzoq, asabiy gaplashdi. So'ng qomatini rostlab, gimnastyorka ko'ylagi tugmalarini o'tkazdi-da, Ikromjonga bir muddat ensasi qotib tikildi. Ikromjon... uyaldi! Yer yorilsaki, kirib ketsa! «E, bo'ldi, ko'p qarama, Qayum! Undan ko'ra belingdagi qayishingni yechib, ur!..»

– Yana shunday bo'lib qo'limga tushsang, yoki xotiningni shikoyat qilganini eshitsam, olti oy berdirmagandayam, o'n besh kun supurtiraman!.. Tur! Jo'na! Hujjatlaring uyingda! Bor, ko'zimga ko'rinma... Sekin chiqib ket, birov bilmasin. E, seni qara-yu... Rangini ko'r, qusging keladi.

Ikromjon kalovlanib va u yer-bu yerini qoqishga shaylanib, eshik og'ziga bordi. Tashqariga mo'ralab qaradi. So'ng Qayumga boqdi.

– Rahmat, Qayum aka, – dedi. – Lekin nima qilganimni... a?

– Nima qilganingni xotiningdan so'ra! – Qayum chimirilib, trubkani ko'tardi. Nomer terar ekan, to'ng'illadi: – Shunday xotinni xafa qilib bo'ladingmi?.. Seni o'lgudek yaxshi ko'rar ekan. O'rnida boshqa xotin bo'lsa, ko'rarding kuningni... Bor, ketaver endi! – u apparat richagini bosdi. – Boshog'riq qilaman deb yurma... Piyonistalikning boshi – bosh og'riq qilish!

– Rahmat sizga.

Ikromjon ko'chaga chiqdi. Jimjit. Hali qushlar ham uyg'onmagan. Yo'l bo'yidagi daraxtlarning serbutoq shoxlari orasidan lampochkalar xira nur sochadi. Ikromjonning qadam tovushi olislarga taralib, kimlarnidir bezovta qilayotgandek bo'ladi.

Bir payt u ko'chaning qoq o'rtasida turib qoldi. Ho'ngrab yig'lab yuborgisi keldi. «Nega bunday bo'lyapti o'zi? Sen chindan ham yomonmisan, Ikrom? O'zingni vijdonli, halol yigit deb bilasan. Ishingda nuqson yo'q. Xo'p, keyingi paytda sal asabiy bo'psan. Nima qipti shunga?.. Ish-xizmatchilik. Bo'ladi-da.

Tursunoy... «Seni o'lgudek yaxshi ko'rar ekan». Nahot shu gap rost bo'lsa? Nega endi «nahot»? U meni sevmasa tegarmidi? Boshqa zo'r yigitlar qurib ketganmidi unga?.. Sevadi! Bunga shubha yo'q... Lekin, nega unaqa? «Qanaqa?» Ikromjon bu savolga javob berolmadi-yu: «Ayb o'zimda... Faqat menda! Qayum aka rost gapni aytdi», – dedi. So'ng butun-butun ayblari... uchun xotinidan yer o'pib uzr so'rashga qasd qilib, ildamlay ketdi.

Ikromjon o'zlarining ko'chasiga kirganda yana yuragi gupillab ura boshladi. Lekin battar jadalladi. Hovlisida chiroq bormikin? Yo'q, o'chirib yotishgan bo'lsa kerak... Darvozani taqillatadimi? Qo'shnilar eshitadi-ku... Qanday sharmandalik! Qamoqdan chiqib kelyapti-ya? Xayriyat, Qayum maktabdoshi... «E, hovlida chiroq yoniq-ku? Ayvon chirog'i yoniq!»

- Rahmat senga, Tursunoy!

- Kiring uyga! Yoting, - dedi ayvonda qaqqayib turgan Tursunoy. - Siz bilan ertaga gaplashaman!

- Meni afv etolsang...

Tursunoy chapdagi eshikdan yotoqqa kirib ketdi. Ikromjon shu yerda yechinmoqchi edi, Tursunoyni tag'in bezovta qilmaslik uchun asta ayvon chirog'ini o'chirdi. So'ng eshikdan kirgan yerda ust-boshini yechib, poyabzalini oyog'iga ildi-da, bir-bir yurib, supadan tushdi. O'tinxona biqinidagi vodoprovod krani yoniga bordi. Shunda bog' adog'ida eshak pishqirdi, tepindi. Arqoni olmaga o'ralib qolgan qo'zi bo'g'iq ma'radi. Ikromjon shosha-pisha vodoprovodni ochib yuvinar ekan, nazarida, mollar ham uni yomon ko'rib qolgandek, undan o'pka-gina qilayotgandek bo'ldi. Ich-ichidan ezilib: «Endi araqni og'zimga olsam o'lay!» - deya vodoprovodni bekitdi. Sovuqda diy-dirab, ayvonga qaytdi. Dordan sochiqni olib, naridan beri artindi. Mehmonxona derazasiga qalin parda tutilgan, shuning uchun hamon tong otmagandek tuyuldimi, Ikromjon ertasiga kun yoyilib ketganda uyg'ondi. Keyin, kechagi voqealarni esida qolgani bo'yicha eslab va hali katta janjal oldinda ekanini yuzini yana yostiqqa bosdi: «Oh! Qaniydi bo'yi nimadir bo'lsa! «Oh! Kechagi bo'lsa, ha, yo'q - yo'q bo'lsa! Kechagi Bo'ldi. Tur, Ikrom!

Qilg'ilikni qildingmi, buyog'iga ham turib ber endi!» Ikromjon kiyinib, tashqariga chiqdi. «Oh! Bahor!.. Muncha chiroyli bu bahor! Olmalar qiyg'os gullab qolgan! Asalarilar! Ikromboy, shuncha kundan beri qayerda eding? Olamning go'zalligi o'z hovlingda-ku? Yo'q, anavi uychada... Tursunda! O'sha... o'sha tufayli dunyo ko'zingga go'zal ko'ringan! U bor - go'zallik bor, bahor bor! Sen baxtli yigitsan!»

- Hoy, ko'p serraymay, bu yoqqa kiring!

Ikromjon birdan bo'shashib ketdi. «Boshlandi!» - deb o'yladi va butun vujudiga titroq kirdi... Ha, u qachondir, nimalarnidir urib-yanchishi kerak!

Ikromjon ayvon chetidagi choygumni engash-tirib, bet-qo'lini yuvgan bo'ldi-da, ichkariga kirdi. Dasturxon yoziq. Choynak, piyola. Non, oqqand, yog'... Xona iliqqina. Bunda tunuka pechka bor. Tursunoy bugun ham yoqibdi.

Ikromjon to'rga o'tib, pechkaga yaqin ko'rpa-chaga cho'k tushdi. Oldidagi piyolani olib, choyidan bir ho'pladi.

- Qulog'im senda, - dedi. - Gapir!

Tursunoy jimib, dasturxonga ko'z tikdi... So'ng birdan ho'ng'rab yig'lab yubordi. Ikromjon qotib qoldi. O'rmalab uning yoniga bordi. Yelkasini ikkilanib siladi.

- Tursunoy... Jonim, menga qara... bo'ldi endi! Qasam ichaman! Boshqa bo'lmaydi. - Kecha Ikromjon qay ahvolda kelganini o'zi bilmaydi.

Lekin Tursunoy biladi... Shunisi qiziqki, kecha chindan ham uning jahli chiqdi. Ikromjonga achin-madi ham. Faqat Qayum bitta sherigi bilan Ikromjonni olib ketayotganida: «Jon aka, birov bilmasin... Uyatga o'laman! O'ziga kelsa nasihat qilib jo'nating!» - deb qoldi, xolos... Lekin, hozir yig'lab yubordi.

Qiziq, Ikromjon uni silab-siypagani, totli so'zlar aytgani sari battar yig'lagisi kelar, o'zini to'xtatolmas edi.

- Tursunoy?..

- Biz ajrashamiz... Men bu turmushga toqat qilolmayman! - Tursunoy irg'ib turib ketdi. - Aftinigizni ko'rmayin deymen! Ha-ha. Rost... Men sizni hech qachon sevmaganman... Sizga rahmim kelib tekkanman. Siz!.. Meni oyoqosti qilyapsiz endi... Xotinli bo'ldingiz-da! Bolali, uy-joyli bo'ldingiz-da, a?

Ikromjon karaxt bo'lib o'tirar, uning yuragi ham to'xtab qolgandek edi.

- Rosti bilan-a? - dedi sekin.

- Rost! Rost! - Tursunoy shunday deb burchakka, sandiq qoshiga bordi-yu, daf'atan hushyor tortib, uning nima qilishini kutdi. So'ng birdan qo'rqib ketdi: «Ketib qolsa-ya!.. O'zimni o'ldiraman! Men bu ikki ergashma bilan qayoqqa boraman? Otamnikigami?.. Yo'q, yo'q... Axir men bu yigit o'lgurni yaxshi ko'raman-ku? Nega shuni bilmaydi? Nuqul meni xafa qiladi... Menga o'chakishgani o'chakishgan... Miq etmaydi! Ichimdan top!.. Ichishni o'rgandi... Ichganiyam mayli. Kecha ko'zimning oldida ketib qoldi-ya. Avzoyi buzuq uning!.. Yo bittasini topganmi? Yo'g'-e, o'ldimi? Menga qiliq ko'rsatyapti... Ko'rsatib bo'psan! Odamingni topibsan-ku!..»

Ikromjon hamon karaxt edi. «Ha-a. Gap bu yoqda ekan... Rost, menga shafqat qilib tekkan bo'lishi ham mumkin... Mumkin! - deb o'yladi. - O'zi aytdi-ku?.. Bunaqa gap tilidan birinchi chiqishi... E, galvars Ikrom!»

U o'rnidan turdi. Nima qilishini bilmas, lekin turishi kerak edi. Buni ko'rib, Tursunoy yugurib eshik oldiga bordi. Eshikni to'sib oldi.

- Qayoqqa?

- Qoch yo'ldan.

- A? Hali menga do'q qiladigan bo'ldingmi? Hoy, kimsan o'zing? Sizdan so'rayapman... Dadasi, nimaga o'zgarib qoldingiz-a? Nima bo'ldi sizga? Biron kishi aynityaptimi, a? Rostini ayting... Mayli, unday bo'lsa, men o'zim uyni bo'shatib chiqib ketaman...

- Qoch deyapman! - Ikromjon ikki qo'llab boshini ushladi. - Xudo xayringni bersin, ezma meni!

- Men-a?

- Sen...

- Voy tavba! Hali bunday tuhmatingiz ham bormidi? Astag'firullo... Voy, qudratingdan!.. Men aybdor emishman! Men? - Tursunoyning yuragi tagida sirli bir ovoz: «Bas qil» Bo'ldi endi. O'zingni bos!» deb tursa-da, battar xuruj qildi: hali Tursunoy aybdor bo'lib qoldimi? Ana! Tuhmat balosidan saqla xudoyim! - To'xta! - baqirib yubordi Tursunoy. - Kecha seni... bo'shatib yuboring, deb Abdiqayum akadan iltimos qilganim uchun bo'shatdi! Shuning uchun kelding bir mahalda. Yo'q! Men endi toqat qilolmayman!.. - Tursunoy eshikni lang ochib chiqdi. Yana ortiga burildi. - Hozir dod solaymi? A? Tuhmat qilish qanday bo'lishini ko'rsatib qo'yaymi? A?.. Hoy, kecha nima ish qilganingiz yodingizdami?

Ikromjonning fikri tiniqlashib, daf'atan unga samimiy nazar bilan boqdi.

- Yo'q, balki aytib berarsan?

- Aytib beraman... Meni urding! Ha... Guvohim bor! Guvohim - bolalaring!.. Boshimga mushtlading. Tepding!.. Onangni deb so'kding, tiling kesilsin! - Tursunoy turgan yerida chayqalib ketdi. - Voydod, qayerga boray? Kim eshitadi ohimni!.. Dunyo bedarvoza bo'lib qoldi! Voydod!..

Rangi qum o'chib, lablari pirpirab qolgan Ikromjon bir qadam bosib, ostonada tiz cho'kdi.

- Afv et! - dedi va ko'zidan tirqirab yosh oqib ketdi. - Afv etgin, Tursunoy... Bolalarimiz haqi, meni kechir! Kechirmasang, qamat meni!

- Kerak bo'lsa, qamataman ham!

- Rost... Shunday qil! O'zim ham to'yib ketdim... UZR, men odam bo'lolmayman chog'i...

- Hali o'zingizni odam deb... Astag'firullo... Turing o'rningizdan! Erkakka o'xshang munday!.. He, mijg'ov bo'lmay keting! Ikromjon o'rnidan irg'ib turdi.

- Nima qilay? - dedi. - Buyur!

Tursunoy burnini tortib, ko'zlarini yumdi. So'ng eriga, «hozir kelaman», deganday qattiq qarab olib, mehmonxonaga kirib ketdi. Nimyorug' xonaga kirgach, tag'in yig'lagisi keldi. Endi chindan yig'lashni istar edi. Axir, Tursunoy unga, «urding, tepding!» deb mutlaqo yolg'on gapirdi. Ikromjon bo'lsa tiz cho'kib, uzr so'radi... «Qiziq! Tiz cho'ktirish mumkin ekan-a? Boya nima deyayotgan edi? Yo'limni to'sma! A-a!.. Shunday bo'ladi... Xohlasam, maymun qilib o'ynataman sizni... Lekin, bechora qiynaldi chindan ham... Buyur, deb turibdi... «Senga rahmim kelib tegib edim» degan gapimni ham esidan chiqarib qo'ydi! Qo'rqib ketdi shekilli!». Shunaqa! Erkakni jilovlab olamandesang, qo'rqitib ol ekan! Endi Tursunoy nima qilishini yaxshi biladi!

Lekin... Ikromjon qo'rqmasayam bo'lmaydi... Axir, Tursunoy yaxshi biladi-ku, Ikromjon o'z ishini qanchalik sevadi!.. Tilidan o'rmon, tabiat tushmaydi! Undan haydalgan kuni cho'lda qoladi. Axir, Tursunoy da'vo qilsa, haydalib ketishiyam hech gapmas!..

E, xudo! Shuncha yil!..

- Gapiring. Talqon yutdingizmi?

Ikromjon o'zida bor kuch-qudratni ishga sola oldi. O'zini bosa oldi. Ha, bu tarzda - arosat bir ahvolda ketib qolish - nomardlik! Tursunoy ilgariyam achchiq ustida telba-teskari gaplarni aytib yuboraverar edi!

- Tursunoy, bir gapni so'rayman... Men so'ramasimdan burunoq o'zingiz javob berib qo'ydingiz... Lekin yana so'rayman... Iltimos, o'ylab javob bering!

Tursunoy yuragi po'killab, olg'a jildi.

- Xo'sh, - dedi. - Qanaqa savol ekan?

«Meni zarracha pisand qilmaydi» dilidan o'tkazdi Ikromjon va o'sha savolini berishga yana jur'at topdi:

- Meni chindan ham sevmaysizmi?

Tursunoy unga anqayib qarab turdi-da, qah-qah otib kulib yubordi. So'ng burilib, tizzalariga shapatiladi. Ikromjonning og'zi bir zum ochilib qoldi. Keyin asta burilib, zinadan tushdi. Bir, ikki, uch, to'rt... Beshinchi qadamda o'tinxonaga yetdi. Hozir orqasidan chopib keladi! Hozir... Balki Tursunoyning o'zi endi tiz cho'kadi?... Ikromjon ajab bir titroq kayfiyatda shuni istab, oltinchi qadamni bosdi. Yo'q, yiqilish nima! Shunchaki chaqirsin!

- Yo'l bo'lsin?

Ikromjon shart qayrildi.

- Qayoqqa?

- Men savol bergan edim, - dedi Ikromjon, - javobingiz o'shami? Tursunoy... Tursunoy...

«Javobingiz o'shami?» Ikromjon bu gapni nima uchun aytdi? Aytmasa bo'lardi...

Axir, u asta jilar ekan, Tursunoyning o'zi chopib ortidan bormoqchi edi-ku?

- Sizga yoqib tushdimi o'sha javobim?

«Endi bas! Bachkanalik yetar!» Ikromjon tezgina burilib, darvozaga yetdi. Yana eshakning pishqirgani, qo'zining ma'raganini eshitgandek bo'ldi. Nazarida, uy-joy, olmalari, devorlar-u yo'ng'ichqapoyasi ham unga allaqanday xayrlashuv nazari bilan qarayotgandek tuyuldi.

– Hoy!

Ikromjon yana harchand qaramoqchi bo'lmasin, qaray olmadi. Tursunoy turib qoldi ayvonda... U qalt-qalt titrar: «Ketdimi? Butunlay ketdimi? – deb o'ylar edi.

– E, xudo! Endi nima qilaman? Eri tashlab ketipti degan gapni qanday ko'tarib yuraman... Meni tashlab ketadi? Ikromjon-a? Xomtama bo'lma! Tursunoy burningni yerga ishqaydi. Tashlab ketar emish! – Tursunoyning alami kelib, yana ko'ziga yosh oldi. – Nimalar bo'lyapti o'zi?.. Shoshma! Hali qo'rqibgina turgan edi... «Buyuring!» deb turgan edi... Nega birdan?.. Yo'q, u menga o'zini ko'rsatmoqchi! Ko'ramiz... Hali shunday yalintirayki! Qarshimda «buyuring!» deb turgin!.. Lekin o'sha gapni chakki aytdim... Qaydan kallamga keldi o'sha gap?.. Rahm qilib emish! Tavba! Hayronman... Chakki bo'ldi... Hechqisi yo'q!»

Ikromjon katta ko'cha tomon ketib borar ekan, yuragi bo'm-bo'sh va loqayd, shu ketishda tag'in restorangami, somsaxona yonidagi bufetgami borishini his qildi-yu: «Chindan piyonista bo'laman!» – deb o'yladi. Xo'sh, qayoqqa borish kerak? Tog'ga, tog'ga-da!.. O'rmonga!

U ko'chaga chiqqach, burilib, o'rmon xo'jaligiga yo'l oldi. Somsaxona yonidan shoshib o'tib ketdi. Unda odam gavjum!

Bayram davom etmoqda!.. Hamma yasan-tusan-da! Hamma shod-u xurram!.. Tavba! Hayot

qiziq... Aytmoq-chi, Ikromjon bunday garangsib qadam bosmasligi kerak... Abduqayum ko'rsa, «yana ichibdi» deb o'ylaydi... Odamlar ham e'tibor qiladi. Birontasi to'xtatib: «Nima bo'ldi?» – desa, nima javob qiladi? Oilasidan nolib, birovlarining ham kayfiyatini buzadimi? Keragi yo'q! Shoshma! Xo'sh, toqqa ham chiqib ketdi. Keyin, baribir qaytadi-ku tumanga? Shunda Ikromjon ba'zi tanishlarning o'ziga qarab o'tayotganiga diqqat qildi-yu, shart chetga chiqdi. Tog' tomonga ketguvchi toshloq yo'lga tushdi. Bu yo'lda ham odam ko'p... «Muncha ko'p! Kecha bayram edi! Bugun yana ko'chaga toshib chiqishibdi... Bekorchi bo'lgandan keyin shu-da... Yo'q. Axir, nima uchun uyda o'tirishlari kerak? Ikromjon, nohaqsan! Qo'y, kim nimani istasa, shuni qilaversin!.. Lekin sen chetroqda yur!» Ikromjon yo'lning so'l yog'idagi endi asfalt to'shalgan xiyobonga chiqdi-yu, bu xiyobon tugagan joydan ajriqli so'qmoq boshlanishi, so'qmoq to'g'ri Yakkatol chashmasi bo'yiga borishini esladi... E, o'sha Yakkatol taglarida bolalar bilan koptok o'ynardi bir vaqtlar! Yakkatol – qari tol. Jarlik bo'yida. Tanasi kovak bo'lib ketgan. Jarlikning buyog'ida havo stansiyasiga qarashli oppoq imorat bor, bir tomoni jamoa xo'jaligining olmozori. Ikromjon so'qmoq bilan yurib, jarga kirdi. Sohllari past, yemirilib ketgan. Betlarini qariqiz o'tlari bosgan. Oyoqosti nam. Lekin Ikromjon xursand! Bu yerda hech kim yo'q!..

Ikromjon so'qmoq bilan jarlikning havo stansiyasi tomondagi tekis maydoniga ko'tarildi-yu, bir entikdi... Keyin oyoq-qo'li bo'shashib, butun vujudidan madori ketib, turib qoldi. Ne ko'z bilan ko'rsinki, maydonga yo'ng'ichqa sepilgan ekan, yo'ng'ichqazor naq tizzaga uradi. Shudringi ham ko'tarilib ketgan bo'lsa kerak...

Chuchmomasi-chi? Bog'piyozi-chi? Ikrom gangib, parishonhol ko'zlari bilan yo'ng'ichqazorga tikilar, oyog'i ham o'ziga bo'ysunmay, o'tirib qoladigandek bo'lardi... U asta cho'nqaydi... Bir tup yo'ng'ichqani olib tikildi. Hali gullamagan. Yosh ekan. Shundoq bo'lsa-da, uni hidladi. Og'ir, sof, toza bir hidni tuydi... Yigitning tag'in yig'lagisi kelar, lekin ko'zidan yosh chiqmay, faqat qisqa-qisqa entikar edi.

U birdan o'zini yerga otdi. Ancha yo'ng'ichqani bosib tushdi. Qulochini kerib, yuzini ho'l tuproqqa bosdi.

«Oh! Qanday yaxshi!.. Alvado endi, yo'ng'ichqazor!.. Yo'q-yo'q, men o'lmayman. Lekin endi sen men uchun yo'qsan... Tursunoy yo'q – sen ham yo'q!» Ikromjon ancha vaqt shu alpozda yotdi... Keyin: «Bu jinnilik. Ahmoqlik, – deb turib o'tirdi. – Er-xotin o'rtaida gap qochadi-da... Shunda bir-birining og'zidan nima gaplar chiqib ketmaydi! Nahotki, Tursunoy bilan shuncha yil yashab!.. Xo'sh, uydin chiqib ketganim bilan nima topaman?.. Bekor gap! Hechqursa bolalarim hurmati – yashashim kerak. Mayli, Tursunoy sevmasin meni... Nachora! Hayotda aldangan erkak yo ayol yo'qmi? Men ham aldangan ekanman... Baxtim shu ekan... Qiziq! O'sha yo'ng'ichqazor qayerda? Bilmayman... Tursunoyni qachon sevib edim? Bilmayman... U-chi?.. U yolg'on-chi... Mayli! Noma'lum narsalar yo'q bo'ldi. Ma'lumi shu: bizning oilamiz bor. Yashamoq kerak! Ishim, sevgan ishim bor: ishlamoq kerak...»

Ikromjon uyga qaytdi. Tavba! Nahot ketgan bo'lsa Tursunoy? Eshik yana qulfloq! Shu payt muyulishda mototsiklning ovozi eshitildi. Ikromjon burilib qarab, qayum uchastkavoyini ko'rdi. Jilmaydi. U

– Assalom alaykum.

Qayum salomiga alik olmay, mototsiklni chiyil-latib, shu yerdan orqaga burib oldi.

– Chiq! O'tir! – dedi. Ikromjon yana jilmaydi.

– Tinchlikmi?

– Tinchlik.

Ikromjon mototsikl kajavasiga o'tirib oldi. Qayumga yana bir jilmaydi-yu, allaqanday bo'lib ketdi: «Nima gap? Tag'in Tursunoy... Yo'g'-e... Axir... E, Ikrom! Ikrom! Bolasan!.. U seni qutqargan edi-ku! U qamatishi mumkin yana!.. Galvars!» Ikromjon shunday o'ylagan esa-da, baribir ishonmadi o'z o'ylariga. Ammo nima uchun Qayum uni olib ketyapti? Uni izlab yurgani aniq! Ko'rgach, mototsiklni burib oldi. Ikkilanmay: «Chiq! O'tir!» dedi.

Katta ko'cha. Qayum mototsiklni tez haydab borar ekan, Ikromjon endi vahimaga tusha boshladi: «Yana o'sha kamerami?.. Qorong'i xona! Qayum kechirmayman deb edi... Tursunoyning qadriga yetmayapsan deb edi. Lekin u, seni o'lgudek yaxshi ko'radi» degandi ham... Kulgili gap! Bo'пти... Peshanada borini ko'raman-da... Umuman, men yomon odam bo'lsam kerag-u, buni o'zim bilmasam kerak... Lekin Tursunoy ham meni aldab...» Ikromjon birdan o'ylariga barham berdi: «O'ydin foyda yo'q... Rost... Melisaxonaga boryapmiz! Ana, ana... Endi tamom! – yana o'ylay boshladi Ikromjon. – Ishxonagayam xat yozishadi...»

Mototsikl daraxtlar tagiga burilib, xiyobonga kirdi. To'xtadi. Ro'parada katta, qizil, temir darvoza... undan chap tomonda navbatchilar xonasi bor... Unda telefon, divan... To'rida eshik. Eshik orqasida...

– Kir, kir!

Ikromjon bir qadam bosib, divanning narigi chetida boshini egib o'tirgan Tursunoyini ko'rdi. So'ng divan-

ning bu chetida omonatgina o'tirib, hayratlangan ko'zlari bilan to'siq ortiga, unda ikkita stulda qomatlarini tik tutib o'tirishgan tanish militsionerlarga qaradi.

Qayum shaxd bilan stol yoniga o'tib, unda ochiq yotgan qog'ozga o'tkir tikildi. So'ng Ikromjonga o'qraydi-da, shart tortmasini tortib, ikki varaq oq qog'oz oldi. Stolga qo'yib, ustiga taq etkazib avtoruchkani qo'ydi.

- Kel, - dedi Ikromjonga. - Kecha nima voqea yuz bergan bo'lsa, yoz! Esimda yo'q deb tentaklik qilma!.. Har qanday mast odam ham u-bu narsani eslaydi!

Ikromjon o'rnidan turdi.

- Lekin mening esimda qolgani sizga hech narsani anglatmaydi, Qayum aka.

- Baribir!

- Rost aytyapman!

- Bo'lmasam, Tursunoy nimani yozib bergan bo'lsa, shunga qo'shilasanmi?

- Albatta! - dedi Ikromjon. - Bu kishi biladilar... Him, bu kishi nimani yozgan bo'lsalar, shu gap to'g'ri... Chunki shunday bo'p qolgan ekan...

Qayum stoldagi qog'ozni olib tikildi. Biroz ming'illab, o'qiy boshladi:

- ...Xo'sh, «Boshimga urdi... Him, oyog'i bilan tepdi... Otam-onamni haqorat qildi... Bezori! Ichib keladi... Halol ishlashiga ishonmayman...» - Qayum Ikromjonga qaradi. - To'g'rimi? Mana, o'qib ko'rishing mumkin! - U qog'ozni uzatdi. - To'g'ri bo'lsa, to'g'ri deb imzo chek!

Ikromjon qog'ozni oldi. Xotinining xatini tanidi. Yuragi allaqanday bo'lib, to'lg'anib ketdi... «Endi nima deb o'yladi va o'zini dahshat qo'ynida his qilargisi, undan nimanidir

iltijo qilgisi keldi. Shunga barobar Yakkatol yaqinida, yo'ng'ichqazorda o'ylagan qarorini aytish fikri tug'ildi. Ikromjon, qara! Qara unga!.. Tursunoy shunga ilhaq edi! Ha-ha! U erining «tumshug'ini yerga ishqamoqchi» bo'lib keldi. Jahl va ko'zyoshi bilan arznoma yozdi. Biroq endi uning o'ziga qarashini... ko'zlarini ko'rishni istar edi!..

- Bo'ldimi? Ruchkang bormi?

- Bor-bor! - «Imzo cheksam, bari ayblarimni bo'ynimga olgan bo'layan», - o'yladi Ikromjon ichida. «Erim qitmir emas ekan deydi keyin... Imzo cheksam, yuzimga tupuradi!.. E, qarab turibdi menga! Tezroq qo'l qo'ysang-chi!» Ikromjon kissalarini timirskilab, ruchka topolmadi. Qayumga siniq jilmayib, ruchkasiga ishora qildi. Ruchkani olib: «Shunda yozilgan so'zlar to'g'ri! Aybimga iqorman», deb yozdi-da, katta qilib imzo chekdi.

- Marhamat!

Qayum olib, tikildi. So'ng tortmasini shart ochib solib qo'ydi-da:

- Tursunoy singlim, sizga javob! Sizga rahmat, - dedi. - Eringiz qoladi!

Tursunoy o'rnidan turdi. Juda vaqti xush kishidek ro'molini tuzatdi. Asta yo'talib oldi. So'ng:

- Sudga kelamanmi endi? - dedi.

- Ha.

Tursunoyning labi pirpiradi.

- Qachon bo'lar ekan?

- Bo'ladi-bo'ladi.

- Rahmat, akajon... Shu odamni bir jazosini beringlar! Hukumatimizning qonunlaridan aylanay! Rahmat sizlarga... - Tursunoy eshikka yetdi. «Voy, nimalar bo'ladi? Buni kesib yuboradimi? - o'yladi-yu, iyaklari titradi. Labini qimtididi. - Axir... Nima uchun?

To'g'ri, buning aybi bor... Ammo, mendan uzr so'radi-ku! Yo'q, - yana qaysarligi tutdi. - Uydan chiqib ketdi bu! Shu bo'yi uyga qaytib kelmas edi... Endi qo'limga tushdi!»

- Rahmat, akalar, - dedi Tursunoy va qo'qqisidan Ikromjonga qarab baqirib yubordi. - Gung bo'p qoldingizmi? Nimaga gapirmaysiz? Chiqib, qayer-gacha bordingiz?! He sizni!.. Ko'ryapsizlarmi bu odamning kesakday bo'lib o'tirishini! Shunaqa-da! Nomard... Bevafo! Bir adabini yesin!..

«Bevafo!» - Ikromjonning miyasiga nina san-chilgandek bo'lib ketdi. - «Bevafo» dedimi? Men-a!.. Voy-voy! Tursunoy naqadar haq! O'sha ketganimda haqiqatan ham bevafo bo'lardim. Rost... Lekin men boshqa qarorga kelib, uyga qaytgan edim-ku?»

- Kechirasiz, Tursunoy, - Ikromjon tilga kirdi. - Ha-ha... Qariyb bevafoqlik qilgan edim... Lekin hozir fikrim o'zgardi...

- Hozirmi?

- Yo'q, hozir emas... Yakkatolda... O'yladim... Siz meni sevmasangiz ham baribir yashashimiz kerak... Men shu fikrga keldim. Rozi bo'lsangiz, him...

- Rozi bo'lsangiz?!

- Ha-da! - Ikromjon turib ketdi. - Xo'p deng, Tursunoy... O'rtoq melisalar, bizni kechiringlar... Bu oilaviy gap...

- Gapir, gapir, - dedi Qayum. - Sizlarning gap-so'zlaringiz oiladan tashqariga chiqdi... Endi u oilaviy gap bo'lmay qoldi. Yana gaping bormi?

Tursunoy uning yana gapirishini, iltijo qilishini, qandaydir va'dalar berishini kutardi... «Gapir, Ikrom! Bo'l tezroq!» Ikromjon Tursunoyga qaradi-yu, uni qaytadan tanigandek bo'ldi: «O'sha Tursunoy bu! Menga shafqat yuzasidan tekkan...» Ikromjon bir

daqiqaga bugun darvozadan chiqib ketayotgandagi holatiga tushdi. «Bas endi! - der edi ichidan bir ovoz Tursunoyga. - Bo'ldi qil! Shikoyat xatingni ol! Yirtib tashla!.. Axir, bu Ikromjonning-ku? Tag'in ish chappasiga ketib qolmasin... Yo'q, nega chappasiga ketadi? - dedi Tursunoy hushyor tortib ketib. - Agar melisalar yomonlikka oladigan bo'lsa, achchiqdan yozib edim, deyman... Ikromjon hech narsani bilmay - man nima desam, shu to'g'ri, deb turadi... Qutqarib olib ketaman! Shu bilan bir umr o'zimniki bo'lib qoladi...»

- Qo'ying, Qayum aka! - deb yubordi Tursunoy. - Bu odamning shu gaplariyam yolg'on.

Ikromjon shu tobda hech narsani o'ylayotgani yo'q edi. Lekin o'rnidan sapchib turdi.

- Xayr bo'lmasam, - dedi Tursunoyga. - Lekin bilib qo'ying, men hamma vaqt sizga rost gapirib kelganman!.. Ba'zi gaplarni gapirolmay qolgan bo'l-sam, kim biladi, sababi bordir...

Tursunoy yana turib qoldi.

- Kecha urganlaringiz, so'kkanlaringiz-chi? Nega esimda yo'q deysiz? - Tursunoy eriga battar tikildi. Yana lablari titradi. - A, yolg'on gapiryapsiz-ku? - «E, tavba, nimalar deyapman? - ko'nglidan o'tdi Tursunoyning. - Tuhmat-ku bu!.. - Qayerdan miyamga singib qoldi bu gap?.. Hali bu gapni yolg'onga chiqarishim kerak-ku?» - Xo'sh?.. Ana, shunaqasiz! - Bu gap ham og'zidan chiqib ketdi. - Tilingiz yo'q gapirgani!

Ikromjon havo yetishmayotgandek entikib nafas oldi. Qo'llari qaltirab:

- Nega tilim yo'q? - dedi. - Urdimmi - urdim!.. So'kdimmi - so'kdim! Ana, xatgayam imzo chekdim-ku?

Tursunoy qandaydir zavqlanib:

- Ana endi o'zingizga keldingiz, - dedi.
- Voy!.. - Ikromjon o'zini idora qilolmay qoldi. -
Abduqayum aka!.. Jon Tursunoy! Urdim! So'kdim! -
birdan ko'z oldi tumanlashib, qichqirib yubordi: -
Urdim! So'kdim! Tepdim!.. Xotirjam bo'ling! Suddayam
shu gapni aytaman. Til tortmay o'layki - aytaman! -
Ikromjon divanga o'tirib qoldi. Tursunoyning zavqi
bir zum g'oyib bo'ldi. «Nima dedi bu? Suddayam
aytadi?.. Qanaqasiga? Bekor gap! Jinni bo'p qoldi bu...
o'l, Tursunoy! Nimalar qilib qo'yding?.. Ol xatni, yirt,
uloqtir! Yashayman dedi-ku? Yashaydi... Bu yolg'on
gapirmaydi! Meni sevmaysiz emish... Sevaman! Sensiz
menga hayot harom... Bir kun ham yasholmayman
sensiz!.. Otingdan o'rgilay! Mening butun hayotim
sengan-ku!» Tursunoy Qayumga qo'lini cho'zdi.

- Xatni bering.
Qayum unga o'qraydi.
- Nega?
- Bering deyaqman!
- Berilmaydi.
- Unda yozilgan bari gap yolg'on!
Ikromjon Tursunoyga yalt etib qaradi va xuddi
dahshatli bir narsaga ko'zi tushgandek tez surilib,
divanning u chetiga borib o'tirdi.
- Ikrom, xatdagi gaplar yolg'onmi? - so'radi
Qayum.

- Qanaqasiga! Hammasi rost!
- O'ylab gapir!
- Rost-rost!
Tursunoy Ikromjonga burildi.
Ikrom aka!
...era eshigiga qaradi.
...an!

Qayum o'rnidan turdi.

- Tursunoy, bu yerda baqirish mumkin emas...
Boring! Uyingizga boring! Vaqti kelganda, chaqira-
miz!..

- Kelmayman!.. Ey, yo'q, kelaman... Yo'q, menga
qarang, bu xat, axir?..

- Sizga javob!

Tursunoy tashqariga chiqdi. Telbalanib, deraza
pastidagi skameykaga o'tirmoqchi edi, ortidan chiq-
qan militsionerni ko'rib, darvozaga yo'naldi. Ko'cha.
«Nima qilib qo'ydim? Voy, Ikrom! Ikromjon!.. Tur-
sunoying o'lsin!.. Voy, nima qilay? Qaytayinmi? Yo'q!..
Haydashdi-ku? Kiritishmaydi endi...» Qayum chuqur
xo'rsinib, sigareta tutatdi. Xatni tortmadan olib, yana
bir ko'z yugurtirdi. Keyin ensasi qotgandek, yana
joyiga soldi-da, yonidagi militsionerga buyurdi:

- Opchiqing!

Ikromjon Qayumga xayollanib qaradi.

- Bu kamera-chi?

Bunda bir sutkaliklar yotadi.

...Shunday qilib, Ikromjon ikki yilga kesildi.

Tursunoy: «Mendan kechdi endi», deb otasining uyiga
ko'chib ketdi.

1976

BAXTLI BO'LINGLAR

Tashqarida lopillab laylakqor yog'ardi. Zebo
buvisining tanchasida mudrab o'tirar, uning ko'z
oldidan qachonlardir kitoblarda o'qigani yoxud odam-
lar tilidan eshitgani bir manzara o'tar edi: derazalar!
Deraza oynalari lampochkalar nuriga yo'g'rilib
ko'rinadi. Ichkaridagi noz-ne'matlarga to'la stol
atrofida tik turgan odamlar qo'llaridagi qadahlarini
cho'qishtirib, bir-biriga shirin orzu-tilaklar bildi-

rishyapti. Zebo xayolan o'shalar davrasiga tushib qoldi: ana, bittasi Zeboning ham qo'liga qadah tutib, peshonasidan o'pdi. Zebo qarasa, u akasi emish. Ana, yangasi ham uni quchib o'pdi: «Senga baxt tilayman, Zebo! Yangi yil bilan!» – dedi.

Qiz cho'chib boshini ko'tardi. Yoni-beriga qaradi va shaxt bilan tanchadan turib ketdi. Ayvonga chiqdi. Ayvondan to'g'riga, o'z uylariga qarab ketgan yo'lka oppoq, undagi yolg'iz odam qoldirgan izni ham qor ko'mib boryapti. Zebo kalishini kiyib, ayvondan tushdi. Qordagi izlarni tavakkal bosib, pildirab ketdi. Chorpoya ostidan chiqqan it ham cho'zilib kerishdida, qizning ortidan chopdi. Undan oldinga o'tib, ro'paradagi uy ayvoniga chiqib bordi. Zebo nam tortib ketgan dahlizda kalishini yechib, o'ng qo'ldagi xonaga kirdi. Yuziga bo'g'riqqan issiq havo urildi. Cho'yan pechning kulxonasini tozalayotgan onasi qoshida to'xtadi.

– Ena, shaharga ketaman. Akamni ko'rib kelaman! Ona unga hayron bo'lib qaradi.

– Hozirmi? Bayram o'tsin. Keyin borib kelasan. Biznikiga ham bitta-yarimta mehmonlar keladi. Men yolg'izlik qilib qolaman.

– Boraman! – dedi Zebo onasining gapini eshitmaganday. – Hozir ketaman! Nima berasiz, tayyor qiling hozir!

– Otangdan so'ra bo'lmasam. Hali-zamon kelib qoladi.

– Otam rozi bo'ladilar. Menga pul bering! Sandiqni oching...

Ota-ona yolg'iz qizlari bilan qolgan. Ular Zeboning so'zini ikki qilishmasdi. Zebo dahlizga qaytib chiqdi. Narigi xonaga kirdi. Devorlarga ko'z tashlab, to'rdagi shkafni ochdi. Tugundan atlas ko'ylagini, qoziqdan

paltosini oldi. U birpasda kiyinib ham bo'ldi. Palto unga uzunlik qilar, guldor shol ro'mol uni katta qilib ko'rsatar, ichi mo'ynali etikchasining qo'nji keng, qizga yarashmas edi. Ona kirdi, chiqdi. Zeboning qoshida to'xtadi. Nimadir deb to'ng'illadi. Oxiri:

– Borasan dedim-ku! – dedi.

Oradan bir soatlar vaqt o'tdi, chamasi. Zebo shaharga qatnaydigan avtobusda o'tirar, avtobus qorga burkangan qishloqdan chiqib, biyday dala yo'lga tushgan, yo'lning odoqlari oqarib, tumanlanib ko'rinar, go'yo avtobus allaqancha odamlarni olib nomalum, sirli tomonga ketmoqda edi. Lekin yo'lovchilar mamnun, derazalardan olislarga ko'z tashlashadi, bir-biriga qishning yaxshi kelgani, qor ham ayni vaqtida yog'ayotganini aytishadi.

– Ha, qor bo'lmasa Yangi yil bayrami bo'ladimi! – deb qo'ydi Zebo ham. U suhbatga qo'shilmagani uchunmi, gapiga hech kim parvo qilmadi, zero qiz ham ularga parvo qilmadi. Asta-sekin uning xayolidagi manzara – onasining «ertagayoq orqangga qayt!» deya yelkasini silagani, otasining avtobus haydovchisiga ortiqcha pul berib: «Akasining uyiga yaqin oborib tashlang», deya iltimos qilib Zeboni ko'rsatgani, yo'l yoqasida cho'nqayib o'tirgan olaparning allaqanday siniq tovushda hurib qo'ygani – uning xayolidan ko'tarilib, avtobus oldinga jilgani sari qizning fikriyodini tag'in o'ziga tanish, aziz manzara egallab olar edi. Odatda, avtobus shaharga kechki soat beshga qolmay yetib borardi. Bugun esa olti yarimda yetdi.

Tanish ko'cha. Yo'l yoqasida o'sha novcha daraxtlar! Qiziq, shaharda yo'llarga qor tushgani qo'yishmaydi-ya? Yer supurgich mashinalar va yana allaqanday kichkina avtobuschalar u yoqdan-bu yoq-

qa o'tib, asfaltni tozalab ketishyapti. Qor esa bunga o'chakishganday.

Mana, besh qavatli baland imorat. Uning yuqori qavati ko'rinmaydi! Bulut pasayib qolganday.

Zebo allaqanday ichki hayajonda yo'lni kesib o'tdi. U yo'lkaga tushmayoq avtobus ham iziga qaytib ketdi.

Mana, yosh-yosh chinorlar! Barglari to'kilmapti. Shoxlarini qor bosgan. Ana, archalar. Shu shaharliklar qiziq! Tog'dan archa keltirib, uylari yoniga o'tqazishadi. Shularga qarab zavqlanishsa kerak, yoki o'zlarini tog'da yashayotganday his qilishadimi?

Ana, akasi bilan yangasi turadigan imorat. Bu imorat Zeboga yaqin, aziz ko'rinib ketdi. Xuddi o'z uyiga yetganday mamnun bo'lib bir to'xtadi, chap qo'lidagi og'irgina chamadonni o'ng qo'lga oldi. Zinalar. Eshik. Zebo oppoq tugmachani bosdi. Ichkarida qo'ng'iroq jiringladi. Ship-ship qadam tovushlari keldi. Nihoyat, nimadir qitir etdi va eshik ochildi.

- E, Zebo! - baqirib yubordi akasi.

U yaxshi kiyinib olgan, egnida qora kostum, bo'ynida qizil galstuk, oyog'ida yaltiroq tufli. Aka singlisining peshonasidan o'pdi. Yo'lakka qarab qo'yib, eshikni bekitdi.

- Yangam uydami, aka?

- Uyda... kiyinyapti! Sharifa! Zebo keldi! - Oqiljon Zeboga kulib boqdi: - To'g'ri qishloqdan kelyapsanmi?

- Ha, - dedi Zebo ham kulimsirab. - Yangi yilni ko'rgani keldim. Maylimi?

- E! - dedi aka. - Zo'r ish qilibsan-da, singlim! Enam qalay? Boboy tuzukmi? Paltoyingni yech! Etikni ham. Ana shunday. Endi menga ber! Mana bu yerga ilib qo'yamiz. Sovqotibsan-a? Ichkariga o't! Oqiljon hovuchiga yo'talib qo'yib, unga zalni

ko'rsatdi. O'zi chap qo'ldagi yo'lak bilan borib, yotoqqa kirdi. Eshikni zichlab, xotiniga shivirladi:

- Zebo keldi.

Sharifa siniq kulimsiradi.

- Ayamlar yuborishibdimi?

- Yangi yilni o'tkazgani kepti.

Ayol eriga ma'noli tikildi. Er chimirilib, burnini qashib qo'ydi.

- Parvo qilma. Zebo uyda o'tiradi, - dedi.

- Yolg'iz... Qanaqa bo'larkan?

- Him, bilmadim endi... o'tirishga oborib bo'lmaydi. Umarni bilasan, odamlarni saralab chaqirgan. Keyin, umuman, Zebo u davraga to'g'ri kelmaydi.

- Baribir... nimadir qilish kerak. U yolg'iz o'zi o'tirmaydi-ku, Yangi yilni kutaman deb kelgan bo'lsa?

- Him-m, qo'shnilarining ham u tengi qizlari yo'q, - Oqiljon keskin qo'l siltadi. - Bir yo'li topilar. Aytmoq-chi, biz vaqtli qaytamiz-ku? Ikkiga qolmay yetib kelamiz... - U quvonib ketdi. - Umarning esi bo'lsa bir soat o'tirmay turib, «aylanamiz!» deb qoladi. O'tgan yili o'zimiznikida o'tirgandayam shunday bo'lgandi.

- Ha-ya. Unday bo'lishi ham mumkin. To'xtang, unga o'zingiz tushuntirib ayting, men aytolmayman.

- Yaxshi. Kiyin tezroq. - Oqiljon qaytib zalga bordi. - Hozir yangang keladi... Kiyinyapti. O'tir!

Zebo xona o'rtasida qotib turar, burchakdagi odam bo'yi archaga tikilib qolgan, archa bamisoli qo'g'irchoqdek bezatilgan edi.

- Zebo?

Qiz akasiga kulib qaradi.

- Archani yaxshi bezatibsizlar!

- Ha, endi... O'zim yaxshi ko'raman archa bezatishni! Yangang ikkalamiz bezadik. E, bugun uch soat

vaqt shunga ketdi, – Oqiljon allaqanday ma'yuslanib, kresloga cho'kdi. – Endi, bu ishning ham bir gashti bor-da... Zebo akasining hurmati uchun so'ziga bosh irg'ab, stulga o'tirdi.

Yangasi keldi. Bir soatdan keyin Zebo xonada yolg'iz qoldi. Akasi bilan yangasi juda qadrdon bir o'rtoqlari uyiga aytib qo'ygani, o'tgan yili bu yerga kelishgani, bormasalar bo'lmasligi, lekin uzoq o'tirmay qaytib kelishlari va Zebo bilan birga Yangi yil bayramini shu yerda davom ettirishlarini aytib, Zebodan qayta-qayta uzr so'ragan bo'lishdi. Zebo ularning so'zini eshitib turdi-da:

– Yo'q-yo'q, meni o'ylamanglar, akajon. Rahmat, – dedi. – Bilaman. Men ham dugonalarim uyiga chiqirsa, sizlarni boshlab bormayman-ku. Yangajon, boraveringlar. Men uyda o'tiraman. Zeriksam ko'chalarni aylanib kelaman.

– Yoki... Sharifa, shu yerda qittak-qittak qilamizmi? Kelinglar! – U chap qanot devor ostida turgan stol boshiga bordi. Ikkilandi. – Hozirdan-a, Sharifa?

– Ixtiyoringiz, – dedi xotini. Zebo akasi bu ishni o'zi uchun qilayotganini fahmladi.

– Akajon, qo'ying. Vaqtida ichganingiz yaxshi. Kechikib qolasizlar, boringlar! Xayrlashayotib Oqiljon singlisining peshonasidan yana o'pdi. Sharifa ham uning yelkasidan quchib qo'ydi. Akasi bilan yangasining ketib qolishgani Zeboga og'ir botmadi. Qaytaga uyda yolg'iz qolgani bo'ldi. Qiziqib, yana archa qoshiga bordi. Butoq ichib turgan tulkiga tikilib: «O'lmabsiz!» qochib ketdi. «O'z shildirab ketib, archa

titradi. Qiz tezgina qo'lini tortib oldi. So'ng archani o'rab olgan mitti lampochkalarni yoqmoqchi bo'ldi. Hali akasi yoqib ko'rsatgan edi. U izlanib televizor qoshiga bordi. Polda yotgan shtepselni olib, tokka tiqqan edi, qorayib-yashillanib turgan archa lop etib qizardi. Uning shoxlari, butoqlari, barglari orasiga yashiringan lampochkalar bodrab yondi.

Zebo hayajonga tushib, archa qoshiga qaytdi. Undan ko'z uzolmay qoldi: muncha chiroyli!

«Odamlar biladi-ya? Hamma narsani chiroyli qilishadi», deb o'yladi u. Yarim soatdan keyin Zebo uy chiroqlarini o'chirib, eshikni qulfladi. Zinalarni bir-bir bosib, pastga tushdi. O! Ro'paradagi derazalarda chiroqlar yonibdi-ku! Hammasida archa bordir-a? Anavi deraza – qora. Egasi o'tirishga ketgan. Anavi uydayam odam yo'q. Ular ham yangi yilni o'tkazib qaytishadi hali.

U ko'chada qancha vaqt aylanib yurganini bilmaydi. Bo'ralab yog'ayotgan qor tagida junjikib xiyobonda ketarkan, yo'l yoqasida qo'nqayib turgan faner uycha oldida to'xtab qoldi. Uychaning bitta devoriga archa ko'tarib ketayotgan ayiqcha surati solingan. Ikkinchi tomonida quyoncha bilan qo'l ushlab turgan Qorqiz! Uchinchi tomonida kattakon Qorbobo! «Shu yerda archa sotishgan, – o'yladi qiz. – Odamlar olib ketishgan!» U xo'rsindi – tog'da o'z boshiga o'sib yotadigan archalarning bu yerda tanqisligi qizga juda yoqib ketdi.

U joyidan jilgan ham edi, ro'paradan kelayotgan yigit unga urilib ketayozdi. Uning ham qo'lida... archa. Kichkina archa. Ha, birovning uyiga boryapti. Shoshganini qarang! Vaqtida harakat qilish kerak edi. Hali buni bezatish kerak. Beparvo ekan.

Ana, qo'lida zont tutgan ayol shoshib ketyapti. Zebo ko'chada odamlar siyraklashib qolganini ko'rib, qattiq hayajonga tushdi:

Yangi yil o'tib ketmadimi?

Orqaga qaytdi. Yo'li qayoqda? Akasining uyi qayoqda? Qani, shu xiyobon bilan boraversin-chi.

U tez yurib borar, etikcha ichidagi oyoqlari sov-qotayotgani endi bilinar, qo'lini og'ziga tutib kuhrar, lekin jilmayar va antiqa bir joyga borayotgandek shoshar edi.

Qiz shu hovliqishda tanish imoratga yetdi. Zinalar. Eshik. Ichkariga kirib, eshikni yopdi-yu, zalga kirib yig'lab yuborayozdi. Archaga o'rnatilgan mitti chiroqlarni o'chirmay ketgan ekan.

Xona qizarib, juda sirli, juda ham go'zal bo'lib turibdi. Buning ustiga, issiqqina. Zebo shoshapisha yechindi. Kiyim-boshini boya akasi qo'ygan joyga ohista osib qo'ydi. Etikchasini ham yechdi-yu, yangasining oq tuflisiga ko'zi tushdi. Shunda uning hali chiqayotganida qora, laklangan tuflini qog'ozga o'rab sumkaga solayotgani yodiga tushdi. Kulimsirab va zavqlanib, tuflini kiydi. O'ziga o'zi zehn solib, shohona qadam bilan zalga qarab yurdi. Uning ko'ngli tog'dek ko'tarilib ketgan edi. Beixtiyor deraza yoniga bordi. Qor sekinlagani uchunmi, qarshi tarafdagi uylar derazasi yaqin bo'lib ko'rinar, bir necha deraza ortida chiroyli kiyingan erkak-ayollar bor edi. Ana, bittasi qattiq kulib, boshini yigiti orqasiga yashirdi. Anavi uyda yorug' ko'p. Qandilini qarang! O'ntalab lampochka yonib turibdi. I-ya, anavi odamlar nega to'zib qolishdi? Qo'llarida qadah. Bir-biriga qarayapti? Hozir ichishadi... Yangi yil!

televizorga qaradi, oqarib turgan millari «12» raqami us-

tiga borib qolgan edi. A-a, ana u strelka sekundni ko'rsatyapti. Sekund... Uyam «12» ga yaqinlashib boryapti!

Hozir boradi... So'ng asta o'tadi... Yangi yil ham kiradi... Eski yil o'tadi! Qizning yana yig'lagisi kelib ketdi. Hiqillab yana derazaga qaradi. U nega qarab turibdi? Nimani kutyapti? Axir, o'zi ham nimadir qilishi kerak-ku? Nima? Kiyinishi kerakmi? Ustidagi kiyimi, yomon emas. To'g'ri, ko'ylak etaklari yangasinikiga o'xshab kaltamas. Lekin tuzuk. Sochi... turmaklab olsa bo'larkan. Mayli, endi vaqt o'tdi. Nimadir qilishi kerak! Chiroqni yoqsinmi? Unda... ular ham Zeboni ko'rishadi. Yolg'iz ekan deyishadi. Bu ishi to'g'rimas! Axir, u mana shu manzarani – Yangi yil kutish daqiqalarini, odamlarning quvonib qadah cho'qishtirishlari, tabrik qilishlarini ko'rmoqchi ediku! Yana-tag'in... bu manzarani shaharda allaqanday deraza ortida turib ko'rmoqchi edi.

Shu orzusiga yetdimi hozir? Lekin o'zi ham bularga qo'shilishi kerak-ku?! U shoshib stol yoniga bordi. Ha-a! Ana, ichimlik! Ana idishchalar. Unga mana shu narsa yetmayotgan ekan. Yo'q, u icholmaydi. Ichib ko'rmagan. Nafasi bo'g'ilib qolmasin tag'in. Yoki mast bo'lib qolsa, sharmandalik! Akasi nima deydi. Yaxshi emas.

U stoldan oppoq chinni piyolani olgani, oshxonaga o'tgani, chiroqni yoqib, vodoprovoddan piyolaga suv quyib olgani, tag'in deraza yonida paydo bo'lganini sezmay qoldi.

...Ana, odamlar u yoqda...

Zebo qo'lidagi qadahni oldinga uzatdi:

– Baxtli bo'linglar! – dedi. Ko'zlaridan tirqirab yosh chiqib ketdi. – Omon bo'linglar, – shivirladi u va garangsigan ko'yi so'z aytishda davom etdi: – Siz ham,

siz ham... Akajon, siz ham! Yangajon, siz ham omon bo'ling! Ena! – beixtiyor allaqayoqlarga qarab oldi. – Otajon siz ham.

U baxtiyor edi. Uning qo'llari qaltirar edi. Piyolani sekin labiga eltdi-da, muzdek suvni ichib yubordi. Tashqarida qor yog'ar, har bir uy, har bir go'shada bayram. Zeboning akasiyam do'stlari davrasida, yangasi ham o'sha yerda. Yiroqda... qishloqda otanasi ham bayram shodiyonasida. Zebo bu yerda, lekin u hozir o'zini qizg'ish mitti chiroqlar yonib turgan nimqorong'i uydama, o'shalarning davrasida, yo'q, anavi notanish odamlarning, butun shahar, butun qishloq uylarida, chehrasida Yangi yil, yangi baxt zavqi gupurgan odamlar orasida his etib, ularning g'ala-g'ovuri ichida gangib o'tirar, o'zigina ularga baxt-saodat tilab qolmay, ularning ham o'ziga baxt-saodat tilayotgan so'zlarini eshitar, butun vujudi, fikri-zikri, borlig'i bilan bayram, Yangi yil quvonchiga chulg'anib qolgan edi.

Haqiqatan ham kechasi soat ikkidan keyin eshik ortidan qadam tovushlari keldi. Yangasi va akasi boshchiligida bir qancha erkak va ayollar gul-gul ochilib kirishdi.

Bayram davom etdi! Ertalab Zebo qishloqqa qaytdi. Tanish bekat. Avtobus. Tanish yo'l. Dovon. Biyday cho'l. Qishloq. Uylari. Otasi. Onasi. Buvisi. Tancha. Tashqarida qor gupillab yog'moqda. Zebo tancha yonida mudrab o'tiribdi. Uning xayolida kitoblarda o'qigani yoxud yerdan eshitgani boshqa manzaralar...

1976

OTA YURT

(Bo'lgan voqea)

Mansur degan jiyanim bor. Novchadan kelgan, qotma, o'zimga o'xshagan qirraborun yigit. Jamoa xo'jaligida agronom bo'lib ishlaydi. Ishi yaxshi. Lekin qaysi kuni shikoyat qilib qoldi:

– Ariq ustidagi Quadrat boboni bilasizmi? O'shani o'nta echkisi bor. Tokzorga yaqin turadi. Devorning orqasi – uning uyi. Shu bahorda tokzorni aylangan edim. Qarasam, bir tarafi ko'karib qolibdi-yu, bir tarafi qip-qizil, sovuq urib ketganday. Buni nima jin urdi, deb tekshirgan bo'ldim. Sovuq-povuq urgan emas – mol yeb ketibdi! «O'laman sattor, mol kirgani yo'q!» deydi. Axir, ko'rib turibman, mol qiyaratgan. U yer-bu yerga belgi qo'ydim. Ertasiga borsam, yana uch tup tokning sho'rasini yeb ketibdi. Ishga o'tgan yilim shu toklarni ekdirgan edim. Mehnating singsa, daraxt ham bolangga o'xshab qolar ekan. Keyingi kuni yarim kechada ot minib bordim. Bilaman, qorovul go'rso'xta uxlab qolgan. Devordan qarasam, o'ntacha mayda mol toklarni kirtillati-ib yeb yuribdi. Bedapoya marzasida birov orqa o'girib o'tiribdi. Asta otdan tushdim. Uni butaga bog'lab, devordan oshib tushdim. Sekin-asta yoniga borsam, o'sha – Quadrat bobo! Ol-a! O'tirgan joyida uxlayotgan ekan. Yonginasiga o'tirdim. Echkilar tokni qiyratyapti. Bu kishi uyquni uryaptilar! Baraka topmagur pensioner. Pensionerni so'kma, dersiz. Qo'ying, shunaqalari borki, bizda ishlasangiz bilasiz. Oxiri chiday olmadim. Axir, jamoa xo'jaligining tokini yeyapti-ya! O'tini ham emas! Bu cholni na jamoa xo'jaligi, na xalq qiziqtiradi, o'lay agar! Yo'g'asam, shunday qiladimi? Tikilib turdim-da, shappa bo'g'ib, yerga bosdim. Elovsirab qoldi. Rosti, so'kdim. Keyin

qo'yvordim. Anchadan keyin o'ziga keldi. «Turing, milisaga boramiz!» dedim. Yig'laydi, siqtaydi deng. Ko'nglim bo'sh-da. Javobini berdim. Ammo shu toklarni o'stirib berasiz, deb shart qo'ydim. Tokni o'stirolmadi-yu, bir sentner mayiz keltirib topshirdi. Harna-da. Hozir meni ko'chada ko'rsa, otda bo'lsam ham bukilib salom beradi. «Salomalaykum, Rahmon polvonning o'g'li. Yaxshi yuribsizmi?» – deb qo'yadi.

...Mansurning otasi, ya'ni tog'am haqiqatan ham polvon o'tgan. U kishining otasi – bobom ham vaqtida bekning polvoni bo'lgan, hatto, Afg'onistonga borib, u tarafning polvonlari bilan bellashib kelarkan. Inqilob oldida qoqsholdan o'lgan. Zuryod bo'lib onam bilan tog'am qolgan.

II

Mansurjonning hamma ishi joyida-yu, lekin ko'nglida kishi bilmas bir dardi bor. Tog'am urushga ketib, «bedarak yo'qoldi» degan xabar kelgan edi. Boyaqish momom: «Kafan kiygan kelmaydi, kepata kiygan keladi», deb tog'amning yo'liga ko'z tika-tika dunyodan o'tdi. Onam ham yaqin yillargacha yolg'iz ukasining omon qaytishini kutardi. Tog'amni ikki-uch yil kutgach, yangamiz er qilgan. Lekin yolchimagan. Undan chiqib, hozir ukasining uyida yashaydi. Gapgurung ustida u ham tog'amning qachon bo'lmasin kirib kelishini kutayotganini sezar edim.

«Bedarak yo'qoldi». Juda mavhum gap-da! Xullas, jiyanimning dardi ham shu edi. Bir kuni men:

– Mansurjon, bir so'ratib ko'rmaysizmi? O'sha xat kelganiga o'ttiz yildan oshdi. Bedarak ketganlarning ko'plaridan darak chiqdi, – dedim.

– Yo'q-yo'q. Kerakmas, – dedi. So'ng munglanib, aybdordek jilmaydi. – Asir tushib ketgan bo'lsa-chi?

Yo'q. Bu ishodga chidolmayman.

Bobomizning Farmon degan ukasi ham yelkasi yer iskamagan polvonlardan ekan. Lekin bekning polvonlari safiga qo'shilmagan, temirchiligini qilib yuravergan. «Unday mag'rur odam urug'imizdan chiqqanmas», derdi rahmatli momom.

U kishini o'sha mag'rurligi olib ketgan. Bir kuni temirchilikda o'tirsa: «Rais janoblari kelyapti!» deb ovoza bo'libdi. Rais – qozi huzuridagi bir mansabdor, asosan, savdo-tijorat ahlining arzini tinglab, ajrim qiladigan kishi. U bozorga ot o'ynatib kirganda, savdogar-u xaridor rastalardan tushib, ikki bukilib qarshi olarkan. Hamma pastga tushibdi-yu, Farmon polvon do'koni supasida qaqqayib turaveribdi. Kimdir uning etagidan tortib: «Polvon, pastga tushing. Bir baloni orttirmang», debdi ham. Polvon parvo qilmabdi. Rais o'ziga qarashli yasovul va navkarlar bilan bozorga kiribdi. Odamlar bilan so'rashib, ahvollashib o'taveribdi. Farmon polvonga yetganda to'xtab, hayron bo'lib so'rabdi: «Nega pastga tushmaysiz, polvon?» «E, taqsir, – deb javob beribdi temirchi, – siz ham xudoning bandasi, men ham xudoning bandasi. Bandasi bandasiga ta'zim qilsa, farqimiz qayerda qoldi?» Rais navkarlariga: «Ushlanglar. Bandixonaga olib ketinglar!» debdi. Polvon zindonda yotaveribdi. Akasi, qarindosh-urug'lari, muxlislari ham bekka borib yolvorishibdi, xunini so'rashibdi. Bek bir kuni: «Buni rais janoblaridan so'rangiz. U kishi afv etsa, polvon hozir chiqib ketadi», debdi. Ular raisga borishibdi. Rais uzoq mulohazadan so'ng: «Farmon polvonni bozorjoyga olib chiqamiz. Mening xoki poyimni o'pib tavba qilsin. Toki bu ish fuqaroga ibrat bo'lgay, minba'd ulug'lar sha'niga dog' tushirguvchi gumroh ana shunday jazoga tortilajagini tushunib olurlar», debdi. Naql qiladilarki, polvon shartga rozi bo'lmagan. Ikki oydan keyin uni zindonda joyna-

mozga muk tushib yotgan yeridan olib kelgan ekanlar...

Mansur: «Otam asir tushgan bo'lsa... bu isnodga qanday chidayman», deganida shu voqeani esladim. U odamlarning fe'li-atvori menda yo'q. Lekin mana shu jiyanimda bor chog'i.

III

Bultur hayotimda katta bir o'zgarish bo'ldi. O'ttiz to'rt yildan beri birinchi marta ota yurtimga bordim. Otam qo'shni viloyatning cho'ldagi Bulg'ur degan qishlog'idan. Bu yoqqa kelishidan avval u Bulg'urda maorif mudiri ekan. O'sha kezlar qandaydir anglashilmovchiliklar orasida, ba'zi bema'ni odamlarning tuhmati bilan, otamga o'xshash bir necha ziyolining hayoti xavf ostida qolgan ekan. Otam vaziyatni sezib, Toshkentga jo'nabdi. U yerda bir yilcha yashagach, do'stlarining maslahati bilan bu tarafga, onamning yurtiga kelibdi. Ozgina muddat tuman gazetasida ishlagan. Tag'in o'shanaqa gaplar qo'zg'alib, otam... ketganida men ikki yashar bola ekanman.

Otam bilan birga ketganlar qaytib, onamga: «Bandalik ekan, u kishini o'z qo'limiz bilan yerga qo'ydik», deyishgan. Shuni aytishim kerakki, onam tekkan kishi uyimizga kelib yurgan chog'laridayoq unga mehri qo'yib qolgan edim. U kishi bizni nuqul o'z qishlog'iga ko'chib ketishga undar, goho otga mindirib olib ham borar, lekin onam: «Yo'q, men bu joyni tashlab ketolmayman. Bu yerda ota-bobolarim o'tgan. Xilxonamiz shu yerda», der edi. Nihoyat, u kishining o'zi biznikiga ko'chib keldi. Yil o'tmay, men uni ota deb ketdim. Chog'imda, tez bunday deb ketishimning bahi - u kishini juda yaxshi ko'rib qolganim - bizning oilada, men tushunmaydigan otamning nomi tilga kam olinar edi.

Yillar o'tdi.

Men o'z otamni, uning yurti Bulg'urni tez-tez eslaydigan bo'lib qoldim. Lekin buni o'gay otamdan yashirardim, sezdirsam, u kishi xafa bo'ladi: «O'gay o'gayligini qiladi-da, baribir menga farzand bo'lmadi», deb o'ylaydi, der edim.

Dam olish bahonasida bola-chaqamni olib borganimda, bir kech ziyofatdan sarxushroq bo'lib qaytdim. Nima deganimni eslolmayman, bir vaqt hushyor tortib ketdim. Qarasam, otam boshimni silab:

- O'g'lim, to'g'ri o'ylabsan. Ota o'g'il shunday bo'ladi. Puling bo'lmasa pul beray, ota yurtिंगni borib ko'r, - deb turibdi.

Negadir yig'lab yubordim. Nazarimda, shu damdan boshlab bu mehribon odam bilan oramizda bir choh paydo bo'lgandek edi. Bulg'urga bordim. Urug'larim, ammalar, amakivachchalar shod bo'lib qolishdi. «Seni ko'p o'ylar edik. O'sha yoqda bir tirnog'imiz qolgan, deb armonda yurar edik. Amakilaring ham urushga ketib, qaytmadi. Bu yoqda qo'limiz kaltalik qilib, seni izlab borolmadik. Bizni kechir» deb, yig'laganlar ham bo'ldi.

IV

Bulg'urdan qaytib kelgan kunim Mansurjon ham uyimizda ekan. Dasturxon atrofiga yig'ilganimizda, bo'lgan ish bo'ldi endi, deb Bulg'urga borganim va ko'rgan-bilganlarimni aytib berdim. Otam birpas xayolga toldi-da:

- Ajab qilibsan, o'g'lim. Mening ham yuragimda armon qolmaydigan bo'ldi. Shu bola ichida ko'p o'ksinar, deb o'ylar edim, - dedi. Otamning gaplari qulog'imga kirmadi. Ko'proq o'z tuyg'ularimga quloq solar, ularni tahlil qilar edim. Oqibat, hayron bo'ldim: otam bilan oramizda endi hech qanday choh yo'q edi!

Mansur dasturxon boshidan turib ketdi. Biror yoqqa chiqdi, deb o'yladim. Ammo kelavermadi. U yoq-bu yoqqa qaradim - yo'q. Momomning chor-bog'imiz etagidagi bir uy, bir dahlizli bo'sh kulbasi derazasida chiroq shu'lasi ko'rindi.

- Ena, momomning uyida kim bor?

- Hech kim, - dedi onam. - Bo'sh. I-ye! Chiroq yonyaptimi?

- Siz qimirlamang. O'zim borib kelaman, - dedim. Haqiqatan ham momom qazo qilgandan beri uyida birov yashamas, Mansur bir-ikki oy ayvonda yotib turib, uylangach, joy qilib ketgan edi. Bu uylar keyin qurilgan. Asl uyimiz o'sha! Onam ham, tog'am ham o'sha uyda tug'ilgan. Keyinchalik u yerda momom bilan Mansur yashadi, goho men ham borib yotardim.

Ko'nglim g'alati bo'lib, har xil xotiralar yodimga tushib, uyga yaqinlashdim. Bir necha yildirki, bu uychaga kirganimni bilmayman. Biroq hozir qayerda tosh turtib chiqib turibdi, qayer chuqurcha - ixtiyorsiz bir tarzda bilib, shunga mos qadam tashlab borardim. Mana, supa. Tarnovdan oqqan suv supaning lablarini yemirib yuborgan edi. Hamon shunday bo'lsa kerak. Ana, yog'och karavot. Men ham shu karavotda, momomning yonida yotardim. U dam Mansurning, dam mening boshimni silab, hangomalar aytib uxlatar edi.

Ana, ayvon boshida o'choq. Unda bobomdan qolgan mis choydisha choy qaynatilardi. Momom choynakka choy damlagach, cho'g'ga qo'yar, jo'mragidan pirqillab suv tosha boshlasa, qozonsochiq bilan tagini artib, dasturxonga keltirar edi. Dasturxonda turshak, olmaqqoqi, shaftoliqqoqi, yong'oq, patir bo'lardi. Biz nonni choyga bo'ktirib yer edik. Momojon! Xotira mulkim! Eng aziz, go'zal daqiqalarim siz bilan o'tgan. Hayotni sizning ko'zingiz bilan ko'rganman! Sizdan bir umr minnatdorman, momoginam.

Derazadan qarasam, Mansur palosda o'tiribdi. Oldida qandaydir surat. Bir qo'lini yerga, birini beliga tirab, suratga tikiladi. Sekin eshikni tortdim.

- Kim u? - deya bo'g'ilib baqirdi u.

- Men, men, - dedim. Eshikni ochib kirdim. Tanish hidlar dimog'imga urildi.

- Nima qilyapsiz, Mansur?

U menga loqayd nazar tashlab, suratga ishora qildi. Egilib qarasam - tog'am! Qora choponda, ko'kragi ochiq. Sochi olingan. Kichkina murti bor. Tog'am bu suratni urushga ketishdan bir kun oldin oldirgan ekan. Momom borligida deraza bilan eshik o'rtasida, devorga osig'liq turardi. Tavba! Nega ilgari tuzukroq qaramagan ekanman! Bu odam mening tog'am-ku! Hozir hayot bo'lganida meni jiyanim deb suyardi. Tog'ajon, biz ko'p narsalarni o'z vaqtida emas, keyin suyamiz shekilli... Ko'kragi ochiq. Qandaydir chapaninamo. Lekin mardligi, yigitligi mana men deb turibdi! Urush yedi bu odamni.

Mansurga qaradim. Daf'atan uning yuragidagi pinhoni dard yodimga tushdi. Endi yomon ta'sirlanib ketdim. Mansurga yana tikilib qaradim. Chehrasida alamzadalik ifodasi namoyon edi.

- Mansur! - dedim. - Bu o'tirish yarashmaydi sizga! Men tog'amning asir tushib ketganiga ishonmayman. To'g'ri, yarador bo'lib, o'zi bilmay asir tushib qolganlar bor, albatta...

- Yo'q! - dedi u. - Erkak odam asir tushmaydi!

- Shu tobda o'z darajangizga munosib fikr qilmayapsiz.

- Men o'z fikrimni aytyapman.

- Bo'lmasa, nimadan qo'rqasiz? So'rang, surish-tiring.

U suratni olib o'rnidan turdi. Joyiga ilib qo'ydi.

- Ketdik.

Mansur tanchada yonib turgan, momomdan qolgan yettinchi lampani tepasidan puflab o'chirdi. Chiqdik. Atrof zim-ziyo, pastga tushib, o'ngga burildi. Uyimiz esa ro'parada.

- Qayoqqa? - dedim.

- Men bir... - U chaynalib turgach, nihoyat aytdi: - Shu... opamni bir ko'rib kelay...

U yangamiz er qilib ketgani sababli hamon uni yoqtirmas, yangam o'rtaga odam qo'yib, necha marta «yarashtiringlar», degan, onam ham Mansurga ko'p marta: «Qo'y endi, jigarim. Onangdayam ayb yo'q. Taqdir ekan, yarash», degan, lekin Mansur u kishi bilan, hatto, gaplashishni ham istamas edi.

- Shunday qiling, Mansurjon. Hayotda hamma narsa bo'ladi. Urush aybdor, - dedim.

U yerga tikildi. Shu bo'yi burilib, bog' oralab ketdi.

V

Bahor bayramini Toshkentda bola-chaqam bilan o'tkazib, tug'ilgan yurtimga jo'nadim. Bu yoqda yana bayramlar ko'p. Yo'lakay Bulg'urga ham tushdim. Ammamlar, amakivachchalar - barchalari xursand bo'lib ketishdi. Endi ular: «Yo bizni ham o'sha yoqqa olib bor, yo ularni bizga ola kel. Bordi-keldi qilaylik», deb qolishdi. Bulg'urdan chiqayotib, ko'nglim ko'tarilib, bag'rim kengayib ketganini his qildim. Bu ko'nglimga ona yurt ham, ota yurt ham sig'ar ekan. Sig'ibgina qolmay, bag'ringni kengaytirib yuborar ekan.

- Mansur qalay? - dedim onam bilan so'rashar-so'rashmas. - Ota, Mansurning kayfiyati qalay?

Ular bir-birlariga qarab, so'ng bir-birlariga gap bermay:

- Choshgohda bir ko'rindi. Kayfi bor edi chog'i... Yana chiqib ketdi. Lekin onasi bilan yarashgani yaxshi

bo'ldi-da. Momongning uyiga ko'chirib kelmoqchi. Nasib bo'lsa, balki o'z uyiga ko'chirib ketar... Kayfiyati tuzug-u, biz bilan yaxshi gaplashmadi, - deyishdi.

Yangamiz bilan yarashgani yaxshi. Ammo... Choy-poy ichib, dam olgan bo'ldim-da, ko'chaga chiqdim. Toshkentdan yilda bir kelgan tanishi yo sinfdoshini ko'rganlar nima qiladi? Buning ustiga, bugun 9-may - bayram kuni!

Restorandan chiqib, istirohat bog'iga o'tdik. Ko'chada maktab tomon ketayotsak, taxta ombori oldida odam gavjum! Qandaydir haykalning ustidan surp chodirni tushirishyapti. Atrofida o'quvchilar ko'p. Ko'pining qo'lida lolaqizg'aldoq.

Qayerda bo'lmay, Mansurni surishtirdim. Idorasiga, bo'limlarga telefon qilib, uni qidirib ham kelishdi. Mansur hech qayerda yo'q edi. Do'stlarim meni kuzatib qo'yishdi. Darvozaxonada ham biroz gaplashib turdik.

- Haykal yaxshi bo'пти, - dedi Bo'ronbek degan sinfdoshim. - Faqat bir jihati menga uncha yoqmadi. Noma'lum soldat deyilgan, bu to'g'ri-yu, shu... haykal o'zimizning tog'lik yigitlarga o'xshamabdi-da.

Har kim har xil fikr aytdi. Oqibat - qishloqda haykal o'rnatilishining o'zi yaxshi gap, deb xayrlashdik. Mansurdan ko'nglim alag'daligi uchunmi, uyda uzoq o'tirolmasligimni sezardim.

- Ena, Mansurdan darak bormi? Darak yo'q? - Momomning uyiga yo'l oldim. Nazarimda, Mansur uyda yotgandek tuyuldi. Chiroqni o'chirib yotgandir, deb o'ylab supaga chiqdim. Derazadan qaradim. Eshikni ochdim. Gugurt chaqdim. Uy bo'm-bo'sh. Aytganimdek, uyda o'tirolmadim. Yana ko'chaga chiqib ketdim.

Qaytib kelayotsam, birov salom beradi. Qarasam,
Qudrat bobo!

- E, salom! - dedim. - Rahmon polvonning o'g'lini ko'rmadingizmi?

- He, - deya chol kulib qo'ydi. So'ng hovliqdi: - Nima edi?

– Yo‘q, ko‘rdingizmi bugun?

- Shu... qayerdayam... Qizilning boshida ko'rdim shekilli. Otlq edilar. Gilamday ochilgan lolaqizg'aldoq ichida turgan ekanlar. Men bilan yaxshi so'rashdilar...

- Boboy, u menga jiyan bo'ladi, bilasiz.

- Albatta, albatta.

- Shuni menga topib berasiz endi.

Tong qorong'isi ekan. Birov chaqirdi. Boloxonadan *chiqsam*, darvoza tarafda o'sha Quدرات bobo. Qo'li *bilan meni* imladi. Kiyindim, tushib bordim.

Ha?

– Mana buni ko'ring.

— Mana buni ko'ring.
Bir surat berdi. Tikildim. Qandaydir marmar ustun,
atrofida o'zbeklarga o'xshamaydigan kampir, chollar,
yosh bolalar.
— Nima bu?
— Ikki yoq-

Nima bu?

Nima bu:
Vayshiroq qarang.

dim. Ne ko'z bilan ko'rayki, marmar ustun - halok bo'lgan askarlarga qo'yilgan yodgorlik bo'lib, unda yozilgan, to'rinchisi - «Ormonov Rahmon» ta'zim choh va bolalar - ruslar. Komissarlikdagilar tushdim.

- Buni qayerdan topdingiz?
- Yonida yotgan ekan.
- O'zi qayerda?
- Hozir ko'rasiz.

Qudrat boboga ergashdim. Ko'chaga chiqdik. Chol
meni maktabga boradigan yo'lga boshladi. Yog'och
omborga yetmayoq:

– Ana, ana! – dedi.

Mansur soldat haykali tagida, marmar zinada bo-
shini haykalning poyiga qo'ygancha yotar, yonida
bog'lanmagan bir dasta lolaqizg'aldoq bor edi...

1978

KIMSASIZ HOVLI

– Oy borib, omon kel, bolam. Sendan boshqa suyanchig‘im yo‘q... – Umar aka o‘g‘li Ummatning ko‘k-siga peshanasini ishqab-ishqab yig‘lar, Hosila opa uning yelkalarini silab-siypar edi.

– Ena! Ota deyman! Urushga ketayotganim yo'q-ku, kelaman! – derdi Ummat g'ashlanib va allanechuk quvonib.

– O, bolam, meni!..

– Tez-tez xat yoz!

Mashinalarga chiqishga buyruq berildi. Ota-onaning gaplari ado bo'lmay og'izlarida qoldi. Ummat ularning bag'ridan chiqib, mashina kuzoviga intildi. Askar yigitlar allaqachon o'tirib olishgan edi. Mashina ham Ummatning chiqishini kutib turgandek jildi. Umar aka bilan Hosila opa ham boshqa ota-onalar qatori orqaga qaytishdi. Umar aka shalog'i chiqqan «Volga»siga kirib o'tirdi. Hosila opa ham joylashgach, sekin, qo'llari qaltiragan holda haydab ketdi. Shu kuni ular ishga chiqmadilar. Ummatjon harbiyga ketmas

bo'lsa, turgan gapki, magazinda bo'lishardi. Er-xotin dam olish kuni nimaligini bilmasdi: birlamchi, ishni sevganlaridan. Ikkilamchi, omborda, magazin ortidagi omborda qancha mol bor! Uni Barbosga ham ishonib bo'lmaydi. Nima, bir itni bir narsa berib o'ldirish qiyinmi? Qorovul Qadambek piyonista bo'lsayam sergak, lekin baribir... ichuvchiga ishonib bo'lar ekanmi!

Xullas, bugun Umar aka bilan Hosila opaning necha-necha yillar davomida birinchi marta dam olishga chiqqan kuni edi. Ummatjonning ketishi kerak bo'lib qoldi-da. Yo'g'asam-ku... Ular hovliga yetishdi. Hosila opa temir darvozani ochib kirdi. Ichkaridan o'tib, g'ishtin garaj eshigini ochdi. Umar aka mashinani ichkariga qo'yib chiqdi. Hovlidagi g'arq pishib turgan bir tup xurmo tagiga - eski chipta kresloga o'tirib, boshini egdi. Hosila opa garajni yopib, erining qarshisida turgan boshqa kresloga xo'rsinib cho'kkan ham edi, ancha narida - Ummatjon bilan Qadambek yasagan yog'och katak oldida cho'zilib, o'zlariga loqayd tikilib yotgan Jekka ko'zi tushdi-yu:

- Voy-voy! - deb chayqaldi, - Siz-da, o'zingiz-da! - dedi eriga. - Shuni opqolsa bo'lardi...

- E, aljima, - dedi Umar aka ijirg'anib. - Haliyam aqling kirmadi-kirmadi-da. Tuman kotibining o'g'li ketayotganda, hazilmi senga...

- Hoy! - Hosila opa kreslo suyanchig'iga musht urdi. - Nega meni nuqul aqlsiz deysiz? A! Axir, o'ylab ko'ring o'zingiz...

- Uf! Yana o'sha gap... E, men o'lay!.. - Umar aka o'rnidan turib ketdi.

- Sizniyam topganingiz shu.

- Bo'ldi-bo'ldi-i! Hozir shu gaplarning vaqtimi? Hosila opa jimidi. Yana ko'zi Jekka tushdi.

- Uning yotishini ko'ring! Voy...

Umar aka itga gangib tikildi. So'ng qoshiga borib cho'nqaydi. Boshini siladi. It tumshug'ini yerga cho'zib, ko'zlarini xiyol yumdi.

- Shuyam xafa-ya! - dedi Umar aka.

- Xafa bo'ladi-da! Egasi ketdi!

- Bunga bir nima berish kerak... Tashvish bilan bo'lib, itni och qoldirdik.

- E-e... O'zingiz bering.

Umar aka ko'ksini uqalab, o'rnidan turdi.

- Unday dema, xotin. Zamon tinch. Hosila opa tag'in yig'lay boshladi:

- Baribir-da...

Umar aka, nihoyat, qaddini rost tutib, temir panjarali derazalar tagidan eshik tomon ketdi. Yo'l-yo'lakay axlat paqir ichida tikka turgan supurgini olib, yotqizib qo'ydi. Uvalangan raxlari chaplab yamalgan sement zinadan ko'tarilib, yomg'ir suvidan bo'yog'i ko'chib ketgan eshikni qo'sh kalitda ochib kirdi.

Yo'lakda o'zini ancha bardam sezdi. Qandil chirog'i yoqig'li qolgan ekan. Yon devorlarning zarhal rangda tovlanishi, to'rdagi eshikka tutilgan yapon ajdahosi og'zini ochib turgan harir pardaning jimjimalari, poldagi cho'g'dek gilam uning ko'ngliga allaqanday tasalli bergan bo'ldi. Keyin, u nimaga kirganini eslagandek, shoshib tufisini yechdi-da, devorga o'rnatilgan qizil telefon apparatini ko'tarib, tagidan bir juft kalit oldi. To'rdagi eshikka yaqin chap eshikni ochdi. Birpasdan keyin u parq-u to'shakda, chetlariga moslab buklangan yashil, silliq, yaltiroq ellik so'mlikdan bir talayini kaftida silab o'tirar, lekin ko'zlari yoshli edi.

Allanarsani taqir-tuqir tushirib-tepib, Hosila opa kirib keldi.

- O'tiribsiz.

Umar aka behol bosh irg'adi. Hosila opa erining qo'lidagi yashil pullarni ko'rib, tilla tishlarini shimib o'ylandi.

- Shu pul tuzuk, - dedi. - O'ntaliklaringiz yaramaydi. O'tgan oqshom sandiqni ochsam, ichida mita yuripti. Kim biladi hali...

Umar aka xotiniga olayib tikildi.

- Rostmi? - dedi asta.

- Ko'ring o'zingiz!!

- Uf-f.

Pullarda mitti-mitti hasharotdek dog'lar ko'rinar, ular juda beozordek edi. Umar aka sandiqqa engashdi-yu, xotiniga ma'noli qarab: «Bor!» dedi. Hosila opa tashqariga chiqdi. G'uborli osmonga, temir darvozaga tutash devorga qo'shilib o'sgan tolning sap-sariq barglariga ko'zlari qadalib o'tgancha, shippagini oyo'g'iga ilib-ilmay yo'lkaga tushdi. Xonaga qaytib kirib:

- Hech kim yo'q, - dedi. - Lekin shu tolni kesish kerak. Ko'chadan bir sakrasa, qo'li yetadi kishining...

Umar akaning qulog'iga gap kirmas edi: u yumshoq tumbada - oyoqlari orasida uyulgan dasta-dasta pulga termilib o'tirardi.

- Shular, bir qarasang, oddiy qog'oz-a. Gugurt chaqsang, yonib ketadi, - dedi, nihoyat.

- Aljimang. Aljib qopsiz.

- He-ye, xotin! - Umar aka qo'llarini tizzasiga tiradi. - Ha, aytmoq-chi...

- Nima, «aytmoq-chi?»

- Bir nima demoqchi edim.

- It! - deb yubordi Hosila opa. - Shuning boriga shukr.

- Ha... Vey, nimaga ovqat bermayapsan haliyam? Yana esli deydi o'zini.

- Xo'p, bularni... - Hosila opa pul uyumiga tikildi-da, birdan titkilay ketdi: pachkalarni olib, o'ng-u

so'liga qaraydi. Negadir hidlab ham ko'radi. Ba'zi dog'li, ezilganlariga ko'zi tushsa, burnini jiyiradi. - Baribir, - dedi keyin, - elliktalikka aylantirish kerak.

- Ahmoq, o'ntalikda gap ko'p! - dedi Umar aka. - Bor. Itga qara.

- Sob qo'ying joyiga.

Umar aka bosh irg'ab, tag'in engashib oldi. Bu pullar unga... ularga osonlik bilan kelmagan. Odamlarni aldashning o'zi bo'lmaydi, har daqiqada yuragingni hovuchlab turasan; OBXSS bor, militsiya, jurnalist degan bir balolariyam bor... To'g'ri, ayrimining tomog'iga tashlasang, labini yalab chiqib ketadi. Lekin shundayam qo'rqib turasan: ko'nglida nima bor - kim biladi. Oddiy xaridorlarning ichidayam olasi uchrab turadi. Bu pullar o'z-o'zidan kelmagan, shuni deb er-xotinning umri sovurildi hisob...

Qurib ketgur ayrim baza boshliqlari yomon-da! E-e, hammasining og'ziga bir narsa tutishga to'g'ri keladi, hatto, yuk ortuvchisi ham umidvor.

- Hoy, Jek ovqat yemayapti.

- Nimaga?

- Men qaydan bilay! - Hosila opa shunday deb, yana ko'ziga yosh oldi.

- Ummatjon bo'lsa...

Umar aka shosha-pisha pullarni sandiqqa tashladi.

- Shubangni ol! - dedi jahl bilan. - O'shani chiqarganing uchun bunga haligilar tushgan!

- Qish kelyapti deb...

- Baribir kiymaysan-ku?

- Uyda kiyaman!

Umar aka miyig'ida iljayib, chiqib ketdi. Hosila opa yoshligida o'yinchi bo'lgan. O'shanda rosa kiyinib yurardi. Umar akayam uni o'sha kezlar rosa o'ynatgan o'z doirasiga... O'shanda u kishi... yosh yigit - doirachi edi. Odam boshida tutgan kasbini unutilmas ekan.

Hosila opa ba'zan xushi kelganda, ya'niki, mo'may pul **qo'lga kirganda**: «Bitta cherting-e, yigit!» deb qoladi. **Umar aka** childirmani tizzasiga tirab qo'yib, bilagidan chiqqancha qotib qolgan qiyshiq qo'li bilan chaladi. Otasi doira chalib, onasi o'yin tushganda Ummatjon yotib-yotib kulardi. Bular xafa bo'lishmasdi. Ummatjonning kulgisi beg'ubor edi. Uning kulgisi sabab bularning zavqi oshardi. «Cherting-e, yigit!» – derdi Hosila opa battar avjlanib.

Jek hamon tumshug'ini cho'zib, ko'zlari mo'l tirab yotar, oldidagi sirli kosada turgan kolbasa kesimlariga qaramasdi. Umar aka tag'in uning boshini siladi. It quloqlarini bo'yni tomon pasaytirib, ko'zlarini xiyol yumdi, xolos.

– Tavba! – Umar aka inqillab o'rnidan turdi. – E, xotin! Qorni ochsa, yeydi.

– Ha, men ham shuni o'ylab turibman. Yo'q, Jek boshqa qaytib ovqat yemadi. Hafta oxirida o'ldi. Umar aka bilan Hosila opa Jekning o'limidan qattiq qayg'urishdi. Ummatjon Jekni yaxshi ko'rardi. Ketar oldidan iti bilan rosa yalashib-yulqashgan, hattoki katagini ham yangilab bergan edi.

Bu fojiani unga sirayam bildirmasliklari kerak: xafa bo'ladi, tag'in xafachilikda biror ishkal chiqarmasin. Har qalay, bu ahvolning ham tabiiy chorasi to'pildi: magazin omboridagi Barbosning bir bolasini Ambek orqali topib keltirdilar. Ajab! U Barbosdan lekka ko'proq o'xshab ketardi. Hosila opa ni aylantirib tikanli sim bilan o'ratdi. nimasi bilandir qamoqxona bir nima deb bo'lmaydi. ... Endi bular

tarixidan ikki shingil so'zlash ham mumkindir. Umar aka o'n olti yoshida otasini poyezd bosib ketgach, undan meros qolgan doirachilikni kasb qilgan – tumandagi xalq teatrida biroz ishlab, keyin sayoq otarchilarga qo'shilib ketgan edi. Ko'p yurdi, ko'p topdi, topganini sovurdi. Albatta, u pullar suyuq ayollar yo'lga ketdi. Bu orada Farhod kanali qurilishida ham bo'ldi. U yerda do'kondorlik qilib yurganida, bor molini bir kavkazlik oshnasi urib ketib, o'zi u sovg'a qilgan bir papog'-u bir xanjar bilan qoldi. Xayriyat, sog' chiqdi. Keyin yana doirachilik...

Ittifoqo, bir qish muzda sirg'alib yiqilib, qo'li bilagidan chiqib ketdi. Tabibga soldirgan edi, qiyshiq bitdi. Keyin to'g'rilataman deb nogiron qilib qo'ydi.

Bu uning uchun fojia bo'ldi: doirani ilgarigidek zo'r chalolmas edi... O'shanda bir o'yinchi qizga ko'ngil berib, u – «tegarman», bu – «olarman» bo'lib yurgan edi. O'yinchini topish osonmi! To'y ko'p mahali edi. Izlab-izlab ma'shuqasi xizmat qiladigan otarchilarni topdi. Lekin qiz ketib qolgan ekan.

Tavakkal qilib, uyiga borgan edi, bir po'rim bilan o'tirgan ekan. Uni «erim» deb tanishtirdi. Umar indamay chiqib ketdi. Tentirab yurib, shu tumanga kelib qoldi-da, ochning ko'ngli holvaga ketibdi degandek, qo'g'irchoqlar do'koniga kirib qoldi. Qarasa, mudira ko'ziga tanishday. Bir zamonlar o'z doirasiga o'ynatib yurgan Hosilaxon...

So'rashdilar. Umar unga ahvolini aytdi. U do'kon ichkarisiga kiritib, oldiga ul-bul qo'ydi. Ishdan keyin, biroz-birozdan ichishdi. Keyin Hosila dangaliga shunday dedi:

- Menga uylanasanmi? Umar o'ylandi:
- Odaming yo'qmi?
- Aftimga qara.

Ertasiga Umar unga uylanar bo'lib, shart qo'ydi:
– Oyog'ingni qiyshiq bossang o'lasan!.. Keyin, meni
«siz»laysan.

Hosila yiqqan bisotini sarflab, ancha tuzuk to'y
gildi. Umar uning bir xolasidan qolgan hovliga «yi-
g'ilib» bordi. Keyin, Hosila to'yda bosh bo'lgan ma-
gazin direktoridan iltimos qilib, erini ham qo'shni non
do'koniga ishga oldirdi.

Umar savdo ishidan xabardor edi, eplab ketdi.
Oydan oy, kundan kun o'tib, bular bir magazinda
ishlay boshladilar. ...Ummatjon besh yoshga kirganda,
Hosilaga hozir ishlayotgan magazin direktorligi tegdi.
Saldan keyin direktorlikni erining nomiga o'tkazib,
boshqa hamma ishni o'z qo'lga oldi. Magazin katta -
Uchta bo'limi bor: birida mebel sotiladi, birida -
gazmol, yana birida - ro'zg'or buyumlari. Qo'llarida
o'zlaridan bo'lak yana uchta qizcha ishlaydi. To'g'ri,
bu magazinni olish oson bo'lmadi. Hosila bultur urilib
ketgan shahar savdo boshlig'iga ko'p narsa va'da
qilgan edi: uni uzguncha bo'lari bo'ldi.

Lekin, keyin... Ular ishga pishiq-puxta edilar:
ikki savdo xodimining tili bir bo'lsa, ko'p ish qilsa
bo'larkan. ... Qisqasi, ularning imoni ham, umrlari
ma'nosi ham pul bo'lib qoldi. Planni bajarish - birinchi
navbatda, albatta. Biroq magazinga borishdan maqsad -
bugun nima tushadi, degan talabni qondirish, xolos.
Biroq ular kamtar, ko'rinishda kamsuqum, ko'pchilik
o'rtasida ko'zga tashlanmasdi ham. Qadambekni
aldab-suldab hayhotdek hovlisini sotib olishgach, endi
orzu-havas ko'yiga tushdilar: pishiq reja bilan imorat
qilishdi. Darhol uning atrofi xom g'isht bilan o'ralib,
ament suvoq qilindi. Imorat bitgach,
mir panjaralar o'rnatildi.

...Bu yoqda Ummatjon o'sib kelardi. Endi ular
boshlashdi. Pul, pul, pul... Uning yo'lida vijdon,
andisha, odamiylik - sariq chaqa. Agar ularning moli
tekshirilsa, shu tumanda emas, qo'shni tumanlarda
ham «yomonotliq» bo'lib, bir «Jiguli»ni varillatib
yurgan manman degan olifta magazinchining molidan
o'n chandon ko'p chiqadi. Lekin bular kamtar - faqir:
xaridorlar bilan yetimchadek muomala qiladilar.

Ular kulgini yaxshi ko'rishadi. Kunduzlari ishlab,
tunlari totli suhbat asnosida, kimni qanday «tushir-
ganlari», kimga chap berganlarini aytib, xaridorlarning
ustidan kulishadi. O'zlari dono, aqlli. Chunki ular
pul topish yo'lini bilishadi. Ularning pullari bor!
Keyin... istiqbol haqida shirin xayol surish boshlanadi.
Ummatjon! Ummatjon!..

Mana, Ummatjon harbiyga ketdi. Uning iti ham
o'ldi. O'rniga keltirilgan kichik Jek gurillab o'syapti...
Er-xotin esa magazinda: xaridorlarni aldashyapti,
ular ustidan kulishyapti... o'zlariga ola qaragan bitta-
yarimta shubhali «xit»ning ko'nglini ham ovlab,
keyin shubhalari qiynog'ida ham qolishyapti. Endi
ularning ashaddiy dushmanlari - OBXSS odamlari yo
militSIONERlar yoki jurnalist, yoki shubhali shaxslargina
emas... Ular hammadan qo'rqishadi.

...Ummatjon ketgandan beri bir yil o'tdi. Undan xat
kelib turipti. Xizmati chegarada. «Sizlarni sog'inaman.
Lekin bu yerda qolib ketishim ham mumkin», deb
yozadi. Keyin, albatta: «Mahallaga salom, Qadambek
boboga salom... Jekka salom!» deydi. Umar aka bilan
Hosila opaning quvonchlari!.. Keyin uning «qolib
ketishim ham mumkin» degan gapidan g'oyat hayron
bo'lishib, bir-biriga tikilib qolishadi.

Holbuki, Ummatjon bolalikdan ota-onasini hayron
qoldirishni yaxshi ko'rardi. Ba'zan shkafga kirib olib,

ularni kunlar sarson qilar, keyin chiqib, qah-qah urib kulardi. E'tirof etish kerak: u soddadil, qing'irlikdan yiroq yigit edi. Bular kabi ota-onaning bolasi unday bo'lmaydi, deb o'ylash mumkin. Lekin gap shundaki, Umar aka bilan Hosila opa ko'pchilikda qoldirib yurgan «yaxshi» taassurotlarini o'g'illariga qoldirishni istamaganlaridanmi, o'z qing'irliklarini Ummatjondan zinhor yashirishar, bolaning nazarida, ota-onasi sutdek oq, musichadek beozor edi. Ha, ular qanday kamtar, kamsuqum. Ishdan boshqa narsani bilishmaydi... Bir kuni kechqurun «subbotnik»dan qaytib, barg yozib qolgan xurmo tagida, kreslolarda horg'inlikdan mast bo'lib o'tirishar, Hosila opaning ovqat qilishga hushi yo'q, o'rtadagi uchoyoqli stolchada taomning «qurug'i»dan kolbasa, yaxna go'sht, ikra bor edi.

- Qarang, shu xurmo «odam» bo'ldi-ya!

- E! Hozir Toshkentdayam o'syapti.

- Yeng endi!

...Taomlardan cho'qinib, qorinlarini «aldashgach», iliq ko'klam oftobida mizg'igilari kelib turarkan, o'rtada beozor suhbat davom etdi:

- Bahor ham o'tib ketyapti!.. Biz magazinga qamalib yotibmiz. Umar aka javob bermadi: u temir darvoza tagida qulog'ini ding qilib yotgan kichik Jekni ko'rsatkich barmog'i bilan imlardi. Nihoyat, amr ohangida;

- Je-ek! - degan edi, avlodi bo'rilardan aynigan, biroq egasiga benihoya sodiq ovcharka uchib keldi va Umar akaning tizzasiga suykalib, unga porlab turgan ko'zlarini bir muddat tikdi-da, asta yerga bag'rini berib yotdi. Umar aka uni silab-siypadi. - Xotin, xuddi katta Jekning o'zi-ya! Yo qudratingdan!

- Ummatjon kelsa taniyolmaydi, - dedi Hosila opa.

- Lekin otpuskaga kelsa, baribir biladi...

- A-a... ungacha buyam to'pposday bo'lib qolar.
- Eshshakday bo'ladi, deng... Vey-vey hoziroq... aftiga qarang. Undan ham ziyrak!

- Barbosdan tarbiya olgan-da.

...Bundan to'rt oycha muqaddam Qadambekning maslahati bilan Barbosni o'n kun kunduzi uyga keltirib qo'yib, undan go'yo hadis oldirishgan edi: Barbos hovli sahniga qo'ngan musichani ham qo'ymas, nari ko'chadan bir sharpa eshitilsa ham darvoza tagiga borib, pisib yotardi. O'zi, ajoyib hayvon-da, bu zot! Itni o'zimizda odamlar hurksin, hovlini qo'risin, ovozi chiqsa, o'g'ri ham qochadi, deb saqlashadi, ko'pincha. Bu jonivor esa - xuddi bo'ringa o'zi: na huradi, na odamni qo'rqitadi. Indamay yotsa-da, vajohatini ko'rgan odamning imoni qirq gaz uchadi.

- Hoy, siz bir narsani o'ylaysizmi hech? - so'rab qoldi Hosila opa. - Ummatjon armiyadan kelsa...

- Nimani o'ylashim kerak? - dedi Umar aka. - Kelishi sharofatiga restoranda ziyofat qilib berasiz...

- Restoranda?

- Restoranda! - uqtirdi Umar aka. - Hali hammani shu yerda to'playmiz, deb ham qolarsiz?

- Yo'g'-e...

- Sen menga shuni ayt, uni qaysi o'qishga joylab qo'yishimiz kerak?

O'g'ling ancha sodda...

- A-a, uni bilaman.

...Ummatjonning soddaligi mahalla odamlariga ham besh qo'lday ayon, uni ko'plar maqtashar edi. O'zi ham katta-kichik demas, bemalol aralashib ketaverardi.

Ummatjon Qadambekka ham yoqardi. Yigitcha unga uylaridan gazak o'g'irlab oborib berar, uning alkash-chalkash gurunglarini g'oyat qiziqish bilan tinglardi.

Umar aka irg'ib turdi.

– O'zi kelsin!.. Diydoriga bir to'yay! Bas... Keyin aytganini qilamiz! Borimiz o'shaniki-da!

– O'shaniki!

– Ey, uch-to'rt yildan keyin magazinni topshirsak...

– Unday demang! – dedi Hosila opa ko'zlari olakula bo'lib. – Keyin nima qilamiz?

– Aqlliman deysan-u, o'ylamaysan...

– Xo'sh?

Umar aka turdi-turdi-da, kulib yubordi.

– O'zim ham bilmayman.

... Shundan keyin ular bugungi hashar haqida, tuman prokurorining nemischa mebel kerak, deb iltimos qilgani, unday mebeldan bir emas, bir nechtasi do'kon ortidagi omborda turgani holda, unga «yo'q» deganlari va unday mebel kelishi hamon u kishining uyiga telefon qilishlarini aytganlarini. Eslashib kulib o'tirishdi.

– Lekin o'zi yaxshi odam-a, – deb qoldi Hosila opa. Umar aka xotiniga ola qaradi:

– Ha, yoshgina yigit...

– Tavba! Qarisangiz ham quyilmaysiz-da!

– Yo'q, o'zingizga boqing...

– Xo'p. U yomon odam!

– Bu boshqa gap.

– Bir kelib qolgandi-da.

Umar aka itni yana biroz siladi-da, chuqur xo'r-sindi.

– Odamning-ku, yaxshisiyam ko'p, – dedi asta. – Lekin sen, men shunday joydamizki..

– Tushunaman-e!

– O'tmishimizni esla...

Hosila opa erining gapini o'zicha tushundi:

– Yana boshlayapsizmi?

– Obbo! – Umar aka yana kulib yubordi. – Hali aytdim-ku, ishdan chiqsak deb...

– Xo'sh?

U miyig'ida kuldi.

– Ilgarigidek... yashab ketaolamizmi? – Keyin darhol xotiniga qaradi. – Yo'q, – dedi. – Hozir, shukr, obro'yimiz ham bor. He, ilgariyam...

– Ko'ryapsizmi, davlatning, xalqning savdosini deb, yeyish-ichishimizda halovat yo'q dedim, Xushbekovga.

– Sen boplaysan ammo-lekin!..

...Oradan yana bir yil o'tdi. Umar aka bilan Hosila opaning yurish-turishida ilgari ko'rilmagan bir shoshqaloqlik paydo bo'lgan, bunga faqat Ummatjonning kelish muddati yaqinlashgani sabab, deb bo'lmas, undan kattaroq pinhoniylar sabablar ham borgan o'xshardi. To'g'ri, Ummatjon chegarada xizmat qilyotgani uchunmi, yo'l uzoq, bir yo'la bitirib boraman, deb otpuskaga kelmadi. Shu bois Umar aka bilan Hosila opa toza diqqat bo'lishdi, sal narsaga bir-biri bilan aytishib qolgan paytlari ham bo'ldi. Bu – bir. Keyin buyog'i – savdoning ham mazasi qochdi. Mol ko'p, xaridor ko'p, lekin kimdan olaringni bilmaysan. Tekshir-tekshir... Xaridorlarning ham tilginasi chiqib qolgan, bir tiyinning ustida ming marta o'lib-tiriladi. Savdoda ikki xil baraka bor, biri – davlat-u xalqniki, ikkinchisi – eplagan sotuvchiliki. Shu ikkinchisiga putur yetdi-yu, vahimasi ham er-xotinni tentirاتب, asabiy qilib qo'ydi. Endi uncha-muncha tanishga ham «aka-uka» deb o'tirishmas, mabodo magazinga gumonli kirib qolsa, ikkisi bir og'izdan «talab berishardi».

– Gap bormi? Ayting... Yo'q, biz siz o'ylaganlardan emas!.. Ishonmasang, ana OBXSSga bor, melisaga bor!.. Bizlar bir oylikxo'r odamlarmiz! Savdodan yomonlar,

ustiga qo'yib sotarlar chiqqan bo'lsa, chiqqan! Bizga nima!..

- Mana, bizning turish-turmush!..

Haligi odam bunday gapni eshitgandan keyin izza bo'lib chiqib ketardi.

Er-xotin esa, shu asno o'zlarini yanada dono va uddaburro sezishardi. Aqchalari ko'paygandan ko'paymoqda: o'ntalik qizil pullar yashil elliktaliklarga aylangan, endi o'n qator dasta bilan bir qator dastaning bo'yi tenglashib qolgan edi.

Er-xotinning pulga mukkalari bilan ketishiga sabablardan yana biri - vaqtning ziqligi, harna, ularni bu yerga bog'lab qo'yishgani yo'q, bir kunmas-bir kun ishdan ketishlari tayin. Boshqa sabablarini bilgach odamlar bunday ta'riflashadi: pul - baloyi azimki, domiga tushgan kimsa o'zini to'xtatolmaydi.

... Bir kuz kechasi. Yo'laklarda daraxtlardan to'kilgan yaproqlar shildirab yugurishar, esayotgan shabada juda yoqimli edi. Kichkina shahar ahli uyquga ketib qolgan. Faqat ko'cha soqchilari, mast-alastlar hamda vokzallardagi avtobus va poyezd kutayotgan yo'lovchilar uyg'oq. Toshkent poyezdidan bir necha askar bolalar ham tushishdi. Askarini kutgani chiqqanlar bor ekan - ular to'xtab qolishdi-yu, bir yigit chamadonini yengil silkitib, perronga chiqdi.

Atrofga qaradi. Bekatga bordi. Odam ko'p. Xiyo-bon oralab piyoda ketdi. U tumandagi eng yirik magazin oldidan o'tayotib to'xtadi-da, gulzor chetida, cho'tkachilarning boshpanasiga o'xshab turgan yog'och uychaga qaradi. Unda chiroq bor edi.

U ildam o'tib bordi.

- Qadambek bobo!

Buklama karavotda engashgan ko'yi uxlayotgan qariya cho'chib boshini ko'tardi. Qo'li yonboshida yotqizib qo'yilgan miltiqqa yugurdi.

- Tanimayapsizmi? Ummatjonman-ku, men! - dedi yigit. - E, yashang-e! Toza mast bo'psiz... Bermayman endi! Sizga deb «Persovka» olib edim.

Chol turib, ko'ziga yosh oldi.

- Afv et, bo'talog'im! - U qattiq intilib, Ummatjonni quchdi. U beti, bu betidan o'pdi. - O'tir, o'tir, bo'taloq... - O'zi o'tira solib, gap boshladi. - Seni sog'inar edim! Meni hurmat qilarding, bilaman...

- Albatta hurmat qilaman!

- Kam bo'lma! - Chol shunday deb, boshini egib bir zum jim qoldi-yu, birdan xurрак torta boshladi.

...Ummatjon birpas jilmayib turdi. Keyin tislana-tislana uzoqlashdi.

Ummat yaxshi xizmat qilib, ko'p narsani ko'rib, yetilib, ko'p narsaga fahmi yetar bo'lib qolgandi-ku, biroq haligacha soddalik, beg'uborlik va bolalarcha sho'xlik uni tark etmagan edi... U uylariga yetib, darvoza tirqishidan qaradi. Hech narsa ko'rinmadi. Ota-onasi yo darvozada tirqish ham qoldirishmagan, yoki hovli chirog'i o'chiqligi uchun shunday «ko'rindi».

«Nima qilay? - deb o'yladi. Qo'li elektr qo'ng'iroqqa cho'zildi-yu, ortga tortildi. - Syurpriz qilaman!»

So'ng darvoza tagiga engashib qaragan edi, nimaningdir pish-pish etgani eshitilib, yuragi qinidan chiqqudek bo'lib ketdi.

- Jek, Jek! - dedi.

Darvoza g'alati tirnaldi-yu, jimidi.

- E, Jek og'ayni! - dedi-da, devordan oshib tushish uchun tislaniq qaradi. Ko'cha chirog'i nurida harbiylikdan tanish tikanli sim ko'rindi. - Obbo!.. Otam ham, onam ham qiziq-da! - dedi-da, qo'ng'iroq tugmachasini bosdi. Bolalikdan tanish qo'ng'iroq ohista jiringladi. U kuta boshladi; boshqa sas eshitilmadi. «Qattiq uxlashipti-da», dedi-yu, hayrat bilan

esladi: oldin ham bir necha marta shunday ovora bo'lgan edi. Umar aka bilan Hosila opa kechasi eshik ochishni allaqachon tark etishgan edi.

...Ummatjon yana devor boshlariga qaray ketdi-yu, birdan ko'zi tolga tushdi. «O'-o'!» deb yubordi. So'ng o'ylanib, chamadonini garaj ustiga otdi: hali oladi. Olmasa... bir hisobda olmagan ham tuzuk. «O'g'ri tunadi», deydi, ularni biroz qo'rqitadi, keyin... Qah-qah otib kuladi.

U shaxd bilan tolga tirmashdi-ku, lekin bo'lmadi - etiklari tiyg'ondi. So'ng yugurib kelib, bir sakradi-da, shoxga osilib oldi. U devor ustida! Ana, hammayoq baralla ko'rinyapti.

...U pastga qaradi; hovlilari. Sekin simdan o'tib, bir qo'li tol butog'idan tutdi-da, pastga sakradi. Shu... bir balo gardanidan bosdi.. Tipirchilab ag'darilgan edi, bo'yniga yopishdi.

Hosila opa, odatda, vaqtli uyg'onib, hovlini bir kezib chiqar, keyin, choy qo'yib, Umar akani uyg'otardi. Bugun ham barvaqt tashqariga chiqdi-yu, hovli yuzida yotgan, chaynalgan askarcha shapkani ko'rib qoldi. Gangib borib, egilmoqchi bo'lib turganida, xuddi birov unga: «U yoqqa qara!» deganday bo'ldi. Qarab...

...Xotinining bo'g'i ovozidan uyg'onib ketgan Umar aka ham shoshib tashqariga chiqdi. Zinadan tushganda, ko'zi uyqudan arimagan edi. Nihoyat u ham...

- O, bolam!.. O, men!.. - deya oldi. Kichik Jek, zo'r ish qilgan-u, egasidan siylov-siypalash va yana allanimalardan umidvordek xurmo tagida cho'nqayib o'tirardi. U Umar akaning ham yiqilganini ko'rib qo'zg'aldi. Asta yurib kelib u kishini, so'ng Hosila opani hidlab ko'rdi. Keyin, tol tagiga qarab qo'yib, yana xurmo ostiga bordi-da, cho'nqayib o'tirdi.

MUNDARIJA

Zov ostida adashuv	3
Olam tortilish qonuni.....	27
Qush tili.....	36
Yosuman.....	56
Uchinchi hamroh.....	65
Tikan orasidagi odam.....	70
Nasib etsa.....	84
Bahor o'tdi.....	93
Farzand.....	110
Shudring tushgan bedazor	123
Baxtli bo'linglar.....	155
Ota yurt	165
Kimsasiz hovli	175

Xolmirzayev, Shukur

X 72 Kimsasiz hovli / Sh. Xolmirzayev; to'plab nashrga
tayyorlovchi L. Igamova. – Toshkent: «O'zbekiston»
NMIU, 2018. – 192 b. (Hikoyalar xazinasi)

ISBN 978-9943-28-384-8

UO'K 821.512.133-3
KBK 84(50)6

Adabiy-badiiy nashr

SHUKUR XOLMIRZAYEV

KIMSASIZ HOVLI

Hikoyalar

Ikkinchi nashri

Muharrir	<i>L. Igamova</i>
Rassom	<i>Sh. Xo'jayev</i>
Rassom-dizayner	<i>D. Mulla-Axunov</i>
Texnik muharrir	<i>L. Xijova</i>
Kichik muharrir	<i>D. Xolmatova</i>
Musahhih	<i>G. Aripova</i>
Kompyuterda tayyorlovchi	<i>N. Ahmedova</i>

Nashriyot litsenziyasi AI № 158. 14.08.2009
Bosishga 2018-yil 26-yanvarda ruxsat etildi. Bichimi 80x100^{1/32}.
«Gazetnaya puxlaya» qog'ozi. «Cambria» garniturasida ofset usulida
bosildi. Shartli bosma tabog'i 8,88. Nashr tabog'i 8,54.
Adadi 5000 nusxa. Buyurtma № 18-47.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining «O'zbekiston»
nashriyot-matbaa ijodiy uyi. 100011, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

Telefon: (371) 244-87-55, 244-87-20
Faks: (371) 244-37-81, 244-38-10.
e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz
www.iptd-uzbekistan.uz

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-28-384-8

